

Національний університет
водного господарства
та природокористування

Міністерство освіти і науки України
Національний університет водного господарства та
природокористування

ГОТУЄМОСЯ ДО ЗНО

***МИРОСЛАВА ЯКИМЧУК
НАТАЛІЯ ДІДЕНКО***

**МОДУЛЬНИЙ КУРС З
УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ДЛЯ
СЛУХАЧІВ ПІДГОТОВЧИХ
КУРСІВ**

Навчальний посібник

Рівне – 2021

Національний університет
водного господарства
та природокористування

УДК 81.161.2(075)

Я45

Рецензенти:

Овсієнко Л. М., д.пед.н., професор кафедри української мови Інституту філології Київського університету імені Бориса Грінченка, м. Київ;

Шийка С. В., к.філол.н., доцент кафедри українознавства Національного університету водного господарства та природокористування, м. Рівне;

Кочубей А. В., к.пед.н., доцент, доцент кафедри суспільних дисциплін Національного університету водного господарства та природокористування, м. Рівне.

Рекомендовано вченою радою Національного університету водного господарства та природокористування.

Протокол № 3 від 26 березня 2021 р.

Якимчук М. Ю., Діденко Н. М.

Я45 Модульний курс з української мови для слухачів підготовчих курсів : навч. посіб. Рівне : НУВГП, 2021. – 181 с.

ISBN 978-966-327-504-8

Навчальний посібник має теоретичне спрямування. Увесь матеріал проструктуровано за п'ятьма модулями, які охоплюють усі необхідні теми для підготовки до ЗНО з української мови. Теоретичний матеріал подано систематизовано, послідовно, логічно вмотивовано, відповідно до чинної програми зовнішнього незалежного оцінювання з української мови і літератури. Для учнів шкіл, слухачів підготовчого відділення, студентів вищих навчальних закладів.

УДК 81.161.2(075)

ISBN 978-966-327-504-8

© М. Ю. Якимчук,
Н. М. Діденко, 2021

© Національний університет
водного господарства та
природокористування, 2021

ЗМІСТ

ВСТУП	5
ОСНОВНІ ВИМОГИ ДО ПІДГОТОВКИ ВСТУПНИКІВ	7
МОДУЛЬ I	
ФОНЕТИКА. ГРАФІКА. ОРФОЕПІЯ. ОРФОГРАФІЯ	9
Тема 1. Фонетика як розділ мовознавчої науки про звуковий склад мови	9
Тема 2. Правопис і зміни приголосних	17
Тема 3. Зміни приголосних. Правопис іншомовних слів. Вживання великої літери	25
МОДУЛЬ II	
ЛЕКСИКОЛОГІЯ. ФРАЗЕОЛОГІЯ. БУДОВА СЛОВА. СЛОВОТВІР	34
Тема 4. Лексикологія. Фразеологія	34
Тема 5. Будова слова. Словотвір	40
МОДУЛЬ III	
МОРФОЛОГІЯ. ПРАВОПИС	43
Тема 6. Іменник як самостійна частина мови	43
Тема 7. Прикметник як самостійна частина мови	53
Тема 8. Числівник як самостійна частина мови	58
Тема 9. Займенник як самостійна частина мови	64
Тема 10. Дієслово як самостійна частина мови	68
Тема 11. Дієприкметник і дієприслівник як особливі форми дієслова	73
Тема 12. Прислівник як самостійна частина мови ...	78
Тема 13. Службові частини мови	83
Тема 14. Частка як службова частина мови. Вигук ..	89
МОДУЛЬ IV	
СИНТАКСИС І ПУНКТУАЦІЯ	93
Тема 15. Словосполучення. Речення	93
Тема 16. Просте двоскладне речення. Головні члени речення	98

Тема 17. Другорядні члени речення	105
Тема 18. Односкладне речення. Просте ускладнене речення	109
Тема 19. Просте ускладнене речення	116
Тема 20. Складне речення	122
Тема 21. Безсполучникове складне речення. Складне речення з різними видами сполучникового й безсполучникового зв'язку. Способи відтворення чужого мовлення	130
МОДУЛЬ V	
СТИЛІСТИКА. РОЗВИТОК МОВЛЕННЯ	138
Тема 22. Стилїстика	138
Тема 23. Розвиток мовлення	143
Тема 24. Власне висловлювання	148
ДОДАТКИ	162
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	178

ВСТУП

У навчальному посібнику відповідно до робочої програми навчальної дисципліни «Українська мова та література» для слухачів підготовчих курсів підготовчого відділення подано основний теоретичний матеріал.

Мета – повторити, узагальнити й систематизувати знання з української мови, оволодіти навичками виконання тестових завдань різної складності та методикою написання власного висловлювання. Допомогти слухачам курсів підготуватися до ЗНО. Виробити міцні орфографічні та пунктуаційні навички.

У результаті вивчення дисципліни «Українська мова» слухачі підготовчих курсів повинні **знати**:

- мовні явища й закономірності, правила орфографії та пунктуації;
- зміст лінгвістичних понять і термінів;
- мовні одиниці та особливості їх функціонування.

Вміти:

- розпізнавати мовні явища й закономірності;
- створювати власні висловлювання, чітко формулюючи тезу, наводячи переконливі аргументи, використовуючи власний лексичний арсенал;
- оформлювати письмове мовлення відповідно до орфографічних, граматичних і пунктуаційних норм української мови;
- застосовувати знання з фонетики, лексики, фразеології, морфеміки, словотвору, морфології, синтаксису та лінгвістики тексту в практичних ситуаціях;
- розуміти фактичний зміст, причинно-наслідкові зв'язки, тему, основну думку та виражально-зображувальні засоби прочитаного тексту;
- оцінювати мовлення з погляду дотримання основних орфоепічних, лексичних, морфологічних, синтаксичних норм української мови;

- створювати власні висловлювання;
- оцінювати письмові висловлювання з погляду мовного оформлення й ефективності досягнення поставлених комунікативних завдань;
- відрізнати випадки правильного використання мовних засобів від помилкових тощо.

Матеріал, що входить до посібника, допоможе перевірити повноту засвоєння навчальної програми та рівень сформованості у слухачів підготовчих курсів мовної компетенції.

Готуючись до вступу у вищі навчальні заклади, абітурієнти повинні усвідомлювати, що знання української мови належать до найважливіших цінностей людини, які є підґрунтям у формуванні мовної особистості.

ОСНОВНІ ВИМОГИ ДО ПІДГОТОВКИ ВСТУПНИКІВ

ВИМОГИ ДО РІВНЯ ЗАГАЛЬНООСВІТНЬОЇ ПІДГОТОВКИ ВСТУПНИКІВ З УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Абітурієнти повинні:

- **знати** зміст мовних понять і термінів;
- **розпізнавати** мовні явища й закономірності;
- **групувати** та класифікувати вивчені мовні явища;
- **визначати** істотні ознаки мовних явищ;
- **розуміти** значення й особливості функціонування мовних одиниць;
- **установлювати** причинно-наслідкові зв'язки мовних явищ;
- **застосовувати** знання з фонетики, лексики, фразеології, морфеміки, словотвору, морфології, синтаксису та лінгвістики тексту в практичних ситуаціях;
- **розуміти** фактичний зміст, причинно-наслідкові зв'язки, тему, основну думку та виражально-зображувальні засоби прочитаного тексту;
- **оцінювати** мовлення з погляду дотримання основних орфоепічних, лексичних, морфологічних, синтаксичних норм української мови;
- **оцінювати** письмові висловлювання з погляду мовного оформлення й ефективності досягнення поставлених комунікативних завдань;
- **відрізняти** випадки правильного використання мовних засобів від помилкових;
- **створювати** власні висловлення, чітко формулюючи тезу, наводячи переконливі аргументи, використовуючи доречні приклади, логічно й послідовно викладаючи думки та формулюючи відповідні висновки;

- **використовувати** різноманітні виражальні засоби, граматичні конструкції, лексичне і фразеологічне багатство української мови в процесі спілкування для оптимального досягнення мети спілкування;

- **оформлювати** письмове мовлення відповідно до орфографічних, граматичних і пунктуаційних норм української мови.

Абітурієнти повинні володіти такими навичками та вміннями з української мови:

- говорити українською мовою з дотриманням правил літературної вимови;

- грамотно й охайно писати;

- виразно читати та наводити приклади;

- застосовувати теоретичні знання до конкретного мовного матеріалу;

- знаходити й обґрунтовувати орфограми та пунктограми;

- пояснювати фонетичні, лексичні, морфологічні, синтаксичні явища у прикладах;

- правильно ставити і пояснювати розділові знаки;

- правильно писати ділові папери;

- створювати та редагувати власний текст.

МОДУЛЬ І

ФОНЕТИКА. ГРАФІКА. ОРФОЕПІЯ. ОРФОГРАФІЯ

*Якщо з українською мовою
В тебе, друже, не все гаразд,
Не вважай її примусовою, полюби, як весною ряс,
Примусова тим, хто цурається,
А хто любить, той легко вчить,
Все, як пишеться, вимовляється,
Все, як пісні, у ній звучить.*

Дмитро Білоус

Тема 1

Фонетика як розділ мовознавчої науки про звуковий склад мови

План

1. Алфавіт. Наголос. Співвідношення звуків і букв
2. Основні випадки уподібнення приголосних звуків
3. Спрощення в групах приголосних
4. Основні випадки чергування *у-в, і-й*
5. Правопис літер, що позначають ненаголошені голосні [e], [u], [o] в коренях слів

1. Алфавіт. Наголос

Алфавіт – це сукупність букв певної мови, які розміщені в усталеному порядку. Підґрунтям українського алфавіту стало старослов'янське кириличне письмо. Зазначимо, що форма букв, найбільш схожих до сучасних встановилася в XVII ст., проте склад букв остаточно сформувався на початку XX ст.

Розташування букв в алфавіті традиційне (складається з 33 букв), яке потрібно просто запам'ятати.

А а	Б б	В в	Г г	Г г
Д д	Е е	Є є	Ж ж	З з
И и	І і	Ї ї	Й й	К к
Л л	М м	Н н	О о	П п
Р р	С с	Т т	У у	Ф ф
Х х	Ц ц	Ч ч	Ш ш	Щ щ
Ь ь	Ю ю	Я я		

Пригадайте! Чорним кольором виділено приголосні букви, а червоним – голосні (їх є 10 а, о, у, е, и, і, я, ю, є, ї, а от голосних звуків – 6 [а], [у], [е], [і], [о], [и]).

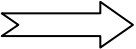
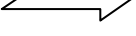

Наголос – це основна ознака голосних звуків, яка виявляється лише в слові. В українській мові він вільний і рухомий, тобто може падати на будь-який склад і під час зміни форми слова пересуватися: *казати* - *кажеш* – *кажу*.

Система наголошування – складна, тому в складних випадках слід звертатися до словників. Деякі складні випадки наголошення слів див. у додатку А.

Співвідношення звуків і букв

В українській мові більшість бук позначають один звук, проте є букви, які позначають два звуки, як-от:

щ– [ш] і [ч]   завжди
ї – [й] та [і]   два звуки

я, ю, є – [й] та [а], [й] та [у], [й] та [е], але якщо ці букви стоять:

- на початку слова: *явір* [йав'ір], *юнга* [йунга], *єнот* [йенот];

- після букви, що позначає голосний звук: *лояльний* [лойал'ни'й], *твою* [тво'ю], *палає* [палайе];

- після апострофа: *в'яне*[вйане], *в'юн* [вйун], *б'є* [бйє];

- після м'якого знака: *порт'єра* [порт'йєра];

я, ю, є – [а], [у], [е], якщо їх вжито для позначення м'якості або пом'якшення попереднього приголосного: *буряк* [бур'ак], *тьмяний* [т'м'ани'й];

дж, дз – [д] і [ж], [д] і [з], якщо належать до різних морфем: *підземля* [п'ідзе'мел':а];

дж, дз – [дж], [дз], якщо належать до однієї морфеми: *бджола* [б дж о л а], *дзвони* [дз в о н и].

ь – є буквою, але **НЕ є** звуком.

2. Основні випадки уподібнення приголосних звуків

1. Дзвінкі приголосні не оглушуються, тобто не змінюються: *діжка* [д'іжка].

Винятки: *легко, вогко, кігті, нігті, дьогтю*, де дзвінкий [г] міняється на глухий [х]: *легко* [лэхко], *вогко*[вохко], *кігті* [к'іхт'і], *нігті* [н'іхт'і], *дьогтю* [д'охт'ю].

Пригадайте! Дзвінки та глухі приголосні складають пари, їх варто запам'ятати:

дзвінкі	б	д	дж	дз	ж	з	г	г	–
глухі	п	т	ч	ц	ш	с	х	к	ф

Глухі приголосні легко запам'ятати – *Усе це кафе «Птаха і чаша»*. Зауважте, що у завданнях ЗНО, де необхідно знайти глухі чи дзвінкі приголосні, сонорні вважаються дзвінками. Сонорні – *Ми винили рій*.

2. Глухі приголосні перед дзвінками стають дзвінками: *футбол* [фудбóл].

3. Приголосний з у префіксах **з-, роз-, без-, через-** перед глухими переходить у [с]. Наприклад, *розповідсти* [роспо^ув'істи]

4. Приголосні: д, т, з, с, ц, л, н + дз (**Де Ти З'їси Ці ЛиНи**) перед м'якими або пом'якшеними приголосними стають м'якими (позначаються рисою вгорі після звука): *радість* [рад'іс't'^ь].

Пригадайте! [й] завжди є м'яким, але в транскрипції це ми не позначаємо. Деякі приголосні можуть бути напівпом'якшеними (позначається комою вгорі після звука) у випадку, якщо вони стоять перед [i], або [я], [ю], [є] (без апострофа), а саме:

губні: [б'^ь], [п'^ь], [в'^ь], [м'^ь], [ф'^ь],

глотковий [г'^ь],

задньоязикові [х'^ь], [г'^ь], [к'^ь],

шиплячі [ж'^ь], [ш'^ь], [дж'^ь], [ч'^ь]

5. Складні випадки уподібнення

Орфографічний запис	Вимова	Приклад
-ться	[ц': а]	Вмивається [в м и ^е в а й е ц':а]
-шся	[с': а]	журишся [жури ^е с':а]
-жці	[з' ц' і]	Мережці [м е ^у р е з'ц'і]
-шці	[с' ц' і]	Ромашці [р о м а с'ц'і]
-жся	[з' с' а]	розважся [р о з в á з' с' а]
-чці, -тці	[ц' : і]	квіточці [к в'і т о ц' :і]
-чся	[ц'с'а]	скалічся – [скаліц'с'а]
-тч-	[ч :]	Вітчизна [в'іч:изна]
-зш-, -сш-	[ш:]	залізши [з а л' і ш: и]
зж-	[ж:]	зжати [ж:ати]

Пригадайте! У ненаголошеній позиції голосні [е], [и] уподібнюються [е^н], [и^н]: [в е^н с н а].

[o] в ненаголошеній позиції уподібнюється [o^y], якщо наступний склад з наголошеним [y] або [i]: [zo^yzul'a], [ko^yl'is].

3. Спрощення в групах приголосних

Інколи у випадку словотворення або його змінюванні виникає збіг приголосних звуків, який важкий для вимови. Тому в процесі мовлення відбувається випадання одного звуку, здебільшого середнього, яке називається **спрощенням**.

У сучасній українській мові спрощення спостерігається в таких групах приголосних:

–ждн–, –здн–, –стл–, –стн–: *тиждень – тижня, виїздити – виїзний, лестощі – улесливий, честь – чесний.*

Винятки: *зап'ястний, кістлявий, пестливий, хвастливий, хворостняк, шістнадцять.*

Запам'ятайте! у прикметниках, утворених від іменників іншомовного походження з кінцевим –ст, літера т у групі приголосних –стн– зберігається, хоч відповідний звук і не вимовляється: *баласт – баластний, компост– компостний, контраст – контрастний, форпост – форпостний.*

Аналогічно не вимовляється приголосний т у прикметниках, утворених за допомоги суфікса –ськ–, –ст– від іменників іншомовного походження: *студент – студентський, інтелігент – інтелігентський, турист – туристський, агент – агентство.*

–зкн–, –скн– випадає к при творенні дієслів із суфіксом –ну–: *бризк – бризнути, брязк – брязнути, тріск – тріснути, але випуск – випускний; –шчк–: дощок – дошка, зморщок – зморшка; –слн– : масло – масний, ремесло – ремісник.*

4. Основні випадки чергування у-в, і-й

Чергування у-в

Правила	Приклади
1. Щоб уникнути збігу приголосних, уживаємо У:	
а) між приголосними; б) на початку речення перед приголосними; в) перед в, ф, льв, св, тв, хв і под.; г) після паузи (на письмі позначено комою, крапкою з комою, двокрапкою, тире, дужкою) перед приголосним	<i>наш учитель; письменник у кожному творі...;</i> <i>Учора відбулися загальні збори.</i> <i>Є багато спільного у творчості цих композиторів.</i> <i>Стоїть на видноколі мати – у неї вчись (Б.Олійник).</i>
2. Щоб уникнути збігу голосних, уживаємо В:	
а) між буквами на позначення голосних; б) на початку речення перед голосним; в) після голосного перед більшістю приголосних, крім в, ф, льв, св, тв, хв і под.	<i>У нього в очах засвітилася вірада (Панас Мирний).</i> <i>В університеті відкрито нову спеціальність.</i> <i>Пішла в садок вишневий(Т. Шевченко)</i>

Запам'ятайте! **У** і **В** не чергуються у словах, що вживаються тільки з **у** або **в** (**увільнити, угода, укладач, уривок, утворення; ввічливість, вдумливість, взаємовплив, влада; вдача, вклад, вправа, вступ (удача, уклад, управа, уступ – з іншим значенням)**); у власних іменах (**Устим, Власик, Вдовенко Угорщина та ін.**) і у словах іншомовного походження (**уніфікація, узурпатор**).

Сполучник **І** та початковий ненаголошений **І** в ряді випадків чергуються з **й** у тих же позиціях, що й **у – в**.

І вживається, щоб уникнути збігу приголосних, важкого для вимови:

- після приголосного або паузи, що на письмі позначається крапкою, комою, крапкою з комою, двокрапкою, крапками, дужками, перед словами з початковим приголосним звуком: *Найкращий і найповніший скарб — праця (Народна творчість);*

- на початку речення: *І долом геть собі село понад водою простяглось (Т. Шевченко);*

Й уживається, щоб уникнути збігу голосних:

- між голосними: *На уроці музики гарно співали Маринка й Остапчик;*

- після голосного перед приголосним: *Навчає баєчка великого й малого (Л. Глібов).*

Запам'ятайте! І-Й не чергуються при зіставленні понять: *дні і ночі, батьки і діти, брат і сестра, війна і мир, вгору і вниз;* перед словом, що починається на **й, є, і, ю, я**: *Валентина і Йосип, хто і як, Петро і Євген.*

5. Правопис літер, що позначають ненаголошені голосні [e], [и], [o] в коренях слів

В українській мові в ненаголошеній позиції голосні [e], [и], [o] нечітко звучать. Написання слів з такими літерами часто перевіряємо наголосом.

Наприклад: у слові *весна* перший склад з голосним [e] ненаголошений, тому щоб з'ясувати, яку літеру писати **е** чи **и**, ми добираємо спільнокореневе слово чи змінюємо форму слова, щоб перший склад став наголошеним: *весна - весни* (форма слова).

Однак є такі випадки, коли за допомогою наголосу не можна перевірити написання того чи іншого слова, тоді скористаємося іншими правилами:

	пишемо Е	пишемо И	пишемо О
у буквосполуках	-ере-, -еле-: <i>дерево, шелест</i>	-ри-, -ли-: <i>гриміти, блищати</i>	-оро-, -оло-: <i>порося, волосся</i>
у суфіксах	-ець, -ень, - тель, -еро, - елезн- : <i>умілець, квітець, просвітитель, четверо, величезний;</i> -ен-, -енн- : <i>цуцеля, оголошення;</i> -еньк-, - есеньк-, -ечок-, -ечк- : <i>маленький, білесенький, мішечок, горлечко;</i>	-ик, -иц(я), - ищ(е), -иськ : <i>стілчик, палиця, вітрище, дівчисько;</i> -ин- : <i>мамин, чужина;</i> -ичок-, -ичк- (від -ик, -иц(я)) <i>паличка, бо палиця</i> -ив(о) в ім.: <i>печиво.</i> Винятки: <i>зарєво, марєво;</i>	
Інші випадки	якщо є при зміні випадає або чергується з і : <i>осені – осінь, травень – травня</i>	у деяких дієслівних коренях, де вона чергується з є , якщо далі стоїть наголошений суфікс -а(-я-): <i>замету – замітати</i>	у словах: <i>богатир (силач), борсук, гончар, корявий, лопата, монастир, отаман, погано, товар.</i>

Пригадайте! Голосну у ми завжди пишемо у словах:

*будяк, ворущити, мрамур, парубок,
пурхати, яблуко, яблуня.*

Якщо написання літер перевірити не можна жодним способом, то треба звернутися до орфографічного словника: *директор, президент, кишеня.*

Тема 2

Правопис і зміни приголосних

План

1. Правила вживання апострофа
2. Правила вживання знаку м'якшення
3. Подвоєння букв на позначення подовжених м'яких приголосних і збігу однакових приголосних
4. Правопис префіксів і суфіксів

1. Правила вживання апострофа

Апостроф – не літерний орфографічний знак, який не позначає звука. Для правильного його використання необхідно знати правила його вживання.

Правила	Приклади
Апостроф пишемо:	
1. Після губних б, п, в, м, ф (мавпа Буф) перед я, ю, є, ї , коли губний стоїть на початку кореня, після голосного або після р :	<i>м'ята, розв'язати, рум'янець, черв'як</i>
2. Після р , якщо далі чується [й]:	<i>пір'я, бур'ян</i>
3. У слові Лук'ян і похідних від нього:	<i>Лук'янівка, Лук'янчук</i>

4. Після префіксів та словотвірних частин, які закінчуються на будь-який приголосний:	<i>під'їзд, возз'єднання, роз'ятрити, дит'ясла, Мін'юст</i>
5. В словах іншомовного походження після б, п, в, м, ф, ж, ч, ш, г, к, х, р перед я, ю, є, ї :	<i>інтерв'ю, прем'єра, верф'ю, миш'як, бар'єр, комп'ютер</i>
7. У кількох іншомовних словах апостроф ставимо після приголосних (не губних), оскільки ними закінчуються іншомовні префікси:	<i>ін'єкція, кон'юктура, ад'ютант, кон'юнктивіт, пан'європейський.</i>
Апостроф НЕ пишемо	
1. Після б, п, в, м, ф , коли перед ними є приголосна, яка належить до кореня (крім р):	<i>свѣто, цвѣх, тѣмянний, духмянний, медвяний, але: верф'яний,</i>
2. Після р , що позначає м'який приголосний:	<i>буряк, ряска, рюмсаги</i>
3. Після букв, що позначають губні (б, п, в, м, ф) та р перед йо :	<i>Воробійов, серйозність, курйоз</i>
4. У деяких словах, переважно запозичених з французької мови, апостроф після б, п, в, м, ф, ж, ч, ш, г, к, х перед наступними я, ю, є, ї не ставлять, хоч це й не відповідає фонетичним законам української мови:	<i>бюджет, бюро, бюст, гравюра, гюрза, кюрі, манікюр, нюпітр, пюре, фюзеляж, Гюйгенс, Мюллер, Бядуля, бязь.</i>

2. Правила вживання знаку м'якшення

Знак м'якшення вживаємо для позначення м'якості приголосних. Він є буквою, але ніколи не позначає звука. Розглянемо основні правила написання Ь.

Правила	Приклади
Знак м'якшення (ь) пишемо в українських словах:	
після букв, що позначають зубні д, т, з, с, ц, л, н (Де Ти ЗіСи Ці ЛиНи), якщо вони вимовляються м'яко:	<i>заздалегідь, нежить, мазь, восьмий, місяць, сіль, промінь</i>
після букв д, т, з, с, ц, л, н + р, якщо вони вимовляються м'яко, усередині складу перед о:	<i>третьокласниця, учотирьох, льох</i>
у суфіксах –зьк-, цьк-, -ськ-; –еньк-, -оньк-, есеньк-, ісіньк-, -юсіньк-:	<i>запорізький, по-українському, рученьки, малюсінький</i> <i>але: різкий, плоский (зк, ск не суфікси)</i>
у непрямих відмінках та в присвійних прикметниках, якщо ь є в початковій формі:	<i>у скриньці (бо скринька), у бруньці (бо брунька), але у луниці (бо лунка)</i>
винятки:	<i>тьмянний, різьбяр</i>
Ь пишеться в іншомовних словах:	
після д, т, з, с, л, н перед я, ю, є, ї, які позначають два звуки:	<i>мільярд, в ескадрильї</i> <i>але резюме, нюанс (я, ю позначають звуки [а], [у] і надають м'якість попередньому приголосному)</i>
після л, н перед йо:	<i>медальйон, сеньйорита</i>
Ь НЕ пишеться:	
після губних (б, п, в, м, ф), шиплячих (ж, ч, ш, щ):	<i>дріб, степ, кров, різте, піч, робиш, борц</i>
після н перед ж, ч, ш, щ і суфіксами –ств-, -ськ-:	<i>камінчик, панщина, менший, волінський, але: доньчин (донька), няньчити (нянька), бриньчати (бренькіт)</i>
після р у кінці складу:	<i>перевірте, Харків, гіркий, лікар, але: М. Горький</i>

між буквами, що позначають подвоєні (подовжені) м'які приголосні:	<i>відд<u>я</u>чити, осін<u>н</u>ий, замі<u>ж</u>ся</i>
у кінці першої частини складних числівників:	<i>ш<u>и</u>ст<u>д</u>е<u>с</u>ят, п'ят<u>с</u>от</i>
між приголосними, якщо перший пом'якшується під впливом другого:	<i>сон<u>я</u>, пі<u>с</u>ня, рад<u>і</u>сть, як<u>і</u>сть, к<u>і</u>н<u>ц</u>я</i>

3. Подвоєння букв на позначення подовжених м'яких приголосних і збігу однакових приголосних

Подовження приголосних (на письмі подвоєння букв) відбувається з двох причин: внаслідок збігу однакових звуків на межі морфем (*віддати, денний, піднісся*) та внаслідок уподібнення приголосних (*колосья, сіллю, козаччина*). Розглянемо основні правила:

1. Подвоєння букв відбувається внаслідок збігу на межі значущих частин слова, якщо одна з них закінчується, а друга починається на ту ж саму букву: *пів+відра, розріс+ся, сон+ний, юн+нат*.

2. Подовжується шиплячий **ч** в іменниках, якщо можна утворити прикметник із суфіксом **-цьк**: *Вінниччина (вінницький), козаччина (козацький)*.

Виняток: *Галичина (галицький)*

3. У прикметникових наголошених суфіксах **-енн-**, **-анн-**, **-яnn-** відбувається подовження приголосного **н**: *страшенний, височенний, здоровенний* (вказує на збільшену міру якості), *недоторканний, нездійсненний* (вказує на повну неможливість ознаки, зумовленої певною дією), *священний (священник), огненний, блаженний, окаянний, мерзенний, благословенний* (прикметники-старослов'янізми);

4. У дієсловах минулого часу, якщо основа слова закінчується на **с** + постфікс(різновид суфікса) **–ся**, то відбувається подовження м'якого **с**: *піднісся, розрісся, пасся*.

Запам'ятайте! Подовження відбувається у словах – *бовван, овва, Ганна, ляний, ссати* і в похідних від них.

5. Подовження приголосних відбувається перед **-ю** в орудному відмінку однини іменників **III відміни**: *сіллю, річчю* (якщо основа в Н.в. закінчується на **ОДИН** приголосний: *сіль-сіллю, річ – річчю*). Але подовження **НЕ відбувається**, коли основа в Н.в. закінчується на:

- ❖ два приголосні: *жовч – жовчю, радість – радістю*;
- ❖ губний (**б, п, в, м, ф**): *кров – кров'ю*;
- ❖ **р**: *матір – матір'ю*.

6. Подовження приголосних **д, т, з, с, ц, л, н, ж, ч, ш** відбувається, коли вони стоять після голосного:

❖ **я, ю, є, і** в усіх відмінках іменників середнього роду II відміни (крім Р.в. мн.): *багаття, багаттю, багаттям, у багатті, але декілька багать*;

❖ **я, ю, є, і** в усіх відмінках деяких іменників чоловічого та жіночого роду I відміни (за винятком Р.в. мн. із закінченням **–ей**): *стаття, статті, статтею* (але Р.в. мн. – *статей*); *суддя, судді, суддю, суддею, але: суддів*.

7. Подовження **л** відбувається перед **ю, є** у формах теперішнього часу дієслова *лити:ллю, ллєш, ллємо* і в похідних від них: *виллю, наллю*.

Запам'ятайте! У словах прислівникового типу: *зрання, навмання, спросоння, попідвіконню, попідтинню* – відбувається подовження

н.

Пригадайте! Подвоєння букв в іншомовних загальних назвах не на межі морфем відбувається у таких словах (в Українському

правописі їх є 17): *аннали, білля, бонна, брутто, булла, ванна, вілла, дурра, мадонна, манна, мірра, мотто, мулла, нетто, панно, пенні, тонна* (Значення цих слів див.

Додаток Б)

8. Подвоєння приголосних у словах іншомовного походження зберігається при збігу однакових приголосних префікса і кореня: *імміграція, ірраціональний, сюрреалізм*.

9. Подвоєння зберігається в іншомовних власних назвах: *Андорра, Голландія, Калькутта, Марокко, Міссурі, Ніцца, Яффа*, а також у похідних словах: *голландський, калькуттський*.

4. Правопис префіксів і суфіксів

Префікс – це значуща частина слова, що стоїть перед коренем і виконує словотворче значення. Наприклад: *писати* – *переписати, дописати, записати, відписати*; *модний* – *ультрамодний; здоровий* – *прездоровий*. **Суфікс** – це значуща частина слова, що стоїть після кореня і виконує словотворче значення. Наприклад: *тчу* – *ткач, веселий* – *веселенький, розпитати* – *розпитавши*.

В українській мові існує багато **префіксів і суфіксів**, які можуть викликати труднощі в написанні. Розглянемо правопис префіксів.

Правила	Приклади
1. У префіксах роз-, без-, через- ми завжди пишемо літеру з: 2. Не змінюються кінцеві приголосні у префіксах від-(од), між-, над-, об-, під-, перед-, понад- : 3. Перед глухими [к], [п], [т], [х], [ф] (Кафе «Птах») пишемо	розпитати, безпечний, черезплічник відплатити, одхилити, міжпланетний, надходити, обтерти, підтримати, передплата, понадплановий скочити, списати, створити, сказати, сховати,

префікс **с-**:

4. Префікс **прі-** пишемо лише у трьох словах:

5. Префікс **при-** пишемо у словах зі значенням прислання, наближення, часткової дії, результату дії:

6. Префікс **пре-** пишемо у словах для вираження збільшеної міри ознаки, якості; можемо замінити словом **дуже**:

7. Префікс **зі-** пишемо, якщо корінь починається двома приголосними

прізвище, прізвисько, пріва

припливти, приборкати, прилягти, придумати, приклеїти, пригріти

предужий, прекрасний, премудрий

Винятки: презирливий, престол, презирство, преосвященний, преподобний

зіскочити, зітхнути, зігріти

А тепер більш детально розглянемо правопис суфіксів. Іменникові суфікси **-ик, -ник, -чик, -щик** пишемо з голосною **и**: *вузлик, шанувальник, дощик, хлопчик*.

Іншомовні суфікси **-ир-, -ист-, -изм-** пишемо після приголосних **д, т, з, с, ц, ч, ж, ш, р** (**Де Ти ЗіСи Цю Чашу ЖиРу**): *командир, дантист, класицизм*.

Прикметникові суфікси **-анн, (-янн), -енн** пишемо з подвоєнням, якщо вони наголошені й означають перебільшення ознаки: *невблаганний, незрівняний, здоровенний*.

Деякі суфікси завжди пишуться із знаком м'якшення, зокрема **-аль, -ець, -альність -ість, -тельта ін.**: *геніальність, коваль, переможець, запорізький*.

Пригадайте: у присвійних прикметниках ми пишемо суфікси **-ин, -ин-ий** після приголосних, а **-їн, -їн-ий** – після голосних: *сестрин, качиний; Софїїн, солов'їний*.

Суфікси **-ев-ий (-єв-ий)** пишемо у прикметниках з наголосом переважно на основі після м'якого і шиплячого приголосного, **-ов-ий** – незалежно від наголосу після твердого приголосного, а також після м'якого, шиплячого або *й* з наголосом на закінченні: *значеннєвий, службовий, грошовий*.

Зміни приголосних при додаванні суфіксів -ський, -ство

Г, З, Ж + -ськ- = -зьк-: *Прага – празький, Кавказ – кавказький, убогий – убозтво;*

К, Ц, Ч + -ськ- = -цьк-: *козак – козацький, купець – купецький, ткач – ткацтво.*

Х, С, Ш + -ськ- = -ськ-: *чех – чеський, Сиваш – сиваський, товариш – товариство.*

Г, ДЗ, ДЖ + -ськ- = -дзьк-: *Лодзь – лодзький, Добруджа – добрудзький.*

Винятки: *баскський, ла-маншський, меккський, казахський, тюркський, нью-йоркський.*

Д + -ськ-, -ств- = дськ, дств: *завод – заводський, люди – людство;*

Т + -ськ-, -ств- = тськ, тств: *солдат – солдатський, брат – братство.*

Пригадайте: якщо твірна основа закінчується на **к** після приголосного, то при додаванні суфікса **-ський** цей звук випадає – відбувається спрощення в групі приголосних: *Знам'янка – знам'янський, Чукотка – чукотський.*

К, Ц(Ь) + -н- = чн: *вік – вічний, місяць – місячний*

Винятки: *дворушник* (від *рука*), *мірошник* (від *мірка*), *рушник* (від *рука*), *рушниця* (від *рука*), *сердешний* (у значенні «бідолашний») (від *серце*), *соняшник* (від *сонце*), *торішний* (від *торік*), *всеношна* (від *ніч*).

Тема 3

Зміни приголосних. Правопис іншомовних слів.

Вживання великої літери

План

1. Найпоширеніші випадки чергування приголосних звуків
2. Правопис великої літери. Лапки у власних назвах
3. Написання слів іншомовного походження
4. Складоподіл і перенос частин слова
5. Правопис складноскорочених слів

1. Найпоширеніші випадки чергування приголосних звуків

Чергування приголосних насамперед пов'язане з розвитком української мови. Розглянемо найчастіші випадки чергування:

г→з→ж (*нога* – *нозі* – *ніженька*);

к→ц→ч (*рука* – *руці* – *рученька*);

х→с→ш (*вуха* – *у вусі* – *вушенько*);

г→дз→дж (*герлига* – *герлидзі* – *герлидженька*).

Чергування приголосних спостерігається в дієслівних формах, а саме:

д→дж (*садити* – *саджу*, *посаджений*);

зд→ждж (*їздити* – *їжджу*, *в'їжджений*);

т→ч (*молотити* – *молочу*, *змолочений*);

ст→щ (*виростити – вирощу, вирощений*).

В інших частинах мови чергується д – ж (а не д–дж як у дієсловах): *огородити – огороджу – огорожа, правда – справджується – справжній*; а також у двох дієсловах: *завадити – заважати, привидітися – увижатися*.

2. Правопис великої літери. Лапки у власних назвах

З великої літери пишуться власні назви, а слова загальних назв типу *громадянин, добродій, пан, письменник, донжуан, меценат, рентген, френч, місто, море, планета, зірка* і под. – з маленької.

Правила	Приклади
З великої літери пишуться:	
імена, по батькові, прізвища, псевдоніми, прізвиська людей:	<i>Микола Хвильовий (Микола Фітільов), Кобзар (про Т.Шевченка), Алла Володимирівна</i>
назви божеств і міфологічних істот:	<i>Бог, Мати Божжа, Ісус Христос, Будда, Артеміда, Кий, Либідь</i>
клички свійських тварин, назви дійових осіб у художніх творах:	<i>Кузька, Дід Мороз, Баба Яга (казкові персонажі), але баба-яга, русалка (недійові особи, а загальні назви)</i>
назви найвищих державних українських і міжнародних установ і посад:	<i>Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України, Президент України, Конституційний Суд України</i>
астрономічні назви, крім родових значень, назви сортів рослин у спеціальній літературі:	<i>Чумацький Шлях, комета Галлея, зірка Альтаїр, але: антонівка, угорка (у загальному вжитку)</i>
географічні назви, крім слів <i>море, острів, гора, озеро</i> й под.:	<i>Біловезька Пуца, Зелений Гай, Чорне море, Кримський півострів, мис Айя</i>

назви вулиць, проспектів, майданів, парків, залізничних, морських і под шляхів, крім родових позначень:	<i>вулиця 24Серпня, проспект Перемоги, майдан Незалежності, Молодіжний парк, Сімферопольська автострада</i>
назви груп або союзів держав і найвищих міжнародних організацій:	<i>Європейське Економічне Співтовариство, Всесвітня Рада Миру, Організація Об'єднаних Націй</i>
назви держав і автономних адміністративно-територіальних одиниць (всі слова), автономних областей та округів, країв, областей, районів (тільки перше слово):	<i>Арабська Республіка Єгипет, Республіка Білорусь, Соціалістична Республіка В'єтнам, Сполучені Штати Америки, Рівненська область, Слобожанщина, а також Батьківщина</i>
З великої літери пишеться тільки перше слово:	
у назвах державних, партійних, громадських установ і організацій, міністерств України і інших держав, а також найважливіших документів:	<i>Національна гвардія і Збройні сили України, Національний банк і Міністерство фінансів України, Акт проголошення незалежності України</i>
у назвах установ місцевого значення:	<i>Рівненське міське управління освіти</i>
у повних назвах заводів, виробничих об'єднань, підприємств, наукових і навчальних закладів, кінотеатрів, парків, клубів:	<i>Книжкова палата, Київський університет ім. Б.Грінченка, житловий кооператив «Сонячний», дитсадок «Чарівна квітка»</i>
у назвах художніх творів, наукових праць, газет, журналів (назва береться в лапки):	<i>роман «Чорна рада», фільм «Тіні забутих предків», журнал «Дивослово» але Апостол, Біблія, Коран, Псалтир, Часослов, Євангеліє (без лапок)</i>

у назвах пам'яток архітектури, храмів, історичних епох, подій, знаменних дат, а також релігійних свят і постів:	<i>Печерський монастир, Покровський собор, Вітчизняна війна, Великдень, Покрова, Різдво, Успіня, Великий піст, Петрівка, Спасівка</i>
у назвах орденів, відзнак:	<i>орден Дружби народів, медаль За відвагу але орден «Мати-героїня»</i>
З великої літери пишуться прикметники, утворені від власних особових імен:	
за допомогою суфіксів -ів, -їв, -ов-, -ев- -ин, -їн у значенні належності чогось цій особі:	<i>Грінченків словник, Шевченкова проза, Тетянині діти але: дамоклів меч, піфагорова теорема (фразеологічне сполучення, термін)</i>
за допомогою суфіксів -івськ-, -євськ-, -инськ-, -їнськ- у значенні «імені, пам'яті когось»	<i>Шевченківська конференція але: шевченківські вірші; Пушкінське свято поезії але: пушкінський рукопис</i>
З великої літери пишуться скорочені назви одиничних установ, організацій	
<i>Укрінформ, Держкомнафтогазпром, але: сільгоспінститут</i>	
Великими літерами пишуться абревіатури, утворені з початкових букв власних і загальних імен	
<i>СНД, УТ, МАГАТЕ, АТС, ТЕЦ, до ВАКу, НЛО, НУВГП</i>	

3. Написання слів іншомовного походження

Складнощі зі словами іншомовного походження виникають при написанні деяких голосних, вживанні апострофа та м'якого знаку, подвоєнні приголосних. Розглянемо основні правила:

И пишемо:

а) у загальних і власних назвах після букв **д, т, з, с, ц, ж (дж), ч, ш, р (Де Ти ЗіСи Цю Чашу ЖиРу)** перед

наступним приголосним: *дистанція, інститут, позиція, речитатив, сигнал, фізика, цитрусові, чипси, шифер, Алжир, Вашингтон, Чикаго;*

б) у власних географічних назвах, які закінчуються на *-ида, -ика*: *Антарктида, Америка, Балтика, Флорида;*

в) у власних географічних назвах у звукосполученні *-ри-* перед приголосним: *Великобританія, Мадрид, Париж;*

г) у таких власних географічних назвах: *Аргентина, Бразилія, Братислава, Вавилон, Ватикан, Єгипет, Єрусалим, Китай, Пакистан, Таджикистан, Киргизстан, Палестина, Сардинія, Сирія, Скандинавія, Тибет* та в похідних від них: *аргентинець, бразилієць, аргентинський, бразилійський;*

д) у ряді давно засвоєних слів після **б, п, ф, м, ф, к, г, х, л, н**: *імбир, кит, лимон, лиман, кипарис.*

І пишемо:

а) на початку слова: *істина, Італія;*

б) після приголосного перед голосним та **й**: *авіація, аудієнція, геніально, клієнт, операція, радіус, соціологія, тріумф;*

в) у власних назвах між приголосними та в кінці слів: *Батумі, Грімм, Дідро, Капрі, Нагасакі, Сідней;*

г) у кінці невідмінюваних загальних назв: *візаві, журі, поні, таксі;*

д) після **б, п, в, м, ф, г, к, х, л, н** перед наступним приголосним: *бізнес, відеозапис, гіпербола, літера, німфа, пірат;*

е) у складних словах **і** після префіксів: *доісторичний, староіндійський.*

І пишемо:

після голосного: *мозаїка, руїна, Енеїда*

У пишемо:

у словах, запозичених з французької мови: *брошура, журі,*

парашут, парфуми.

Написання е, є:

1. **Е** пишемо на початку слова та після букв, що позначають голосні звуки, крім **і**: *дуель, енергія, епітет, Рафаель.*

2. Після твердих приголосних: *вундеркінд, куплет, метр, театр.*

3. **Є** пишемо на початку слова у давно запозичених словах: *Єва, Євангеліє, Євген, Євдокія, Європа, єгер, Єгипет, єзуїти, єпископ, Єрусалим.*

4. **Є** пишеться після **і, е, й, ь** та **апострофа**: *гігієна, дієта, кар'єр, орієнтир, порт'єра, феєрія*, а також у слові *траєкторія.*

4. Складоподіл і перенос частин слова

Склад – це частина слова, яка вимовляється одним поштовхом видихуваного повітря. Зауважте, що у слові стільки складів, скільки голосних.

Кожен з вас дуже легко зможе поділити слова на склади і порахувати їх. Проте труднощі при складоподілі виникають тоді, коли у середині слова збігаються кілька приголосних. Отже, розглянемо основні правила складоподілу:

★ якщо між голосними стоїть лише один приголосний, то він завжди буде в наступному складі: *мо-ре, де-ре-во, хви-ля, па-рус;*

★ якщо поряд стоять два дзвінки або два глухі звуки, то обидва перейдуть до наступного складу: *ща-стя, рі-чка, не-сти;*

★ якщо з двох приголосних перший дзвінкий, а другий глухий, то – до різних складів: *бе-різ-ка, стеж-ка, їдь-те;*

★ якщо з двох приголосних перший глухий (дзвінкий), а другий сонорний (**в, л, м, н, р, й**), то обидва належать до наступного складу: *ху-до-жник, мі-дний, добре, ча-рі-вни-ця*;

★ якщо поряд стоять два сонорні, то вони належать до різних складів: *бар-ві-нок, чо-тир-ма, сум-но, чер-во-ний, та-єм-ни-че*;

★ якщо в слові є подовжені приголосні, то вони можуть належати до одного або до різних складів: *ста-ття і стат-тя, зу-стрі-ччю і зу-стріч-чю*.

Запам'ятайте! Правила українського складоподілу не завжди збігаються з правилами переносу слів з рядка в рядок, поділу слів на морфеми.

Перенос частин слова

Слова з рядка в рядок переносимо так, як ділимо їх на склади, але **НЕ МОЖНА**:

1) залишати й переносити одну букву: *оля, юнак* (це слово має два склади, але переносити його не можна), *явір* тощо;

2) розривати **дз, дж**, якщо вони позначають один звук: *хо-джу, ра-джу, по-дзвін, кукуру-дза*; розриваємо їх, коли вони позначають два звуки (на межі морфем): *від-жити, під-жива*;

3) у складному слові відривати від другої частини букву, якщо вона не становить складу: неправильно «*чорнос-лив*», правильно *чорно-слив*;

4) розривати аббревіатури: *НУВГП, ООН, РДГУ*;

5) відривати скорочення від слів, яких вони стосуються: *2016 р., 10 м, І.Я. Франко*.

Інших заборон для переносу слів немає.

5. Правопис складноскорочених слів

Складноскорочені слова (абревіатури) – це утворення з перших букв словосполучення, які пишемо з великих літер. Правопис цих конструкцій здебільшого викликає труднощі у написанні. Розглянемо основні правила вживання складноскорочених слів.

1) з великої літери пишемо складноскорочені слова, які вживають на позначення установ як власні назви, тобто одинично: *Нацбанк, Укргаз;*

2) з малої літери пишемо складноскорочені слова, які стали родовими назвами: *облоно, міськрада;*

3) **назви**, утворені з початкових літер власних і загальних назв, пишемо з великих букв і без крапок: *ООН, ТЕЦ;*

Запам'ятайте! Такі назви не відмінюються.

Винятки: *вуз, загс, неп (вони відмінюються).*

Зауважте, що потрібно відрізнити від абревіатур *графічні скорочення*, які вимовляємо повністю, а скорочуємо лише на письмі: *доц. (доцент), к.пед.н. (кандидат педагогічних наук)*. Існують такі типи графічних скорочень, як-от:

- крапкові: *м. (місто), вул. (вулиця);*
- дефісні: *р-н (район), б-ка (бібліотека);*
- дробові: *а/с (абонентська скринька);*
- комбіновані: *пн-сх;*
- курсивні (на позначення фізичних величин, валют та ін.): *25 т, 48 м.*

Щоб правильно утворювати й оформлювати графічні скорочення, необхідно дотримуватися таких правил:

1. Не можна скорочувати:

- ❖ псевдоніми: *не М. Хвильовий, а Микола Хвильовий;*

❖ подвійні прізвиська: *не Н.-Левицький, а Нечуй-Левицький;*

❖ слова на голосний, якщо він не початковий у слові: *спеціальний – спец.*

2. Якщо у слові є подовження приголосних, то скорочуємо до першого приголосного: *карданний вал – кардан. вал.*

3. Якщо у слові є збіг приголосних, то скорочення можна робити як після першого, так і після другого приголосного: *народний – народ., народн.*

4. Скорочення у множині типу *роки, томи* записують двома першими літерами: *рр., тт.*

5. Скорочуючи словосполучення, необхідно зберігати правопис великих та малих літер, дефісів: *Північно-Західний вокзал – Пн.-Зх. вокзал.*

6. На місці скорочення ставлять крапку: *обл. (область), м. (місто).*

Запам'ятайте! В одному тексті необхідно використовувати скорочення лише в одній формі.

Отже, скорочення виконують дуже важливу функцію, якщо правильно їх використовувати, а саме: допомагають створювати стислий, лаконічний текст, не втрачаючи інформаційного наповнення.

МОДУЛЬ II

ЛЕКСИКОЛОГІЯ. ФРАЗЕОЛОГІЯ. БУДОВА СЛОВА. СЛОВОТВІР

*На все впливає мови чистота:
Зір глибшає і крацають уста,
Стає точнішим слух, а думка летиться,
Як вітром розколихані жита.*
Д. Павличко

Тема 4

Лексикологія. Фразеологія

План

1. Лексичне значення слова. Багатозначні й однозначні слова. Пряме та переносне значення слова
2. Групи слів за значенням
3. Лексика за вживанням
4. Типові лексичні помилки
5. Поняття про фразеологізми

1. Лексичне значення слова. Багатозначні й однозначні слова. Пряме та переносне значення слова

Слово – це одна з головних одиниць мови, адже за допомогою них ми висловлюємо свої думки, настрої, враження тощо. Тому слова виконують називну (номінативну) функцію нашої мови. Саме з них ми складаємо і словосполучення, і речення. Слова мають лексичне і граматичне значення.

Лексичне значення слова – це те, що означає слово. Лексичне значення пояснено в тлумачних

словниках. Слова можуть позначати предмети, осіб, явища, процеси, дію, ознаки тощо. Очевидно, що без слів ми не могли б виражати свої враження, почуття, а також не могли б комунікувати один з одним. Як відомо, крім лексичного значення, слова мають і граматичне значення (частина мови; граматичні ознаки має: рід, число відмінки і т.д.)

Пригадайте! Лексичне і граматичне значення мають лише самостійні частини мови, а службові – лише граматичне.

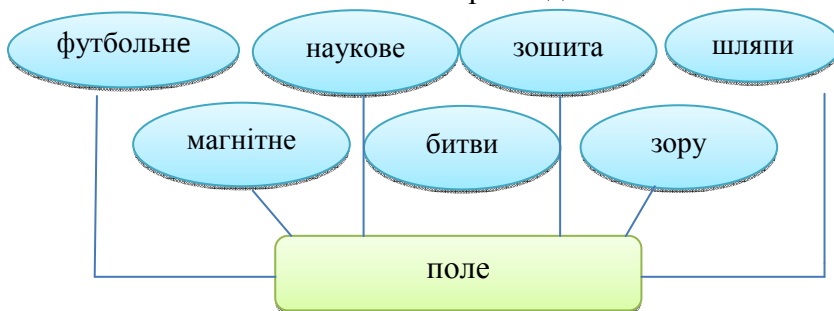

Багатозначні й однозначні слова

Кожне слово може мати одне або декілька значень. Слова, що мають одне значення називаються **однозначними**. Одне значення мають переважно назви:

- ★ людей за різними ознаками: *українка, лікар, ректор;*
- ★ тварин: *кальмар, синиця, акула;*
- ★ рослин: *яблуня, верба, калина, троянда;*
- ★ конкретних предметів: *стіл, олівець, шафа;*
- ★ місяців і днів: *березень, середа, неділя;*
- ★ більшість відносних прикметників: *вишневий, подвійний, морський;*
- ★ числівники: *два, чотири, десять;*
- ★ терміни: *підмет, вексель, ромб;* тощо.

Слова, що мають кілька лексичних значень називаємо **багатозначними**. Наприклад:

Пряме та переносне значення слова

Слова можуть вживатися у **прямому** і **переносному** значенні. **Пряме значення слова** – це його первинне значення. Наприклад: *золотий перстень* (перстень, зроблений із золота). **Переносне значення слова** – це його вторинне значення. Наприклад: *золота осінь, золоте серце, золота порада, золоті душа*.

У мові вживання слова у переносному значенні відбувається у вигляді *метафори, метонімії, синекдохи*.

Пригадайте: метафора – це переносне значення слова, в основі якого лежить схожість, подібність: *стіни стоять мовчазливо*.

Метонімія – це переносне значення слова, в основі якого лежить суміжність, близькість: *читати І.Франка (читати твори І. Франка)*.

Синекдоха – це різновид метонімії; переносне значення слова за кількісним співвідношенням: *ляці добре ловиться (ляці добре ловляться)*.

2. Групи слів за значенням

Синоніми	Антоніми	Омоніми	Пароніми
слова, що мають різне звучання, але однакові чи близькі за своїм лексичним значенням	слова з протилежним лексичним значенням	це слова, однакові за звучанням і написанням, але зовсім різні за лексичним значенням	слова, дуже подібні за звучанням, нерідко – й за значенням, але не тотожні
<i>пахучий – запашиний – ароматний – духмяний</i>	<i>далекий – близький, любов – ненависть</i>	<i>пара – фізичний стан води і пара – два</i>	<i>абонент – абонемент, компанія – кампанія</i>

3. Лексика за вживанням

	загальноживані слова	слова, які активно використовують люди, без будь-яких обмежень	<i>молоко, добро, земля, донька</i>
	професійні слова	слова, які використовують люди певної професії (Терміни – це слова, що називають поняття в різних галузях, а саме: науці, техніці, мистецтві тощо)	<i>кок – кухар, вінт – вінчестер; дієслово, електронний чип</i>
	діалектні слова	слова вживання яких обмежено певною територією	<i>лісавиця – драбина, вуйко – дядько, битка – бійка</i>
	неологізми	нові слова, покликані до життя проблемами суспільства, що відбивають сучасність (у художній літературі – це авторські слова, що творить сам автор)	<i>діджиталізація, бюджет, незриданні сльози, сонцебризно</i>
застарілі слова	історизми	слова, що вийшли з вжитку, залишилися тільки в минулому	<i>панщина, князь, лікнеп</i>
	архаїзми	застарілі слова, що виходять із вжитку, але реалії, названі ними, залишаються й мають уже інші, сучасні назви	<i>ланіти – щоки, чадо – дитина, марець - березень</i>

4. Типові лексичні помилки

Під час мовлення (усного і писемного) ми інколи помиляємося. Найчастіше це трапляється у письмових роботах (творах, власних висловлюваннях, лінгвістичних мініатюрах тощо), бо, окрім граматичних помилок, зустрічаються і лексичні. Отже, щоб наше мовлення було правильним, багатим, різноманітним потрібно: уникати тавтології, за будовою речення не повинні бути схожі одне на одне, не засмічувати мову словами-паразитами тощо. Розглянемо більш детально типові лексичні помилки, які найчастіше трапляються у мовленні

№ з/п	Назва лексичної помилки	Приклади
1	Дублювання значення у двох словах (плеоназми)	<i>вакансія, <u>а не вільна</u> вакансія</i>
2	Уживання слова в невластивому значенні	<i>правильне положення, вірний друг, <u>а не вірне</u> положення</i>
3	Сплутування близькозвучних слів (паронімів)	<i>Пишучи диктант, Матвій поставив тире не в тому місці. <u>А не:</u> Пишучи диктант, Матвій поставив тире не в тому місті.</i>
4	Тавтологія (вживання спільнокоренових слів в одному реченні або сусідніх)	<i>виготовлена писанка, <u>а не писана</u> писанка</i>
5	Уживання слів, не властивих українській мові	<i>Оленці потрібно взяти участь у науковому заході. <u>А не:</u> Оленці потрібно прийняти участь у науковому міроприємстві</i>
6	Поєднання не сполучуваних за значенням слів	<i>родюча земля, багатий урожай, <u>а не родючий</u> урожай</i>
7	Некоректне поєднання	<i>Навчання і виховання – це дві</i>

	фразеологізмів	<i>сторони медалі. А не: Навчання і виховання – це дві сторони медальйона</i>
8	Уживання багатозначного слова з однорідними членами речення (багатозначне слово в межах речення має вживатися тільки в одному із своїх значень)	<i>Хвилюється море і переживає мати за своїх дітей. А не: Хвилюється море і мати за своїх дітей.</i>
9	Уживання слова, не властивого зображуваній епосі	<i>воїни князя Ігоря, а не солдати князя Ігоря</i>

5. Поняття про фразеологізми

Фразеологізми – це сталі звороти, які можна замінити одним словом: *зарубати на носі – запам'ятати, як кіт наплакав – мало, розбити глек – посваритися*. У реченні вони виступають одним членом речення: *Марія Іванівна ніколи не кривила душею*.

Джерелами української фразеології є:

- * античні вислови з міфів Давньої Греції: *дамоклів меч, прокрустове ложе, сізіфова праця, авгієві стайні*;
- * усна народна творчість: *вийшов пиик, ростуть груші на вербі, задирати носа, дати гарбуза*;
- * біблійні вислови: *альфа і омега, притча во язицех, випити чашу до дна*;
- * крилаті вислови українських і зарубіжних письменників: *останній з могікан (Ф. Купер), життя іде, і все без коректур (Л. Костенко)*;
- * стійкі вислови, що пов'язані з професією чи певним фахом: *шитий білими нитками (шевці), з іншої опери (музиканти, співаки)*.

Фразеологічні одиниці широко використовуються для виразності, різноманітності мовлення в розмовному, художньому, публіцистичному стилях. Найуживаніші фразеологізми подано у Додатку В.

Тема 5

Будова слова. Словотвір

План

1. Значущі частини слова (морфеми)
2. Спільнокореневі слова й форми того самого слова
3. Способи словотвору

1. Значущі частини слова (морфеми)

У словах ми розрізняємо *основу* і *закінчення*. **Основа** слова – це значуща його частина без закінчення: *ліс, лісовий*. Вона включає в себе **корінь, префікс і суфікс**, а також **постфікс**.

Пригадайте: у дієсловах може бути суфікс **-сь, -ся**, що стоїть після закінчення, який називаємо **постфікс**: *умиватися, одягалася*.

Корінь – це спільна частина спільнокореневих (споріднених) слів: *дерево, дерев'яний, дерев'яніти*.

Морфема, що стоїть перед коренем і надає слову нового значення або відтінку, називається **префіксом**: *читати – прочитати, дочитати, перечитати*.

Частина слова, яка стоїть після кореня і перед закінченням, називається **суфіксом**: *маленький, ткач, український, сізіфова*.

Закінчення – це змінна морфема, яка служить для зв'язку між словами в реченні, а також утворює різні його форми: *радісний, радісного, радісному* (змінюємо слова за відмінками, родами, числами).

Пригадайте: слово може мати нульове закінчення, але щоб переконатися у цьому, потрібно провідміняти слово: *зошит, зошита*

Проте існують слова, які **НЕ МАЮТЬ ЗАКІНЧЕННЯ** – це незмінювані слова:

- прислівники: *здалку, тихо, увечері*;
- дієприслівники: *танцюючи, прибігши*;
- інфінітив дієслова: *любити, танцювати*;
- незмінювані слова іншомовного походження:

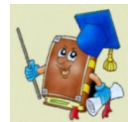
таксі, бюро

Отже, основа, корінь, префікс, суфікс, закінчення, постфікс – **значущі частини слова (морфем)**.

2. Спільнокореневі слова й форми того самого слова

Спільнокореневі слова – це слова зі спільним коренем, але з різними лексичними значеннями, які можуть належати як до однієї, так і до різних частин мови: *море – моряк – морський*.

Пригадайте: треба відрізнити спільнокореневі слова від слів з омонімічними коренями. Так, у словах *гора, горе, горювати, угорі* однаковий корінь **гор**, однак ці слова не є спільнокореневими, бо корінь у них має різне лексичне значення. Тому маємо дві групи споріднених слів: *гора, угорі, гірка; горе, горенько, горювати*.

Форми слова – це зміни слова за відмінками, числами, родами: *лілія – лілією, час – часу, зошит – зошити, червоний – червона*.

3. Способи словотвору

Основним джерелом збагачення лексики української мови є словотвір.

Спосіб словотворення	Як утворюється слово	Приклади
префіксальний	за допомогою префікса	<i>дописати – писати</i>
суфіксальний	за допомогою суфікса	<i>глибочінь – глибокий</i>
префіксально-суфіксальний	за допомогою префікса та суфікса, які приєднуються одночасно	<i>надмірний – міра</i>
безафіксний (безсуфіксальний)	відкиданням суфіксів	<i>відхід – відходити</i>
складання слів або основ	поєднанням слів, їхніх основ або частин	<i>двозмінний – дві зміни</i>
перехід слів однієї частини мови в іншу	шляхом переходу слів з однієї частини мови в іншу	<i>минуле життя – історичне минуле (прикметник – іменник)</i>

Сполучні о, е (є) у складних словах

Літера о пишеться, якщо перша частина слова утворена від прикметника чи закінчується на твердий приголосний (у тому числі шиплячий)	<i>ясноокий, пішохід, вужоподібний (але овочесховище)</i>
Літера е пишеться, якщо перша частина слова утворена від іменника з м'якою основою	<i>зорепад, буревій, сталевар</i>
Літера є пишеться, якщо перша частина слова закінчується на [й] або подовжений приголосний	<i>змієподібний, життєлюбний</i>

МОДУЛЬ III

МОРФОЛОГІЯ. ПРАВОПИС

Найбільше і найдорожче добро в кожного народу – це його мова. Ота жива схованка людського духу, його багата скарбниця, в яку народ складає і своє давнє життя, і свої сподіванки, розум, досвід, почування.

Панас Мирний

Тема 6

Іменник як самостійна частина мови

План

1. Морфологічні ознаки, синтаксична роль іменника. Іменники власні та загальні, істоти й неістоти
2. Рід іменників: чоловічий, жіночий, середній. Число іменників
3. Відмінювання іменників. Правопис відмінкових закінчень
4. Написання й відмінювання чоловічих і жіночих імен по батькові. Кличний відмінок (у власних чоловічих та жіночих іменах)
5. Правопис складних іменників

1. Морфологічні ознаки, синтаксична роль іменника. Іменники власні та загальні, істоти й неістоти

Іменник – це самостійна частина мови, що називає предмет чи особу і відповідає на питання ***хто? що?***: *літо, вода, ніч, дівчинка, Марина, Остап*. Вони (але не всі) мають рід, число, відмінок, відміни й групи відмінювання.

Основна синтаксична роль іменників – **підмет**:
(*Прийшла золота осінь*) та **додаток**(*Відчуваємо гордість і впевненість*).

Іменники характеризуються певними граматичними ознаками.

Групи за значенням	Приклади
загальні назви:	<i>місто, собака, стіл</i>
власні назви:	<i>Іван, Рівне, Венера</i>
конкретні назви:	<i>ліс, дерево, папір</i>
абстрактні назви:	<i>щирість, любов, сум</i>
назви істот:	<i>батько, друг, комар</i>
назви неістот:	<i>ромашка, дерево, будинок</i>

Власні назви – це індивідуальні назви, виокремлені з ряду подібних, які пишуться з великої літери: *Степан, Дніпро, Алла, Харків, «Дивослово» (журнал)*.

Загальні назви – це узагальненні назви однакових предметів: *сонілка, море, вчитель, радість, троянда*.

Серед **назв істот** розрізняємо назви осіб і назви тварин. Під **назвами осіб** ми розуміємо назви людей, а також різних дійових осіб у художніх творах: *дитя, директор, мрійник, Микола, Петренко, Ягня, Вітер*. До **назв тварин** належать назви представників тваринного світу: *слон, корова, ластівка, карась, метелик, черв'як*.

Серед **назв неістот** розрізняємо: **чітко окреслені** предмети і поняття (охоплювані зором речі, частини тіла, місяці, дні тижня, терміни, назви населених пунктів: *стілець, поріг, ключ, дуб, метр, березень, неділя, квадрат, Житомир*; **нечітко окреслені** предмети і поняття (те, що не має певних меж, збірні назви, назви територій, явищ, почуттів, дій, станів, ігор, абстрактних понять тощо): *ліс, зерно, листя, Крим, завод, пісок, буря, радість, футбол, сон, свіжість*.

2. Рід іменників: чоловічий, жіночий, середній. Число іменників

Усі іменники однини мають рід. Для того, щоб правильно його визначити ми співвідносимо іменник із займенником, а саме: **він (чоловічий рід), вона (жіночий рід), воно (середній рід):** *острів (він), річка (вона), місто (воно)*. Проте деякі іменники можуть бути **спільного роду** (ряд науковців використовують термін «подвійний рід»), які здебільшого характеризують певні якості особистості: *сирота (нещасна, нещасний), базика (цей, ця)*. Рід таких іменників визначаємо за контекстом.

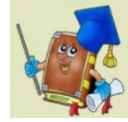

Запам'ятайте! Рід **незмінюваних іменників іношомовного походження** визначаємо таким чином:

- ❖ відповідно до статі: *мадам (вона), аташе (він), маестро (він), леді (вона)*;
- ❖ назви тварин – чоловічий рід: *кенгуру, поні, какаду* (але якщо потрібно підкреслити, що це самка, то назві надається значення жіночого роду: *ця кенгуру, ця поні*). **Виняток:** *цеце (муха) – жін. р.*
- ❖ назви неістот – середній рід: *кашне, рагу, меню, таксі, жури*. **Виняток:** *кольрабі (капуста) – жін. р., івасі, путасу (риба) – жін. р., саямі (ковбаса) – жін. р., боржомі (вода) – жін. р., торнадо (вітер) – чол.р.*
- ❖ географічні назви – визначаємо рід за загальною назвою: *штат Міссісіпі (він), ріка Міссісіпі (вона), місто Сочі (воно), річка Сочі (вона)*;
- ❖ складноскорочені слова – визначаємо рід за головним словом: *НБУ (Національний банк України – чол.р.), СБУ (Служба безпеки України – жін.р.), ВАТ (Відкрите акціонерне товариство – серед.р.)*.

Пригадайте: у іменниках, що вживаються лише у множині, рід не визначаємо: *ці штани, ці хитроці, ці Суми, ці Карпати.*

Число іменника – це морфологічна ознака, яка вказує на однину чи множину іменника: *зошит (однина), зошити (множина)*. Однак є слова, що вживаються лише в однині чи у множині.

Іменники, що вживаються тільки в однині	Іменники, що вживаються тільки в множині
<ul style="list-style-type: none"> ❖ власні назви: <i>Україна, Марія, Дніпро, Костенко</i> ❖ збірні (називають сукупність предметів чи осіб, але вони сприймаються як одне ціле): <i>студентство, листя, козацтво</i> ❖ назви абстрактних понять: <i>геройство, добро, мир, завзяття</i> ❖ речовини: <i>пісок, молоко</i> 	<ul style="list-style-type: none"> ❖ власні назви: <i>Альпи, Карпати</i> ❖ назви часових понять чи ігор: <i>іменини, проводи, шахи, вибори</i> ❖ назви сукупності людей, предметів, істот: <i>діти, фінанси, люди, солодоці</i> ❖ речовини: <i>вершки, дріжджі, духи</i> ❖ назви предметів парної чи симетричної будови: <i>штани, куранти</i>

3. Відмінювання іменників. Правопис відмінкових закінчень

В українській мові є сім відмінків, які ми визначаємо за питаннями:

Відмінок	Питання	Приклад	Допоміжні слова
Називний (Н.в.)	<i>хто? що?</i>	стіл	
Родовий (Р.в.)	<i>кого? чого?</i>	стола	немає
Давальний (Д.в.)	<i>кому? чому?</i>	столу	даю
Знахідний (Зн.в.)	<i>кого? що?</i>	стіл	бачу
Орудний (Ор.в.)	<i>ким? чим?</i>	столом	орудую
Місцевий (М.в.)	<i>на (в) (у) кому? чому?</i>	на столі	
Кличний (Кл.в.)		столе	звертання

Називний відмінок (*прямий*), відповідає на питання *хто? що?* виступає формою вираження *підмета*, а інші відмінки (*непрямі*) виступають формою вираження *додатка*.

Розглянемо відмінкові закінчення іменників **I відміни** чоловічого та жіночого роду в Р.в. та О.в:

Іменник I відміни чол. і жін. р		
<i>тверда група</i>	<i>м'яка група (крім [й]) та мішана</i>	<i>основа на [й]</i>
у родовому відмінку закінчення		
– и	– і	– ї
<i>Миколи, роботи</i>	<i>Іллі, кручі</i>	<i>мрії, надії</i>

Іменник I відміни чол. р		
<i>тверда група</i>	<i>м'яка група (крім [й]) та мішана</i>	<i>основа на [й]</i>
в орудному відмінку закінчення		
– ом	– ем	– ем
<i>столом, дубом</i>	<i>оленом, мечем</i>	<i>чаєм, гаєм</i>

Іменник I відміни жін. р		
<i>тверда група</i>	<i>м'яка група (крім [й]) та мішана</i>	<i>основа на [й]</i>
в орудному відмінку закінчення		
– ою	– ею	– ею
<i>калиною, машиною</i>	<i>межею, ріллею</i>	<i>лілією, Наталією</i>

Розглянемо закінчення іменників **II відміни** чоловічого роду в Р.в.:

Закінчення –а, –я	Закінчення –у, –ю
Назви осіб, власні імена та прізвища: <i>учня, Степана, Остапчука</i>	Назва речовини, маси, матеріалу: <i>азоту, асфальту, льоду, але хліба.</i>
Назви предметів: <i>портфеля, зошита</i>	Збірні поняття: <i>капіталу, тексту</i>
Назви населених пунктів:	Назви населених пунктів, у яких

<i>Харкова, Луцька</i>	друга частиною є співзвучною із загальною назвою: <i>Кривого Рогу, Красного Лиману</i> .
Географічні назви з наголосом у родовому відмінку на кінцевому складі: <i>Дінця, Дністра</i>	Назви річок, озер, гір, островів, півостровів, країн, областей (окрім зазначених на –а, –я): <i>Амуру, Єнісею, Кавказу</i>
Назви мір довжини, ваги, часу: <i>грама, місяця</i>	Назви будівель, споруд, приміщень та їх частин: <i>вокзалу, метрополітену</i>
Наукові терміни (точні науки та мовознавство): <i>сегмента, косинуса, іменника, відмінка</i>	Назви установ, закладів, організацій: <i>інституту, заводу</i>
	Просторові поняття: <i>майдану, краю</i> .
	Природні явища: <i>землетрусу, вітру</i>
	Назви почуттів: <i>болу, гніву, страху</i>
	Назви процесів, станів, властивостей, ознак, загальних і абстрактних понять: <i>винятку, інтересу, принципу, руху</i>
	Фізичні, хімічні, а також літературознавчі терміни: <i>аналізу, імпульсу, стилю, роману</i>
	Більшість складних безсуфіксних слів (крім назв істот): <i>водопроводу, живопису</i>

Пригадайте: іменники (але не всі) поділяються на відміни: **I відміна** – іменники чол., жін. і спільного роду із закінченням –а, –я: *суддя, Марина, плакса*. **II відміна** – іменники чол.р. з нульовим закінченням або –о: *степ, батько*; серед. р. із закінченням –о, –е, –а, –я: *озеро, поле, зілля*. **III відміна** – іменники жін.р. з нульовим закінченням + слово «мати»: *радість, любов*. **IV відміна** –

іменники серед. р. із закінченням **-а, -яу** яких при відмінюванні з'являється суфікс **-ат, -ят, -ен**: *цуценя, курча, теля*.

До відмін **не належать** іменники: множинні (*итани, сани*), прикметникового походження (*майбутнє*), незмінні слова іншомовного походження (*резюме, бюро*), жіночі прізвища на приголосний та **-о** (*Марченко Валентина, Кравчук Надія*).

Іменники I і II відміни поділяються на групи: **тверду** (основа закінчується на твердий приголосний, окрім шиплячих): *допомога, нероба*; **м'яку** (основа закінчується на м'який приголосний): *тюль, надія*; **мішану** (основа закінчується на шиплячий): *явище, листоноша, плече*.

Правопис окремих відмінкових закінчень іменників

II відміни

	Відмінок	Іменники	Закінчення	Приклади	
Однина	Д.в.	тверда гр.	-ові	<i>професорові</i>	
		м'яка та мішана група	-еві	<i>учителеві</i>	
	О.в.	тверда гр.	-ом	<i>столом</i>	
		м'яка та мішана група	-ем (-єм)	<i>науковцем, чаєм</i>	
	Кл.в.	тверда гр. з суфіксами -к-, -ик-, -ок-	іншомовні імена на г, к, х	-у	<i>братуку</i>
					<i>Фрідріху</i>
					<i>читачу</i>
		деякі іменники мішаної гр., крім основи на -ж, -р	-ю	<i>місяцю</i>	
		більшість іменників м'якої гр.		<i>соколе</i>	
	безсуфіксні іменники тв. гр.	-е			

		м'якої гр. із суфіксом - ець		<i>хлопче, але бійцю, знавцю</i>
		більшість іменників мішаної гр.		<i>стороже</i>
Множина	Р.в.	більшість іменників середнього роду	нульове	<i>весіль</i>
		чол.р., які в мн. втрачають суфікс -ин-		<i>селян, але грузинів, осетинів</i>

4. Написання й відмінювання чоловічих і жіночих імен по батькові. Кличний відмінок (у власних чоловічих та жіночих іменах)

Жіночі імена по батькові утворюємо за допомогою суфіксів **-івн(а)**, **-ївн(а)** (якщо ім'я закінчується на **й**): *Степан – Степанівна, Василь – Василівна, Юрій – Юрійвна.*

Чоловічі імена по батькові утворюємо за допомогою суфікса **-ович**: *Марк – Маркович, Микола – Миколайович, Лев – Львович.*

Пригадайте: *Сава – Савич і Савович, Кузьма – Кузьмич і Кузьмович, Лука – Лукич, Ілля – Ілліч, Хома – Хомич, Хомович, Яків – Якович, Яковлевич.*

Зауважте, що у кличному відмінку імена по батькові жіночого роду мають закінчення-**о**: *Алло Володимирівно, Марино Олександрівно, Маріє Михайлівно*; імена по батькові чоловічого роду мають закінчення **-у**: *Петре Степановичу, Глібе Михайловичу.*

Пригадайте: звертання, які складаються з двох слів (власна, загальна + власна) обидва мають форму кличного відмінка: *Світлано Петрівно, пане Іване, сестро Тетяно, тітко Валентино.*

Запам'ятайте! Звертання, що складаються з **загальної назви і прізвища**, кличний відмінок має лише загальна назва: *колего Коновалюк, пане Іваненко, добродію Петренко*.

Зауважте, що звертання, що складаються з **двох загальних назв**, кличний відмінок **обов'язково** матиме перше слово, а друге може бути як у формі називного відмінка, так і кличного: *пане професоре (професор), пане голово (голова)*.

5. Правопис складних іменників

Складні іменники – це слова, що складаються з кількох іменників за допомогою сполучуваних голосних чи без них.

Правила	Приклади
РАЗОМ	
за допомогою сполучних о, е, є поєднанням двох і більшої кількості основ дієслова або прикметника з іменником, а також двох або трьох іменників;	<i>лісосмуга, снігопад, льодостав, кінофотогурток, телерадіоцентр, життєпис, але: людино-день, тонно-кілометр</i> (одиниці виміру);
без сполучних голосних поєднанням дієслова у формі наказового способу;	<i>зірвиголова, пройдисвіт</i>
поєднанням кількісного числівника (записаний літерами) з іменником;	<i>семитонка, п'ятиденка</i>
як складноскорочені слова;	<i>держпром, нарсуд, універсам</i>
з першою частиною пів- , коли позначає цілісне поняття	<i>півмісяць, півострів, півкуля, південь, півзахист</i>

<p>з першими частинами авіа-, авто-, агро-, біо-, вело-, водо-, газо-, геліо-, гео-, гідро-, екзо-, екстра-, електро-, зоо-, ізо-, кіно-, космо-, лже-, макро-, мета-, метео-, мікро-, мілі-, моно-мото-, нео-, палео-, псевдо-, радіо-, рентгено-, соціо-, стерео-, супер-, теле-, термо-, турбо-, фоно-, фото- й ПОД.</p>	<p><i>авіаконструктор, біойогурт, водопостачання, газопровід, геополітика, гідростанція, екстраклас, електролічильник, зоомагазин, космодром, лженаука, макроекономіка, метафізика, метеозведення, монокристал, мотокрос, неологізм, псевдокультура, супермаркет</i></p>
<p>з першим іншомовним компонентом анти-, контр-, віце-, екс-, лейб-, обер-, унтер-, штабс-</p>	<p><i>ексчемпіон, антивірус, обер-прокурор, унтерофіцер (але контр-адмірал)</i></p>
<p>ЧЕРЕЗ ДЕФІС</p>	
<p>без сполучних голосних з двох іменників, які означають близькі або протилежні за змістом поняття, особливість предмета і сам предмет;</p>	<p><i>щастя-доля, дочки-матері, вагон-ресторан, виставка-продаж, бал-маскарад, експорт-імпорт, яхт-клуб</i></p>
<p>державні посади, військові, наукові звання,</p>	<p><i>прем'єр-міністр, генерал-майор, член-кореспондент</i></p>
<p>власні імена і географічні назви, назви сторін світу,</p>	<p><i>Квітка-Основ'яненко, Пуща-Водиця</i></p>
<p>назви рослин, одиниці виміру;</p>	<p><i>іван-чай, буркун-зілля; вольт-секунда</i></p>
<p>НАРІЗНО</p>	
<p>пів (невідмінюваний числівник) + іменник (загальна і власна назви) у формі родового відмінка однини</p>	<p><i>пів ящика, пів острова, пів Рівного, пів Європи</i></p>

Тема 7

Прикметник як самостійна частина мови

План

1. Прикметник як частина мови: значення, морфологічні ознаки, синтаксична роль
2. Відмінювання прикметників
3. Ступені порівняння якісних прикметників: вищий і найвищий, способи їх творення (проста й складені форми). Зміни приголосних при творенні ступенів порівняння
4. Правопис складних прикметників

1. Прикметник як частина мови: значення, морфологічні ознаки, синтаксична роль

Прикметник – це самостійна частина мови, що вказує на ознаку предмета і відповідає на питання **який?** або **чий?** Він узгоджується з іменником у роді, числі й відмінку: *чисте небо, безмежні поля, червона ручка*. Прикметники мають шість відмінків, але на відміну від іменників не мають кличного. У реченні виступають у ролі означення, рідше – іменною частиною складеного присудка: 1. *Квітник перед ганком аж горить **червоними, рябенькими, білими** гвоздиками (М. Коцюбинський)*

2. *Наше місто **старовинне**.*

Розряди прикметників за значенням

<i>якісні</i>	<i>відносні</i>	<i>присвійні</i>
передають різну міру вияву ознаки, мають ступінь порівняння, від них можна утворити прислівники, форми пестливості, зменшеності і	є похідними, утвореними переважно від іменника (не мають ступенів порівняння, зменшено-	утворюються тільки від іменників назв істот (людей і тварин)

згрубліості, збільшеності, антонімічні пари	пестливих форм, антонімічних пар)	
<i>веселий – веселіший, найвеселіший; веселенький; весело</i>	<i>науковий (наука), учнівський (учень), малиновий (малина)</i>	<i>лисячий, Софійн, дядьків, качиний, овечий</i>

Проте, прикметники мають властивість переходити з одного розряду в інший: *лисячий хвіст* (чий?) – присвійний; *лисячий комір* (з якого матеріалу? з чого?) – відносний; *лисячий характер*(який?) – якісний.

2. Відмінювання прикметників

Прикметники змінюються за родами, числами та відмінками. Відмінкові закінчення залежать від групи прикметника (*твердої, м'якої*).

До **твердої групи** належать прикметники у яких основа закінчується на твердий приголосний: *білий, близький, сестрин*.

До **м'якої групи** належать прикметники, у яких основа закінчується на м'який приголосний: *синій, давній, літній, довгошийй*.

Складні прикметники з другою частиною **-лиций** (*круглолиций, яснолиций*) утворюють окремий тип відмінювання.

Назви відмінків	Однина		-лиций
	Тверда група	М'яка група	
Називний	<i>зимов-ий,</i>	<i>син-я</i>	<i>яснолиц-я</i>
Родовий	<i>зимов-ого</i>	<i>синь-ої</i>	<i>яснолиць-ої</i>
Давальний	<i>зимов-ому</i>	<i>син-ій</i>	<i>яснолиц-ій</i>
Знахідний	<i>зимов-ий,</i>	<i>син-ю</i>	<i>яснолиц-ю</i>
Орудний	<i>зимов-им</i>	<i>синь-ою</i>	<i>яснолиць-ою</i>
Місцевий	<i>(на) зимов-ому</i>	<i>(на) син-ій</i>	<i>(на) яснолиц-ій</i>

3. Ступені порівняння якісних прикметників: вищий і найвищий, способи їх творення (проста й складені форми). Зміни приголосних при творенні ступенів порівняння

Якщо зіставляти предмети, то якісні прикметники можуть виявляти неоднакову міру тої самої ознаки: *тонкий – тонший – найтонший*. Ось чому, окрім звичайної форми, прикметники мають ще два ступені порівняння, а саме: **вищий і найвищий** (кожен з яких має по дві форми: *просту і складену*).

Проста форма вищого ступеня порівняння:
прикметник + суфікс **-іш-(-ш-)**: *милий – миліший*.

Проста форма найвищого ступеня порівняння:
префікс **най-** (щонай-, якнай-) + вищий ступінь порівняння прикметника (**прикм. + -іш- (-ш-)**): *швидкий найшвидший, кращий – щонайкращий*.

Складену форму вищого і найвищого ступенів порівняння прикметників рідко вживаємо в українській мові (переважно в науковому й офіційному стилях); утворюємо за допомогою слів *більш, менш, найбільш, найменш* + прикметник: *розвинений – більш розвинений, найбільш розвинений*.

Запам'ятайте! При творенні ступенів порівняння часто роблять такі помилки:

1. Змішують просту і складену форми: *більш тонший* (правильно – *більш тонкий або найтонший*)

2. Змішування українських і російських форм: *самий здібний* (правильно – *найздібніший, найбільш здібний*).

Пригадайте: при творенні ступенів порівняння можливі чергування приголосних та основ:

Г, Ж, З + -ш- = жч: *дорогий – дорожчий, дужий – дужчий, вузький – вузьчий; винятки: легкий – легший, довгий – довший*

с + -ш- = щ: *високий – вищий;*

великий – більший, малий – менший, хороший – кращий, поганий – гірший.

НЕ утворюють форм ступенів порівняння такі прикметники:

- відносні: *кремовий, оксамитовий, викладацький;*
- що виражають абсолютну якість: *сліпий, глухий, босий, готовий, лисий, хворий, німий, кривий;*
- назви мастей тварин: *буланий, гнідий, бурий, зозулястий, вороний;*
- з суфіксами: **-еньк-, -есеньк-, -ісіньк-, -юсіньк-, -езн-, -енн-, -ав-, -уват-**: *малесенький, величезний, білявий, червонуватий;*
- з префіксами **пре-, над-, за-, ультра-, архі-**: *прегарний, надзвичайний, ультрамодний, зависокий;*
- більшість складних прикметників: *темно-зелений, білосніжний.*

4. Правовис складних прикметників

Правила	Приклади
РАЗОМ	
від складних іменників, які пишуться разом;	<i>залізобетонний, чорноземний, лженауковий, метафізичний,</i>

від сполучення підпорядкованих один одному прикметника, числівника, написаного літерами, або дієслова з іменником, а також сполучення прислівника з прикметником чи дієприкметником;	<i>самохідний, давньоруський, східноукраїнський, працелюбний чотирнадцятиповерховий (але: 14-поверховий), водоочисний, загальнолюдський, вищенаведений (але: трохи вище наведений приклад)</i>
з двох або більшої кількості компонентів, у яких основний зміст передається останнім прикметником;	<i>складнопідрядний, зернобобові, сліпоглухонімиї, двовуглекислий</i>
іншомовні слова з префіксами інтер-, контр-	<i>контрударний, інтерконтинентальний (але: контр-адмірал (військове звання))</i>
ЧЕРЕЗ ДЕФІС	
утворені від складних іменників, які пишуться через дефіс;	<i>віце-адміральський, лейб-гвардійський, соціал-демократичний</i>
утворені з прикметникових основ із сурядним зв'язком (між ними можна вставити і);	<i>північно-східний, російсько-український, науково-дослідний, вокально-інструментальний</i>
з першою частиною, яка закінчується на -ико(-іко) ;	<i>історико-педагогічний, хіміко-технологічний</i>
з першою частиною військово-, воєнно- .	<i>військово-повітряний, воєнно-промисловий</i> Виняток: <i>військовозобов'язаний, військовополонений</i>
які означають додаткові відтінки якості, кольору або поєднання кількох кольорів в одному предметі;	<i>гіркувато-кислий, світло-рожевий, сріблясто-сірий, жовто-блакитний</i> Виняток: <i>жовтогарячий (один колір), червоногарячий</i>

в яких повторюються ті самі
або споріднені слова.

*жовтий-жовтий, сильний-
пресильний, сама-самісінька*

Запам'ятайте! Прислівники, утворені від більшості відносних прикметників, як правило, зберігають на собі логічний наголос і не зливаються в одне слово з наступним прикметником або дієприкметником: *абсолютно сухий, діаметрально протилежний, послідовно миролюбний, різко окреслений, суспільно корисний, суспільно необхідний* (див. Додаток Г)

Тема 8

Числівник як самостійна частина мови

План

1. Числівник як частина мови: значення, морфологічні ознаки, синтаксична роль
2. Типи відмінювання кількісних числівників. Порядкові числівники та особливості їх відмінювання
3. Правопис числівників
4. Узгодження числівників з іменниками
5. Уживання числівників для позначення часу й дат

1. Числівник як частина мови: значення, морфологічні ознаки, синтаксична роль

Числівник – це самостійна частина мови, що називає кількість предметів або порядок їх при лічбі і відповідає на питання **скільки? котрий?**

За значенням числівники поділяються на:

кількісні (скільки ?), серед яких розрізняємо:

- власне кількісні: *один, сім, тисяча*;
- збірні – вживаються з назвами осіб чоловічого роду, з назвами малих істот та з множинними іменниками: *двоє (хлопців), троє (гусят), п'ятеро (дверей)*;
- дробові: *одна восьма, три десятих, півтора*;
- неозначено-кількісні вказують на приблизну кількість: *кілька, кількасот, багато*;

порядкові (котрий?): *перший, п'ятдесятий, сотий*.

Числівник у реченні може бути підметом, додатком, іменною частиною складеного присудка, означенням: *Один у полі не воїн. Дві тополі високі, одна одну хилить. Пісня і праця – великі дві сили. Одна ластівка погоди не робить.*

Запам'ятайте! Не потрібно сплутувати числівники з іншими частинами мови, які мають числове значення, а саме: іменники – *трійка, чверть, десяток*; прикметники – *парний, п'ятиповерховий*; прислівники – *вперше, по-друге*; дієслова – *подвоїти, розполовинити*.

Пригадайте: слова «мало», «багато» можуть належити до різних частин мови.

Мало, багато + іменник = числівник: *мало абітурієнтів, багато зошитів*

Мало, багато + дієслово = прислівник: *мало читати, багато знати.*

2. Типи відмінювання кількісних числівників. Порядкові числівники, особливості їх відмінювання

1. Відмінювання числівника *один*

Числівник *один* змінюється за родами, числами й відмінками, як займенник *той*

Відмінки	Однина		Множина
	чоловічий рід	жіночий рід	
Н.	<i>один</i>	<i>одна</i>	<i>одні</i>
Р.	<i>одного</i>	<i>однієї, одної</i>	<i>одних</i>
Д.	<i>одному</i>	<i>одній</i>	<i>одним</i>
З.	як у Н. або Р.	<i>одну</i>	як у Н. або Р.
О.	<i>одним</i>	<i>однією, одною</i>	<i>одними</i>
М.	<i>(на) одному, однім</i>	<i>(на) одній</i>	<i>(на) одних</i>

2. Відмінювання числівників *два – чотири, кілька, багато* та збірних

Числівники *два, три, чотири, кілька, багато* та всі збірні відмінюються за одним зразком (у збірних числівниках у непрямих відмінках суфікс **-еро** відпадає)

Відмінки	Два	Три	Збірний
Н.	<i>два</i>	<i>три</i>	<i>п'ятеро</i>
Р.	<i>двох</i>	<i>трьох</i>	<i>п'ятьох</i>
Д.	<i>двом</i>	<i>трьом</i>	<i>п'ятьом</i>
З.	як у Н. або Р.	як у Н. або Р.	як у Н. або Р.
О.	<i>двома</i>	<i>трьома</i>	<i>п'ятьома</i>
М.	<i>(на) двох</i>	<i>(на) трьох</i>	<i>(на) п'ятьох</i>

3. Відмінювання числівників *п'ять – вісімдесят*

Числівники *п'ять, шість... двадцять, тридцять, п'ятдесят, шістдесят, сімдесят, вісімдесят, кільканадцять, кількадесят* відмінюються за одним зразком (у складних числівниках цього типу відмінюється тільки друга частина)

Н.	<i>п'ять</i>	<i>п'ятдесят</i>
Р.	<i>п'яти</i>	<i>п'ятдесяти</i>
Д.	<i>п'яти</i>	<i>п'ятдесяти</i>
З.	<i>п'ять</i>	<i>п'ятдесят</i>
О.	<i>п'ятьма</i>	<i>п'ятдесятьма</i>
М.	<i>(на) п'яти</i>	<i>(на) п'ятдесяти</i>

4. Відмінювання числівників *сорок, дев'яносто, сто*

У числівниках *сорок, дев'яносто, сто* в усіх відмінках, крім називного й знахідного, виступає закінчення **–а**

Н.	<i>сорок</i>
Р.	<i>сорока</i>
Д.	<i>сорока</i>
З.	<i>сорок</i>
О.	<i>сорока</i>
М.	<i>(на) сорока</i>

5. Відмінювання назв сотень

У назвах сотень *двісті – дев'ятсот, кількасот* змінюються обидві частини. Пишуться вони разом

Н.	<i>триста</i>	<i>п'ятсот</i>
Р.	<i>трьохсот</i>	<i>п'ятисот</i>
Д.	<i>трьомстам</i>	<i>п'ятистам</i>
З.	<i>триста</i>	<i>п'ятсот</i>
О.	<i>трьомастами</i>	<i>п'ятьмастами</i>
М.	<i>(на) трьохстах</i>	<i>(на) п'ятистах</i>

6. Відмінювання інших числівників

Числівники *нуль, тисяча, мільйон, мільярд* відмінюються за відмінками й числами, як іменники відповідної відміни і групи, до яких ці числівники подібні

Відмінки	Однина	Множина
Н.	<i>тисяча</i>	<i>тисячі</i>
Р.	<i>тисячі</i>	<i>тисяч</i>
Д.	<i>тисячі</i>	<i>тисячам</i>
З.	<i>тисячу</i>	<i>тисячі</i>
О.	<i>тисячею</i>	<i>тисячами</i>
М.	<i>(на) тисячі</i>	<i>(на) тисячах</i>

7. Відмінювання дробових числівників

У дробових числівниках перша частина відмінюється, як власне *кількісний* числівник, а друга – як *порядковий*

Н.	<i>одна третя</i>	<i>сім десятих</i>
Р.	<i>однієї третьої</i>	<i>семи десятих</i>
Д.	<i>одній третій</i>	<i>семи десятим</i>
З.	<i>одну третю</i>	<i>сім десятих</i>
О.	<i>однією третьою</i>	<i>сьома десятими</i>
М.	<i>(в) одній третій</i>	<i>(у) семи десятих</i>

Запам'ятайте! Дробові числівники *півтора, півтори, півтора* не відмінюються

Порядкові числівники змінюються за родами, числами й відмінками, як прикметники. Числівник *третій* змінюється, як прикметники м'якої групи, решта — як прикметники твердої групи

Н.	<i>тисяча сьомий</i>
Р.	<i>тисяча сьомого</i>
Д.	<i>тисяча сьомому</i>
З.	<i>тисяча сьомого</i>
О.	<i>тисяча сьомим</i>
М.	<i>(у) тисяча сьомому</i>

3. Правопис числівників

У складних числівниках у кінці першої частини знак м'якшення ніколи не пишеться: *п'ятнадцять, шістдесят, п'ятсот, дев'ятсот*.

Порядкові числівники на *-тисячний, -мільярдний, -сотий, -мільйонний* пишуться одним словом: *стодвадцятитисячний, двохсотп'ятдесятимільйонний*.

Складені кількісні й порядкові числівники пишуться окремо: *тисяча вісімсот тридцять сім*.

4. Узгодження числівників з іменниками

Один (навіть коли входить до складеного числівника) узгоджується з іменником в однині (у роді і відмінку): *тридцять один день, одне дзеркало*.

Після числівників **два, обидва, три, чотири** іменник стоїть у множині в тому самому відмінку, що й числівник: *чотири ясени* (Н.в., мн.); *чотирьох ясенів* (Р.в., мн.); *чотирьом ясенам* (Д.в., мн.).

Після числівників **двоє, троє, четверо, п'ять і більше** іменник стоїть у родовому відмінку множини (кого? чого?): *двоє хлопців, дванадцять місяців, п'ять днів*. Однак, якщо числівник стоїть у непрямому відмінку, то й іменник стоїть у такому ж відмінку: *п'яти днів, п'яти дням, п'ятьма днями, у п'яти днях*.

Після числівників **тисяча, мільйон, мільярд** іменник **незмінно** стоїть у родовому відмінку множини: *тисяча тонн, тисячею тонн, тисячами тонн*.

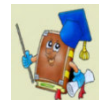
Після **дробових числівників** іменник незмінно стоїть у родовому відмінку однини: *сім десятих відсотка, семи десятим відсотка; півтора року* (але: *два з половиною місяці*).

Числівник **півтора** узгоджується з іменником чоловічого або середнього роду в родовому відмінку однини, а числівник **півтори** – з іменником жіночого роду в родовому відмінку однини: *півтора місяця, півтори тонни*.

У датах назви місяців числівник вживаємо лише в родовому відмінку однини: *вітаю з двадцять четвертим* (числом місяця) *серпня, перше вересня*.

Збірні числівники поєднуються з іменниками у Р.в. мн.: чоловічого, спільного і середнього роду – *двоє друзів, п'ятеро вікон, четверо плакс*; множинними іменниками – *шестеро дверей, семеро штанів*; що означають осіб у значенні «людина» - *двоє дітей, троє хлопців*; четвертої відміни – *семеро козенят, троє поросят*.

Пригадайте: іменники жіночого роду поєднуються лише з одним збірним числівником обидві: *обидві жінки, обидві дівчини*.

5. Уживання числівників для позначення часу

Для позначення конкретної години використовуємо порядкові числівники: *дванадцята година, о п'ятій годині.*

Називаючи точний час, слід пам'ятати, що *до 30 хвилин* треба вживати прийменники **на, по;** *після 30 хвилин* – прийменники **за, до:** *пів на шосту, о пів на третю; за десять (хвилин) третя (година).*

Години говоримо, використовуючи **порядкові** числівники, а хвилини – **кількісні**

	<i>Котра година?</i>
12.00	<i>дванадцята година</i>
12.15	<i>дванадцята година п'ятнадцять хвилин; п'ятнадцять хвилин по дванадцятій; п'ятнадцять хвилин на тринадцяту; чверть по дванадцятій; чверть на тринадцяту</i>
12.30	<i>пів на тринадцяту</i>
12.45	<i>за п'ятнадцять тринадцята; за чверть тринадцята; чверть до тринадцятої</i>

Тема 9

Займенник як самостійна частина мови

План

1. Займенник як частина мови: значення, морфологічні ознаки, синтаксична роль
2. Відмінювання займенників
3. Творення й правопис неозначених і заперечних займенників

1. Займенник як частина мови: значення, морфологічні ознаки, синтаксична роль займенника

Займенник – це самостійна частина мови, яка вказують на предмети (*вона, цей*), їхні ознаки (*інший, твій*) і кількість (*стільки, котрий*), не називаючи їх, і відповідають на питання іменника (*хто? що?*), прикметника (*який? чий?*) і числівника (*скільки? котрий?*).

Запам'ятайте! Займенники вживаються тоді, коли попередньо йшла мова про предмет, ознаку чи кількість, а

також, щоб не було тавтології (повторення тих самих слів): **Нації** вмирають не від інфаркту.

Спочатку **їм** відбирає мову (Л.Костенко)

Займенники узгоджуються з іменником у роді, числі і відмінку. Найчастіше займенник виступає підметом чи додатком: Він старанно навчається. Думи мої, думи мої, лихо мені з вами... (Т.Шевченко)

Пригадайте: слово «що» у складнопідрядному реченні може виступати сполучником чи сполучним словом, вираженим займенником. Якщо займенник **що**, то він обов'язково є членом речення, його можна замінити синонімічним **який** або підібрати повнозначне слово, при цьому зміст речення не зміниться: *Цілуйте руки тільки матері, **що** (які, руки) вибирали плоскінь в матірці, **що** (які, руки) шили синові сорочку, **що** (які, руки) заплітали коси дочкам.* Якщо сполучник **що**, то він не буде членом речення, а також не може бути замінений: *Пусте, **що** на шляху моєму терни.*

2. Відмінювання займенників

Відмінювання особових займенників: I особа -я, ми; II особа – ти, ви; III особа – він, вона, воно, вони; а також зворотного себе:

Відм.	Однина			Зворот. займ.	Множина		
	1-а особа	2-а особа	3-а особа		1-а особа	2-а особа	3-а особа
Н.	я	ти	вона	–	ми	ви	вони
Р.	мене	тебе	її (до неї)	себе	нас	вас	х (них)
Д.	мені	тобі	їй	собі	нам	вам	їм
З.	мене	тебе	її (неї)	себе	нас	вас	їх (них)
О.	мною	тобою	нею	собою	нами	вами	ними
М. (на)	мені	тобі	ній	собі	нас	вас	них

Відмінювання присвійних займенників: *мій, твій, свій, наш, ваш, його, її, їхній, їх*

Н.	<i>мій</i>	<i>мої</i>
Р.	<i>мого</i>	<i>моїх</i>
Д.	<i>моєму</i>	<i>моїм</i>
З.	<i>мій/мого</i>	<i>мої / моїх</i>
О.	<i>моїм</i>	<i>моїми</i>
М. (на)	<i>моєму/ моїм</i>	<i>моїх</i>

Відмінювання вказівних займенників: *той, цей, такий, стільки.*

Н.	<i>той</i>	<i>ця</i>	<i>ті</i>	<i>чії</i>
Р.	<i>того</i>	<i>цієї</i>	<i>тих</i>	<i>чіїх</i>
Д.	<i>тому</i>	<i>цій</i>	<i>тим</i>	<i>чіїм</i>
З.	<i>той / того</i>	<i>цю</i>	<i>ті / тих</i>	<i>чії / чіїх</i>
О.	<i>тим</i>	<i>цією</i>	<i>тими</i>	<i>чіїми</i>
М. (на)	<i>тому</i>	<i>цій</i>	<i>тих</i>	<i>чіїх</i>

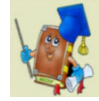
Відмінювання питальних та відносних займенників: *хто, що, який, чий, котрий, скільки*

Н.	<i>чий</i>	<i>чия</i>	<i>ті</i>	<i>чії</i>
Р.	<i>чийого</i>	<i>чєї</i>	<i>тих</i>	<i>чіїх</i>
Д.	<i>чийому</i>	<i>чийй</i>	<i>тим</i>	<i>чіїм</i>
З.	<i>чий / чийого</i>	<i>чю</i>	<i>ті / тих</i>	<i>чії / чіїх</i>
О.	<i>чіїм</i>	<i>чєю</i>	<i>тими</i>	<i>чіїми</i>
М. (на)	<i>чийому / чіїм</i>	<i>чийй</i>	<i>тих</i>	<i>чіїх</i>

Пригадайте: *питальні займенники ми використовуємо у питальних реченнях, а у складнопідрядних – відносні.*

Відмінювання означальних займенників:
кожний, всякий (усякий), весь (увесь, ввесь), інший, сам, самий

Н.	<i>кожний</i>	<i>вся (уся)</i>	<i>все (усе)</i>	<i>самі</i>
Р.	<i>кожного</i>	<i>всієї</i>	<i>всього</i>	<i>самих</i>
Д.	<i>кожному</i>	<i>всій</i>	<i>всьому</i>	<i>самим</i>
З.	<i>=Н.в. чи Р.в.</i>	<i>всю</i>	<i>все</i>	<i>самі, самих</i>
О.	<i>кожним</i>	<i>всією</i>	<i>всім</i>	<i>самими</i>
М. (на)	<i>кожному, кожнім</i>	<i>всій</i>	<i>всьому (всім)</i>	<i>самих</i>

3. Творення й правопис неозначених і заперечних займенників

Неозначені займенники вказують на неозначену особу, предмет, ознаку чи кількість. Це ті ж займенники, що й питальні, але утворені за допомогою часток:

будь-, -небудь, хтозна-, казна- (пишемо через дефіс): *казна-хто, хтозна-що, будь-чий, хтозна-який;*

аби-, де-, -сь (пишемо разом): *дехто, щось, абичий.*

Якщо між часткою і займенником є прийменник (частка), то пишемо всі слова окремо: *будь у кого, де в чому, аби з ким.*

Заперечні займенники вказують на заперечення особи, предмета, ознаки чи кількості. Вони утворюються від питальних займенників за допомогою частки *ні, яку пишемо разом: ніхто, ніскільки, ніякий.* Якщо між часткою і займенником стоїть прийменник, то *всі три слова пишемо окремо: ні для кого, ні для чого*

Тема 10

Дієслово як самостійна частина мови

План

1. Дієслово як частина мови: значення, морфологічні ознаки, синтаксична роль
2. Форми дієслова: дієвідмінювані, відмінювані і незмінні
3. Способи дієслова: дійсний, умовний, наказовий. Творення форм умовного та наказового способів дієслів
4. Особові закінчення дієслів I та II дієвідміни
5. Чергування приголосних в особових формах дієслів теперішнього та майбутнього часу

1. Дієслово як частина мови: значення, морфологічні ознаки, синтаксична роль

Дієслово – це самостійна частина мови, що називає дію або стан предмета і відповідає на питання **що робить? що зробить?**

Дієслова мають такі граматичні категорії: час, число, особу, рід, вид, спосіб.

Синтаксична роль дієслова:

- ❖ підмет: **Вчиться** – ось наше завдання.
- ❖ присудок: *Василь прагне краще **вчиться**.*
- ❖ додаток: *Вчителька, Марія Іванівна, веліла нам сумлінно **вчиться**.*
- ❖ означення: *Наше бажання **вчиться** дуже потішило батьків.*
- ❖ обставина: *Марина приїхала до Києва **вчиться**.*

2. **Форми дієслова: дієвідмінювані, відмінювані і незмінні**

До системи дієслова входить п'ять його основних форм:

- ✓ неозначена
- ✓ особова
- ✓ дієприкметник
- ✓ безособова форма на **-но, -то**
- ✓ дієприслівник

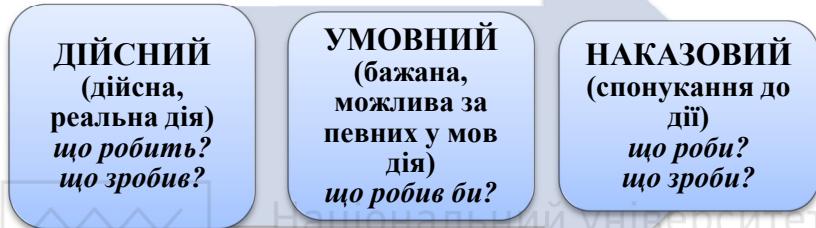
Розглянемо детально кожен форму дієслова.

Форма дієслова		Що означає	На яке питання відповідає	Яким членом речення виступає
Дієвідмінювані	Особова <i>скажу, сказав, скажи, сказав би</i>	дію або стан предмета	що робить? що робив? що зробила? і т.д.	присудком
Відмінювана	Дієприкметник <i>сказаний</i>	ознаку предмета за дією або станом	який? яка? яке? які?	означенням, іменною частиною, присудка
Незмінні	Неозначена (інфінітив) <i>сказати</i>	дію або стан, не вказуючи на рід, число, особу, спосіб, час	що робити? що зробити?	будь-яким
	Форма на -но, -то (безособова) <i>сказано</i>	дію або стан безвідносно до її виконавця	що зроблено? що відбувається?	присудком
	Дієприслівник <i>кажучи, сказавши</i>	додаткову дію або стан	що роблячи? що зробивши?	обставиною

3. Способи дієслова: дійсний, умовний, наказовий. Творення форм умовного та наказового способів дієслів

СПОСОБИ ДІЄСЛОВА

❖ *дійсний* має форми часу: минулого, теперішнього і майбутнього: *співав, малює, вивчу*

❖ *умовний* змінюється за числами і родами: *написав би, танцювала б*

❖ *наказовий* змінюється за числами й особами: *пиши, зробіть*

Дієслова *умовного способу* творяться від форми минулого часу + частка *би/б* (ці частки пишемо окремо від дієслова; якщо попереднє слово закінчується на приголосний, то пишемо *би*, а якщо на голосний –*б*).

У дієсловах *наказового способу* закінчення *-и, -имо, -ім, -іть, -іте* вживаємо в дієсловах із наголошеним закінченням: *роби, робімо, робіть* або в дієсловах, основа яких закінчується збігом двох приголосних: *провітри, провітрімо, провітріть*. В інших випадках дієслова другої

особи однини у формі наказового способу мають чисту основу: *кинь, співай*.

Форма третьої особи дієслів наказового способу твориться за допомогою часток *хай, нехай* + дієслово у формі теперішнього або майбутнього часу: *хай бере, хай беруть*.

Дієслова у другій особі однини наказового способу пишуть із м'яким знаком: *сядь, стань, лізь*.

4. Особові закінчення дієслів I та II дієвідміни

Дієслова в теперішньому часі і в простій формі майбутнього часу розрізняються за дієвідмінами, а в інших формах – не розрізняються.

Належність дієслова до тієї чи іншої дієвідміни визначається за особовими закінченнями.

I дієвідміна		II дієвідміна	
е	-еш (-еш)	и	-иш (-иш)
	-емо (-емо)		-имо (-имо)
	-ете (-ете)		-ите (-ите)

Отже, дієслова I дієвідміни в особових закінченнях, окрім 1 особи одн. і 3 особи мн., мають літери **е (є)**; а II дієвідміна – літери **и (ї)**.

До **I дієвідміни** належать дієслова, що в 3-й особі множини мають закінчення **-уть (-ють)**: *читати – читають, іду – ідуть*.

До **II дієвідміни** належать дієслова, що в 3-й особі множини мають закінчення **-ать (-ять)**: *спати – сплять, бігти – біжать*.

Можна визначити дієвідміну за основою інфінітива (частиною слова без суфікса **-ти**):

✓ якщо дієслово в інфінітиві має суфікси **-и-, -і- (-ї-)** або після **ж, ч, ш, щ** – суфікс **-а-**, що зникають, коли ставимо слово у 1 особі одн. – **II дієвідміна**: *мовчати – мовчу, просити – прошу*.

✓ усі інші дієслова, у яких суфікси **-и-, -і- (-ї-)** не зникають, а також із суфіксом **-а-** не після шиплячого – **I дієвідміна**: *сипати – сиплю, червоніти – червонію*.

До жодної з дієвідмін не належать дієслова *дати, їсти* і дієслова на *-повідати (розповідати, відповідати)*. Вони становлять архаїчну групу відмінювання. Їх, проте, не слід сплутувати з дієсловами *давати (даю, даєш...)* і *відповідати (відповідаю, відповідаєш...)*, які належать до I дієвідміни.

5. Чергування приголосних в особових формах дієслів теперішнього та майбутнього часу

При змінюванні дієслів в особових формах теперішнього часу і простій формі майбутнього деякі приголосні чергуються.

	I дієвідміна		II дієвідміна
г-ж	стерегти-стережу	г-ж	бігти-біжать
к-ч	текти - течу	з-ж	возити-вожу
х-ш	колихати-колишу	т-ч	тремтіти-тремчу
з-ж	казати-кажу	д-дж	водити-воджу
с-ш	тесати-тешу	ст-щ	постити-пощу
т-ч	хотіти-хочуть	зд-ждж	їздити-їжджу
ск-щ	полоскати-полощу	с-ш	просити-прошу
губний-губний+л	сипати-сиплють	губний-губний+л	ловити-ловлять

Тема 11

Дієприкметник і дієприслівник як особливі форми дієслова

План

1. Дієприкметник як особлива форма дієслова: значення, морфологічні ознаки, синтаксична роль
2. Активні та пасивні дієприкметники. Творення активних і пасивних дієприкметників теперішнього й минулого часу
3. Дієприкметниковий зворот. Безособові форми на *-но, -то*
4. Дієприслівник як особлива форма дієслова: значення, морфологічні ознаки, синтаксична роль
5. Дієприслівниковий зворот

1. Дієприкметник як особлива форма дієслова: значення, морфологічні ознаки, синтаксична роль

Дієприкметник – це особлива форма дієслова, яка поєднує ознаки дієслова і прикметника і відповідає на питання **який?** *зеленіючий, достиглий*.

Дієприкметнику характерні такі ознаки **дієслова**: *вид* (доконаний і недоконаний), *час* (теперішній, минулий), *залежні слова* (іменник, займенник, прислівник) і такі ознаки **прикметника**: *відповідає на питання який?; змінюється за родами, числами й відмінками; залежить від іменника*.

Синтаксична роль дієприкметника у реченні – роль означення: *Самі на себе дивляться ліси, розгублені од власної краси (Л. Костенко) або іменної частини складеного присудка: Хата посипана зеленою пахучою травою, кутки обставлені клечанням (Ю. Яновський).*

2. Активні та пасивні дієприкметники. Творення активних і пасивних дієприкметників теперішнього й минулого часу

Активні дієприкметники виражають ознаку за дією, яку виконує сам предмет. Наприклад: *працююча молодь, зеленіючий листок.*

Творення активних дієприкметників доконаного і недоконаного виду:

1) **доконаний вид** утворюється від основи інфінітива за допомогою суфікса **-л-**, наприклад: *посивіти – посивілий, опастити – опалий, промокнути – промоклий.*

2) **недоконаний вид** утворюється від основи теперішнього часу (3-я ос.мн.) за допомогою суфіксів **-уч-** (**-юч-**) – I дієвідміна і **-ач-** (**-яч-**) – II дієвідміно, наприклад: *радіють – радіючий, сидять – сидячий.*

Запам'ятайте! Активні дієприкметники недоконаного виду (на **-учий, -ачий**) утворюються значно рідше, ніж пасивні, а ще рідше вживаються.

Пасивні дієприкметники виражають ознаку предмета за дією, яку хтось виконує. Порівняйте: *преміюваний робітник – робітника преміювали; погашене вогнище – хтось погасив вогнище.*

Пасивні дієприкметники доконаного й недоконаного виду творяться від основи інфінітива:

- 1) якщо основа закінчується на **-а**, то за допомогою суфікса **-н-**: *написати – написаний, спилити – спилений*;
- 2) в інших випадках додаємо суфікс **-ен-**: *скоши – скошений, заплачу – заплачений*;
- 3) іноді за допомогою суфікса **-т-**: *розбити – розбитий, терти – тертий*.

Суфікси дієприкметників		
активних		пасивних
недоконаного виду	доконаного виду	доконаного й недоконаного виду
-уч- (-юч-) – I дієвідміна	-л-	-(а)н-, -ен-, -т-
-ач- (-яч-) – II дієвідміна		

3. Дієприкметниковий зворот. Безособові форми на **-но, -то**

Дієприкметниковий зворот – це дієприкметник разом із залежними словами. У реченні дієприкметниковий зворот виступає означенням: *Карпатські гори, одягнені в смерикові ліси, стоять у німій величі*.

Виділяємо комами дієприкметниковий зворот, якщо він стоїть після пояснюваного слова: *Край моря сонце золотить [гори], укриті лісом*.

Дієприкметниковий зворот перед пояснюваним словом здебільшого НЕ виділяємо комами: *Край моря сонце золотить укриті лісом [гори]*.

Пригадайте редагування речень з дієприкметниковим зворотом.

1. Дієприкметниковий зворот має стояти якомога ближче до означуваного слова: *Зустрічаємо [красу] у чудовій пісні, оспівану Софоклом*. – *У чудовій пісні зустрічаємо [красу], оспівану Софоклом*.

2. Дієприкметниковий зворот не може бути розірваний будь-якими членами речення:
Чудово блищало засіяне [небо] зорями. – Чудово блищало [небо], засіяне зорями.

Безособова форма дієслова на -но, -то

Безособова форма дієслова на **-но, -то** твориться від пасивних дієприкметників шляхом заміни закінчення на суфікс **-о**: *прочитаний – прочитано, виконаний – виконано*. При чому, ця форма – незмінювана, а також вживається в ролі присудка в односкладних безособових реченнях.

Таким чином, безособову форму ми вживаємо замість пасивних дієприкметників тоді, коли хочемо підкреслити дію, а не ознаку.

4. Дієприслівник як особлива форма дієслова: значення, морфологічні ознаки, синтаксична роль

Дієприслівник – це незмінювана форма дієслова, яка називає додаткову дію або стан і відповідає на питання **що роблячи? що зробивши? прочитавши, танцюючи**.

У реченні дієприслівник виступає обставиною: *А експрес летів не поспішаючи.*

Творення дієприслівників доконаного і недоконаного виду:

Доконаний вид	Приклад	Недоконаний вид	Приклад
<i>інфінітив + - ши, -вши</i>	<i>прийти - прийшовши</i>	<i>основа дієслова теперішнього часу + -учи, -ючи (I дієвід) -ачи, -ячи (II дієвід)</i>	<i>пишу - пишучи</i>

Запам'ятайте! У кінці дієприслівників обох видів завжди пишемо букву **и**: *малюючи, умиваючись, переглядаючи; задивившись.*

5. Дієприслівниковий зворот

Дієприслівник разом із залежними словами становить **дієприслівниковий зворот**: *Іноді туман на озері розривається, **одкриваючи блідо-блакитну воду*** (Леся Українка)

Дієприслівниковий зворот завжди виділяють комою незалежно від його місця в реченні: ***Вертаючись додому**, Марія побачила маму. Маруся, **вийшовши з кімнати**, засоромилася.*

НЕ виділяємо комами одиничний дієприслівник і зворот:

➤ дієприслівникові звороти-фразеологізми: *Відповідати не моргнувши оком.* (Однак, якщо виражений фразеологізмом зворот стоїть перед присудком, його виділяють комою: *Не моргнувши оком, відповідати*);

➤ одиничний дієприслівник стоїть після дієслова-присудка і має значення обставини способу дії (відповідає на питання **як? яким способом?**): *Микита йшов не поспішаючи.* (Однак, якщо

одиничний дієприслівник означає додаткову дію до дієслова-присудка, то його виділяємо комою: *Буйний вітер замовк, пролетівши*).

Пригадайте редагування речень з дієприслівниковим зворотом. 1. Дія, названа дієприслівником, повинна стосуватися в реченні того ж діяча, що й дія, названа присудком.

<i>Неправильно</i>	<i>Правильно</i>
Визначивши міру покарання, залишається нез'ясованим <u>питання</u> відшкодування збитків.	Визначивши міру покарання, <u>суд</u> не з'ясував питання відшкодування збитків.

2. Не може мати дієприслівникового звороту
односкладне безособове речення

<i>Неправильно</i>	<i>Правильно</i>
<i>Готуючись до іспитів, <u>повторено</u> весь матеріал.</i>	<i>Готуючись до іспитів, <u>я</u> <u>повторила</u> весь матеріал.</i>

Тема 12

Прислівник як самостійна частина мови

План

1. Прислівник як самостійна частина мови: значення, морфологічні ознаки, синтаксична роль
2. Ступені порівняння прислівників. Зміни приголосних при творенні прислівників вищого та найвищого ступенів
3. Правопис прислівників на *-о*, *-е*, утворених від прикметників
4. Правопис прислівників і сполучень прислівникового типу

1. Прислівник як самостійна частина мови: значення, морфологічні ознаки, синтаксична роль

Прислівник – це самостійна незмінна частина мови, яка характеризує дію, стан або ознаку предмета і відповідає на питання **як? де? куди? звідки? коли? чому?**: ***Недумано, негадано забігла в глухомань (Ліна Костенко)***

У реченні прислівник виступає найчастіше обставиною: *Мова завжди живе поряд з піснею*. Рідше – присудком: *На серці сумно*. Означенням: *Каву по-віденськи готують з молоком*.

2. Ступені порівняння прислівників. Зміни приголосних при творенні прислівників вищого та найвищого ступенів

Ступені порівняння можуть утворювати прислівники на *-о*, *-е*, які є похідними від якісних прикметників. Форми ступенів порівняння прислівників утворюються так само, як і в прикметників:

Вищий	
проста форма (прислівник + <i>-ш-</i> , <i>-іш-</i>)	дешево – дешевше
складена форма (більш і менш + прислівник)	більш дешево
Найвищий	
проста форма (префікс <i>най-</i> + прислівник + <i>-ш-</i> (<i>-іш-</i>))	найдешевше
складена форма (<i>найбільш</i> , <i>найменш</i> + прислівник)	найбільш дешево

За творення форм ступенів порівняння прислівників відбуваються ті самі зміни приголосних, що і в прикметниках: *високо-вище*, *вузько-вужче*, *глибоко-глибше* (Див. тему 7)

3. Правопис прислівників на *-о*, *-е*, утворених від прикметників

Найбільше прислівників походить від прикметників. Прислівники від прикметників утворилися трьома способами:

а) за допомогою суфіксів **-о, -е**: **щоденний** – **щоденно**, **схвильований** – **схвильовано**, **гарячий** – **гаряче**;

б) злиттям прийменника з короткою формою прикметника в різних відмінках: **з+далек** = **здалека**, **по + прост** = **попросту**, **за + молод** = **замолоду**;

в) злиттям прийменника **по** з повним прикметником: **по + давній** = **по-давньому**, **по + український** = **по-українському**.

Прислівники, утворені злиттям прийменника з короткою формою прикметника в різних відмінках, пишуться **разом**: **віддавна**, **завидна**, **дочиста**, **насухо**, **потиху**, **помаленьку**, **згарячу**.

Прислівники, утворені злиттям прийменника **по** з прикметником на **-ому, -и**, пишуться через **дефіс**: **по-новому**, **по-сільському**, **по-батьківському**, **по-батьківськи**, **по-німецьки**, **по-вовчи**. Це стосується й прислівників, утворених таким же чином від займенників: **по-іншому**, **по-всякому**, **по-вашому**, **по-твоєму**.

Запам'ятайте! Три прислівники, утворені за допомогою прийменника **в**, пишуться **окремо**: **в основному**, **в цілому**, **в середньому**.

Прислівники типу **по-новому** треба відрізнити від поєднання прийменника з прикметником **по новому**. Прислівник відповідає на питання **як?**: **Живемо по-новому**. Прийменник з прикметником відповідає на питання **по якому?**: **Машини пішли по новому мосту**. І прийменник у цьому словосполученні пов'язується не з прикметником, а з іменником: **по мосту**.

4. Правопис прислівників і сполучень прислівникового типу

РАЗОМ пишемо прислівники утворені сполученням:

❖ приєднання з прислівником: *віднині, відтоді, дотепер, забагато, назажди, наавтра;*

❖ приєднання з іменником: *вгору, наприкінці, попідвіконню, вдосвіта, вдома, спідлоба, запанібрата;*

Пригадайте! Частину прислівників (прислівникових сполучень), утворених **поєднанням приєднання з іменником**, пишемо **окремо**. Це зумовлене тим, що вони ще не зовсім втратили своє іменникове значення; порівняйте: *без відома – без мого відома; на скаку – на всьому скаку; за дня – за білого дня; на щастя – на моє щастя.*

❖ приєднання з числівником: *вперше, вп'яте, вдвоє, утричі, заодно, утрюх, уп'ятьох, поодиночі;*

❖ приєднання із займенником: *передусім, потім, внічию, настільки, навіщо;*

❖ кількох основ (від підрядних словосполучень): *босоніж – босими ногами, врізнобіч – в різні боки, натщесерце, привселюдно, ліворуч;*

❖ часток **аби-, ані-, де-, чи-, що-, як-** із будь-якою частиною мови: *чимало, щонайбільше, якраз, абияк.*

Пригадайте! Коли частка **що** стоїть після прислівника, то пишемо **окремо**: *дарма що, тільки що.*

ОКРЕМО пишемо прислівникові сполуки, що складаються з:

❖ приєднання та іменника, але іменник зберігає своє конкретне лексичне значення й граматичну форму (між приєднанням і керованим їм іменником можливе означення): *на диво – на наше диво, уві сні – у моєму сні;*

❖ однакових іменників, числівників чи займенників, але в різних відмінках, з приєднанням або без нього: *день у день, раз*

у раз, час від часу, з дня на день, з роду в рід, кінець кінцем, сам на сам;

❖ прийменника **по** і збірного числівника (означають певну кількість як неподільну сукупність предметів): *по двоє, по четверо, по семеро.*

Запам'ятайте! *тим часом* (хоч *тимчасом* як), *все одно, все рівно.*

ЧЕРЕЗ ДЕФІС (РИСКУ) пишемо складні прислівники, утворені:

❖ від прикметників і займенників за допомогою прийменника **по** і закінчення **-ому, -єму, -ки**: *по-батьківському, по-моєму, по-київськи;*

Запам'ятайте! *на-гора і по-латині*

❖ від порядкового числівника (котрий?) і прийменника **по**: *по-перше, по-друге, по-третє;*

❖ за допомогою часток **казна-, хтозна-, будь-, -то, -небудь**: *будь-де, казна-як, хтозна-коли, так-то, куди-небудь;*

❖ повторенням однакових прислівників або синонімічних чи антонімічних: *далеко-далеко, рано-вранці, давним-давно, зроду-віку, с'як-так, більш-менш, десь-інде.*

Запам'ятайте! *геть-чисто, давніх-давен, з діда-прадіда, без кінця-краю, але з усіх усюд.*

Запам'ятайте! Деякі прислівники пишуться **через два дефіси**, а саме: *пліч-о-пліч, віч-на-віч, тет-а-тет, всього-на-всього, як-не-як, де-не-де, десь-не-десь, коли-не-коли, хоч-не-хоч, будь-що-будь.*

Підсумовуючи вищесказане, зауважимо, що потрібно відрізнати прислівники (пишемо разом чи через дефіс) від однозвучних частин мови (пишемо окремо): *Прочитайте вірш напам'ять. – На пам'ять Артем подарував мені книгу.*

Тема 13

Службові частини мови

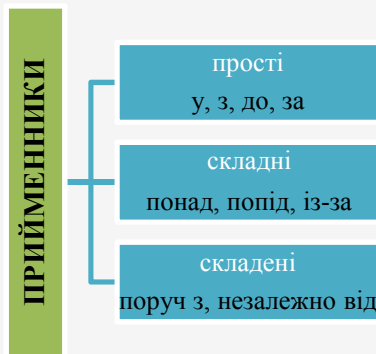
План

1. Прийменник як службова частина мови
2. Зв'язок прийменника з непрямыми відмінками іменника. Правопис прийменників
3. Сполучник як службова частина мови. Групи сполучників за значенням і синтаксичною роллю; за вживанням та за будовою
4. Правопис сполучників. Розрізнення сполучників та інших співзвучних частин мови

1. Прийменник як службова частина мови

Прийменник – службова частина мови, яка виражає залежність іменника, займенника, числівника від інших слів у словосполученні й реченні: *у мене, на вікні, по троє, із-за лісу*.

Прийменники не виступають членами речення, не мають лексичного значення, проте за будовою вони поділяються на групи:

2. Зв'язок прийменника з непрямыми відмінками іменника. Правопис прийменника

Прийменники можуть вживатися з іменниками в усіх відмінках, окрім називного та кличного, але форма місцевого відмінка завжди виступає з прийменником (у комп'ютері, на столі).

Прийменники	Відмінки	Приклади
без, біля, до, з-за, з-під, проти, серед	родовий	без допомоги, до лісу, з-за обр'ю, серед міста
назустріч, напереріз, наперекір, усупереч, навздогін	давальний	назустріч долі, наперекір батькові, усупереч теорії
над, під, перед, поза	знахідний, орудний	над усе, під листя, над усім, під сонцем
на, об, о, по	знахідний, місцевий	на роботу, об землю, на небі, о першій годині
з (із, зі), між, за	родовий, знахідний, орудний	з дерева, з дерево (заввишки), з деревом
у (в)	родовий, знахідний, місцевий	у тебе, у книгу, у повісті

Прийменник *по* в українській мові вживається в небагатьох випадках: *пішов по воду, загруз по кісточки, чинити по правді, видно по очах, черговий по школі*. Після прийменника *по* іменник ставимо в місцевому відмінку (***по кому? по чому?***): *зв'язати по руках і ногах* (а не «по рукам і ногам»), *ударили по конях* (а не «по коням») тощо.

Складні випадки вживання
прийменників (див. Додаток Г)

Розглянемо правопис прийменника:

❖ прийменники з іменниками, займенниками, числівниками і прикметниками пишемо **ОКРЕМО**: *біля вікна, у моєму, по семеро, по глибокому снігу.*

Пригадайте! Не потрібно сплутувати прийменники (між прийменником і будь-якою частиною мови можна поставити означувальне слово) з префіксами (між префіксом і коренем не можна поставити означувальне слово), які пишуться **РАЗОМ**: *при (золотому) березі — прибережний, попід (моїм) тином — попідтинню.*

❖ складні прийменники пишемо **РАЗОМ**: *поза, поперед, попід, щодо (що ж до), заради, задля;*

Запам'ятайте! Складні прийменники, що починаються із *з, із* пишемо через дефіс: *з-поміж, із-за.*

❖ складні прийменники прислівникового походження пишемо **РАЗОМ**: *всупереч сподіванкам, посеред дороги, обабіч шосе, наперекір знегодам, назустріч бурі, поруч мене, наприкінці дня*

❖ двома і більше словами пишемо такі складені прийменники: *під час, незважаючи на, відповідно до, залежно від, згідно з, в напрямі до, на шляху до, у зв'язку з, за допомогою, в силу, в результаті (але внаслідок).*

3. Сполучник як службова частина мови. Групи сполучників за значенням і синтаксичною роллю. Групи сполучників за вживанням та за будовою

Сполучник – службова частина мови, яка сполучає однорідні члени речення або частини складного речення і виражає смислові зв'язки між ними: *Мова – це великий*

скарб народу, і його треба шанувати й збагачувати
(К. Крапива)

Сполучники не мають лексичного значення, вони не є членами речення., проте поділяються на групи.

Групи сполучників за значенням і синтаксичною роллю:

Сполучники сурядності (поєднують однорідні члени речення або рівноправні частини складносурядного речення)		Сполучники підрядності (поєднують головну і залежну частину складнопідрядного речення)	
<i>єднальні</i>	і, й, та, і...і, ні...ні, ані...ані	<i>часові</i>	коли, як, доки, перед тим як
<i>протиставні</i>	а, але, та, проте, зате, однак	<i>причинові</i>	бо, тому що, через те що, у зв'язку з тим що
<i>розділові</i>	або, чи, хоч, то...то, або...або, чи...чи, хоч...хоч, то...то, не то...не то, чи то...чи то	<i>мети</i>	щоб, для того щоб, аби
		<i>умовні</i>	як, якщо, якби, коли
		<i>допустові</i>	хоч, дарма що, хай
		<i>порівняльні</i>	як, наче, неначе, мов, мовби
		<i>з'ясувальні</i>	що, щоб, як

Групи сполучників за способом вживанням:

Сполучники (за вживанням)

Одиничні: *а, але, зате, проте, однак, бо, чи, щоб, і*

Повторювані: *і...і, ні...ні, або...або, чи...чи, то...то, ані...ані*

Парні: *не тільки...а й, як...так, хоч...все ж, хоч...але*

Групи сполучників за будовою:

Сполучники (за будовою)

прості:
і, а, бо, та, чи, що, як, хоч

складні:
якщо, якби, щоб, або, проте, зате, ніби, неначе, начебто

складені:
та й, або й, коли б, тому що, так що, через те що, незважаючи на те що, не тільки... а й, як... так і, хоч... але.

4. Правопис сполучників. Розрізнення сполучників та інших співзвучних частин мови

1. Складні сполучники, як би не були утворені звичайно пишуться РАЗОМ, наприклад:

• з часткою *же* (**ж**): *от**ж**е, тако**ж**, те**ж**, ані**ж***; але: *все **ж**, але **ж*** (частка *ж* має підсилювальне значення);

• з часткою *би* (**б**): *як**би**, мов**би**, немов**би**, ні**би**, наче**б**, неначе**б**, щоб*; але: *хоч **би**, хоча **б**, коли **б***;

• з часткою *то*: *мовбито*, *нібито*, *неначебто*, *тобто*; але: *коли б то*, *якби-то*, *тим-то*;

• з часткою *що*: *якщо*, *тощо*, *абощо*; але: дарма *що*;

• з прийменниками: *проте*, *зате*, *притому*, *притім*, *причому*, *причім*, *затим що*.

2. Складені сполучники, утворені поєднанням самостійних слів, пишемо ОКРЕМО: *так що*, *тому що*, *через те що*, *для того щоб*, *з того часу як*, *в міру того як*, *з тим щоб*, *дарма що*, *після того як*, *та й*; але частково разом: *тимчасом як*, *незважаючи на те що*.

Пригадайте! Сполучники з підсилювальними частками *отож-бо*, *тож-то*, *тому-то*, *тим-то*, *якби-то*, *тільки-но* пишуться через дефіс.

Розрізнення сполучників та інших частин мови

СПОЛУЧНИКИ	ОДНОЗВУЧНІ СЛОВА
не мають лексичного значення	мають лексичного значення
не є членами речення	є членами речення
не відповідають на питання	відповідають на питання
можна замінити сполучником-синонімом	не можна замінити сполучником-синонімом
<i>проте, зате (= але, однак)</i> <i>Дарма що рудим називають, зате ж серце в нього золоте. (О. Гончар)</i>	<i>про те, за те</i> <i>Вітри нечутно проснівають над хвилями нив про те, як в негоду він край боронив</i>
<i>якби, якщо (= коли б)</i> <i>Якби зустрілися ми знову, чи ти злякалася б, чи ні? (Т. Шевченко)</i>	<i>як би, як що</i> <i>У мене одна думка: як би нашу красну мову так високо підняти, як підняв її Тарас Шевченко (Панас Мирний)</i>
<i>щоб (= аби)</i> <i>Дай мені, Вітчизно, та для пісні сили, щоб тебе в цій пісні славить і любить, щоб для тебе серцем вічно зеленіти (В. Сосюра).</i>	<i>що б</i> <i>Ну, що б, здавалося слова (Т. Шевченко)</i>

Тема 14

Частка як службова частина мови. Вигук

План

1. Частка як службова частина мови
2. Правопис часток
3. Вигук як частина мови
4. Правопис вигуків

1. Частка як службова частина мови

Частка – це службова частина мови, яка надає реченню чи окремому слову певного смислового або емоційного відтінку: *У моєму саду рясно зацвіли **тільки** яблуні й груші.*

Частки в реченні вживаються переважно для вираження думки.

2. Правопис часток

Окремо від інших слів пишемо частки **же (ж), би (б)**, вказівні **то, ось, он**: *сказав би, ось коли.*

Пригадайте! У складі сполучників та інших часток ці останні не виділяємо як частки і пишемо разом, наприклад: *отже, аякже, отож, атож, якби, щоб, мовби, немовби, ніби, немовбито, нібито, неначебто, осьде, онде.*

Через дефіс пишемо частки **-бо, -но, -то, -от, -таки** і **казна-, хтозна-, будь-, -небудь**: *який-бо ти, тільки-но, якби-то, отак-от, все-таки, пішов-таки, казна-коли, будь-як, де-небудь.*

Пригадайте! Ці частки ми можемо писати **ОКРЕМО**, коли між словом і часткою є ще одна частка **же (ж), би (б)**: *скажи ж бо, якби ж то, все ж таки, коли б*

то; якщо між часткою і словом є прийменник: казна **про** кого, **будь з** яким; якщо частка **таки** стоїть перед словом, яке вона підсилює: **таки** пішов, **таки** великий.

Разом пишуться словотворчі частки **аби-**, **де-**, **-сь**, **ні-**, **що-** і **-ся (-сь)**: **абиякий**, **дехто**, **щось**, **ніколи**, **щогодини**; а також: **чимшвидше**, **чимскоріш**.

Пригадайте! Частку **що** пишемо окремо, коли вона стоїть після слова, до якого відноситься: **тільки що**, **поки що**, **дарма що**.

Правопис заперечної частки НЕ з різними частинами мови

По-перше, потрібно чітко розрізняти заперечну частку **не** (заперечує щось), яку завжди пишемо окремо, і префікс **не-** (творює нові слова, часто протилежні за значенням), який завжди пишемо разом: **не** прийшов, **не** урок, **не** моє; **неук**, **незабаром**.

1. **РАЗОМ не** пишемо лише тоді, коли слово без **не** не вживається: **негода**, **невпинний**, **нешадний**; **неподалік**, **нехотя**.

2. **ОКРЕМО не** пишемо з числівниками, займенниками і прийменниками: **не** два, **не** десять, **не** перший, **не** четвертий, **не** ми, **не** наш, **не** будь-який, **не** до речі, **не** з руки.

3. **не + іменник = окремо**: якщо є протиставлення: **не** правда, а **жарт**; **не** слава, а **вдячність** людей; **не** **приятель**, а **байдужість**;

не + іменник = разом: якщо можна підібрати синонім без **не** (якщо йде мова про нове поняття): **недоля** (лихо); **недруг** (ворог); **неприятель** (ворожість); **непокої** (тривога).

4. Найчастіше **не + прикметник (прислівник) = разом**: **невмілий** (безпорадний), **недобрий** (злий), **недалеко** (близько), **несумлінно** (абияк);

не + прикметник (прислівник) = окремо:

- коли є протиставлення: *дорога не далека, але й не близька; надворі не холодно, а так собі;*
- коли є залежне слово: *надворі нітрохи не холодно, не потрібні нікому слова;*
- якщо **не** входить до присудка: *Ця зима не сніжна.*

5. З усіма формами дієслова (крім дієприкметника) **не** пишемо окремо: *не написати, не написав, не пишу, не писатиму, не пишучи, не написавши, не написано.*

Пригадайте! Разом **не** пишемо з дієсловами, які без **не** не вживаються: *неволити, ненавидіти, непокоїти, непритомніти; не + дієслово = разом чи окремо* (залежить від лексичного значення): *нездужати (хворіти) – не здужати (не змогти), неславити (ганьбити) – не славити (не прославляти); якщо не входить до префікса **недо*** (вказує на половинчастість, неповноту дії): *недобачити (погано бачити), недоїдати (голодувати), недооцінювати (знижувати оцінку).* Але, треба відрізнити від дієслів з префіксом **до-**, перед якими вжито заперечну частку **не**: *не добачити (не помітити), не дотягнутися (не дістати).*

6. ОКРЕМО пишемо **не** з дієприкметником, якщо є пояснювальне слово: *не бачений (доки?) ще; не прочитаний (ким?) ніким; не задоволений (як?) зовсім.*

Пригадайте! Заперечне слово *немає* (можна замінити *нема*) пишемо з **не** разом, а дієслово *не має* (вона не має) пишемо з **не** окремо.

3. Вигук як частина мови

Вигук – це особлива незмінна частина мови, що виражають емоції, почуття, волевиявлення, спонування,

але не називає їх: *алло, гайда, кукуріку, ну-ну.*

Вигуки не належать ні до самостійних, ні до службових частин мови. У мові вони виступають заміниками речень: – *Ай-ай-ай-ай!* Як це ж так, що ви не знаєте, що таке крякуха? Аж ось крякуха різко й тривожно, аж ніби захлинаючись: *Ках-ках-ках!* Коли це гусак як закричить – *ге-ге-ге-ге!* Та по воді крилами *ляп-ляп-ляп!* *Йй-бо правда!* (Остап Вишня)

Вигуки вживаються лише в розмовному й художньому стилях.

4. Правопис вигуків

Вигуки, що передають повторювані або протяжні звуки, пишемо **через дефіс**: *ой-ой-ой, ай-ай-ай, ну-ну, гав-гав, ня-а-ав, ф'ю-у-у.*

Вигуки типу *леле, лелечко, цитьте, овва, кукуріку, тарах, бабах* тощо, які не передають повторюваних чи протяжних звуків, пишуться **разом**.

Запам'ятайте! У вигуках *будь ласка, до побачення, на добраніч, оце так, отим то й ба, от тобі й на* і под. усі складові частини пишуться **ОКРЕМО**.

Вигуки *ану, анумо, ануте* пишуться одним словом. Через дефіс пишуться вигуки *йй-богу, йй-бо, йй-право*.

Вигуки в реченні звичайно стоять відособлено і від членів речення відокремлюються комою або знаком оклику: *Не жартуйте наді мною, будь ласка, і, говорячи, не мовчи* (В. Симоненко). *А дівчина, Петре, йй-право, непогана* (А. Головка). *Він – дж-дж-дж – розправив крильця й полетів...* (О. Іваненко)

МОДУЛЬ IV

СИНТАКСИС І ПУНКТУАЦІЯ

*Доля нашої мови залежить і від того,
як відгукнеться на рідне слово наша душа,
як рідне слово бринітиме в цій душі,
як воно житиме в ній*
Олесь Гончар

Тема 15

Словосполучення. Речення

План

1. Словосполучення і речення як основні одиниці синтаксису
2. Підрядний і сурядний зв'язок між словами й частинами складного речення
3. Граматична основа речення. Порядок слів у реченні
4. Види речень за метою висловлювання, за емоційним забарвленням, за будовою, за складом граматичної основи, за наявністю чи відсутністю другорядних членів речення, за наявністю чи відсутністю ускладнювальних засобів

1. Словосполучення і речення як основні одиниці синтаксису

Синтаксис – це розділ мовознавства, який вивчає будову й граматичне значення словосполучення і речення.

Речення – це синтаксична одиниця, яка виражає закінчену думку. Складовою речень є словосполучення. За змістом і граматично речення об'єднуються в текст.

Словосполучення – це синтаксична одиниця, утворена поєднанням двох або більше повнозначних слів на основі підрядного зв'язку (одне з яких головне, а інше — залежне): *народна пісня, співати в хорі, писати охайно.*

Пригадайте! НЕ МОЖУТЬ бути словосполученням: **граматична основа речення** (підмет і присудок): *мама навчає, учні відповідають, сонце сідає; частка, прийменник + повнозначне слово: вивчила б, розповів же, на подвір'ї, у шафі; однорідні члени речення (сурядний зв'язок): *війна і мир. хлопець чи дівчина; стійкі сполучення* (фразеологізми, власні назви): *дамоклів меч, Азовське море; складені форми ступенів порівняння прикметників та прислівників: більш яскравий, більш важливо; майбутній час дієслова: буду малювати, буде світати.**

Типові помилки в будові словосполучень (див. Додаток Д)

2. Підрядний і сурядний зв'язок між словами й частинами складного речення

За типом синтаксичного зв'язку словосполучення можна поділити на сурядні й підрядні.

При сурядному зв'язку компоненти словосполучення є граматично незалежними: *мати і дочка; або вітер, або дощ; світить, та не гріє.* У таких словосполученнях між словами виникають такі види **сурядного зв'язку**:

❖ **єднальний** (за допомогою єднальних сполучників: *і, та (= і), ні... ні, не тільки... а й, як... так і: сонце і місяць; ні сніг, ні дощ;*

❖ **протиставний**(за допомогою протиставних сполучників:*а, але, та (= але), проте, зате, однак, все ж: не місяць, а сонце; як донька, так і син;*

❖ **розділовий** (за допомогою розділових сполучників:*або, чи, то... то*): *син або дочка; то холодно, то жарко; рано чи пізно.*

Сурядні словосполучення ускладнюють речення однорідними членами: *Моя мати – **найвність, тиха жура і добрість** безмежна (М. Хвильовий).*

При підрядному зв'язку словосполучення складаються з головного слова та залежного йому одного чи кількох: *шанують учителя, високо в горах.*

Пригадайте! Головним є те слово, від якого ми ставимо питання, а залежне відповідає на питання: *день (який?) осінній; читаємо (що?) роман; їду (чим?) автобусом (куди?) на море.*

3. Граматична основа речення. Порядок слів у реченні

Речення є основною одиницею спілкування. Воно складається зі слів та словосполучень або й з одного слова, але необхідно зважати на такі вимоги, як-от:

❖ виражати певну думку: *Ранком зимова діброва мовчала (Леся Українка)*

❖ мати граматичну основу (підмет чи присудок або обидва): *Ніч темна людей всіх потомлених скрила... (Леся Українка)*

❖ інтонаційна оформленість і смислова завершеність: *Легкі тумани серпанками сонні долини вкривають (Леся Українка)*

Пригадайте! Граматична основа – це визначення головних членів речення, а саме: **підмета і присудка**. Проте, існують випадки, коли може не бути одного з головних членів речення.

Розташування слів по відношенню один до одного (в українській мові – вільний) називаємо **порядком слів у реченні**. Існують певні правила, які визначають послідовність розміщення членів речення.

Порядок слів у реченні	Приклади
Головних членів	
прямий (підмет стоїть перед присудком)	<i>Маринка прийшла</i>
непрямий (інверсійний) (присудок переує підмету)	<i>Прийшла Маринка</i>
Другорядних членів	
прямий (додаток стоїть після керуючого слова; узгоджене означення – перед означувальним словом; обставина може бути перед і після головного слова (у реченні ним виступає присудок)	<i>Пам'ять створює <u>нашу</u> <u>індивідуальність</u>. <u>Карпатські гори, одягнені в семерикові ліси, стоять у німій величі.</u> <u>Хмари щадено пропливали по небу</u></i>
непрямий (інверсійний) (другорядні члени змінюють своє звичне місце)	<i>По пояс жита шелестять перед нами</i>

4. Види речень за метою висловлювання, за емоційним забарвленням, за будовою, за складом граматичної основи, за наявністю чи відсутністю другорядних членів речення, за наявністю чи відсутністю ускладнювальних засобів

Речення класифікують за:

❖ **метою висловлювання:**

розповідні(стверджувальні та заперечні): *Жити – означає любити (Ю. Мушкетик).*

питальні(власне питальні і риторично питальні): *Яка орда нам гідність притоптала? (Л. Костенко).*

спонукальні: *Поспішайте робити добро (О. Довженко)*

❖ **за емоційним забарвленням:**

окличні: *Яка земля! Яка велика доля! (М. Нагнибіда)*

неокличні: *Люблю я бистрину життя (Д. Павличко)*

Пригадайте! Окличні (неокличні) речення можуть бути розповідними, питальними та спонукальними.

❖ **за будовою**

прості (одна граматична основа): *Жайворонки піднялися від землі й там високо під чистим небом видзвонювали свої пісні (У. Самчук)*

складні (декілька граматичних основ): *Ще сніг кругом, ще голі віти в дуба, і не курличуть в небі журавлі (В. Сосюра)*

❖ **за складом граматичної основи**

двоскладні (наявні два головні члени речення): *Земними плодами під зорями зоріє людини подвиг (М. Ткач)*

односкладні (має тільки підмет чи присудок): *Вірю в пам'ять і серце людське (Б. Олійник)*

Запам'ятайте! Односкладне речення (у своїй будові немає одного з головних членів) вважаємо повним: *Стою. Молюсь. Так тихо-тихо скрізь (П. Тичина).* Двоскладне речення з пропущеним дієсловом-зв'язкою є повним: *Здоров'я – всьому голова (Народна творчість)*

❖ **за наявністю чи відсутністю другорядних членів**

непоширені (немає другорядних членів): *Люди – прекрасні. Земля – мов казка (В. Симоненко).*

поширені (наявні другорядні члени): *Тільки родина у скрутну хвилину схилить надію тобі на плече* (В. Крищенко)

❖ **за наявністю необхідних членів речення**

повні (наявні всі необхідні члени речення): *Нехай тендітні пальці етики Торкнуться вам серце і уста.* (Л. Костенко)

неповні (пропущено якийсь член речення (головний чи другорядний), але його можна встановити з попередніх речень чи з ситуації мовлення): *Та пісня має у собі щось отруйне. Будуть жаждобу* (М. Коцюбинський)

❖ **за наявністю чи відсутністю ускладнювальних засобів**

ускладнені (наявні однорідні члени або відокремлені члени речення, звертання, вставні слова): *Я так люблю рясне моє Полісся: Ліси, озера, сосни і блакить!* (В. Дячук)

неускладнене: *В бентежнім серці буде битись Повік нескінчена весна.* (Є. Маланюк)

Тема 16

Просте двоскладне речення. Головні члени речення

План

1. Підмет і присудок як головні члени двоскладного речення
2. Зв'язок між підметом і присудком
3. Тире між групою підмета і групою присудка

1. Підмет і присудок як головні члени двоскладного речення

Підмет – головний член речення, що означає предмет, поняття, явище і відповідає на питання **хто? що?**

Пригадайте! Щоб не сплутати підмет із додатком у знахідному відмінку, доцільно ставити водночас два питання: *хто? що?* або *кого? що?* Для перевірки правильного визначення підмета потрібно спробувати замінити його займенником *він, вона, воно, вони* в Н.в., якщо і така заміна можлива, то це підмет, якщо ні – то це додаток або звертання.

За будовою розрізняємо прості й складні підмети.

Способи вираження	Приклади
ПРОСТИЙ ПІДМЕТ	
іменник	<i>Невсипуці науки тчуть серпанки і шовки (Ліна Костенко)</i>
займенником	<i>Пливли ми ввечері лиманом (Ліна Костенко)</i>
іменник з прикметниковим значенням	<i>Серед неба горить білолиций (Т. Шевченко)</i>
числівником	<i>Семеро одного не чекають (Народна творчість)</i>
інфінітивом	<i>Жити – це не значить тільки брати, а й давати (Д. Ткач)</i>
лексичним словосполученням	<i>Чорне море хвилі кида, хвилі холоду й туги (Наталія)</i>
фразеологізм	<i>Битися як риба об лід – жити в тяжких матеріальних умовах, переборюючи нестатки, злидні (Із словника)</i>
службовою частиною мови	<i>Нерозгадане тривожне «як» розірвалось скоріше, ніж думалося спочатку (М. Стельмах)</i>
вигук	<i>Незамовкаюче серед темноти «ура» підіймалося все вище, охоплюючи вершину (О. Гончар)</i>

СКЛАДЕНИЙ ПІДМЕТ

числівник (власне кількісний, неозначено-кількісний, збірний) з іменником у Н.в. чи Р.в. мн.	<i>Пильно дивляться тисячі вікон (Б. Олійник)</i>
прізвище, ім'я, по батькові	<i>Помовчавши трохи, Кирило Іванович починає розповідати (Остап Вишня)</i>
іменник, що має значення сукупності (зр'яя, група, отара, натовп, табун, гурт та ін.) та іменник у Р.в.	<i>Гурт хлопців підійшов до столу (О. Гончар)</i>
іменники половина, більшість, меншість, частина та іменник у Р.в.	<i>Частина повсталих загинула (Ю. Яновський)</i>
інфінітив (бути, стати, здаватися та ін) та іменник в О.в.	<i>Бути прикладом у роботі, в навчанні, в побуті повинно стати невід'ємною частиною батьківського авторитету (В. Сухомлинський)</i>
іменник (займенник) у Н.в. + прийменник із + іменник (займенник) в О.в. (значення спільності)	<i>Мати з Нимидорою порались у хаті, готували вечерю (Іван Нечуй-Левицький)</i>
займенник (числівник) + прийменник із + іменник (займенник) у Р.в. (значення вибірконості)	<i>Один із санітарів звернув увагу свого товариша на стіну біля вікна: «Дивись, Каширін, щось нашкрябано...» (О.Гончар)</i>
іменник із значенням міри та іменник у Р.в.	<i>Кілограм цукерок коштує сто гривень</i>

Запам'ятайте! Словосполучення типу *Микола з Іваном, сестра з братом* виступають складеним підметом лише тоді, коли присудок стоїть у множині: *Микола з Іваном розмовляли* весь день.

Але: *Микола з Іваном розмовляє* весь день.

Присудок – це головний член речення, який означає дію, стан, змінну ознаку і відповідає на питання *що робить предмет? що з ним робиться? який він є? хто або що він є?* тощо.

Пригадайте! Присудок граматично підпорядкований підмету.

За будовою розрізняємо прості й складні присудки.

Простий дієслівний присудок може бути виражений дієсловом (у дійсному, умовному або наказовому способі), а також і фразеологізмом: Спливає життя, як листя за водою (Л. Костенко). Я печу раків і мовчки стою на одному місці... (М. Стельмах)

Пригадайте! Прості присудки можуть бути ускладнені допоміжними дієсловами, частками: формами наказового способу (хай читає), умовного способу (малювала б); форма майбутнього часу (будемо дискутувати)

Складений дієслівний присудок – це поєднання двох і більше повнозначних слів, одне з яких виконує лише граматичну роль (допоміжне слово): Люди повинні більше дивитися на зорі, на Стожари, на Чумацький Шлях (М. Стельмах)

Допоміжними бувають дієслова і дієслівні сполуки стати, почати, перестати, могли, хотіти, мусити, мати, вміти, бажати, пробувати, братися, мати змогу, мати бажання, мати право, мати намір тощо, а також слова повинен, зобов'язаний, готовий, змушений, не в змозі, не в силі та інші.

Пригадайте! Складні дієслівні присудки не потрібно сплутувати з простими, які поєднуються з додатками або обставинами, виражені неозначеною формою дієслова: При сонячному світлі соромився навіть дивитись на них (О. Довженко).

Складений іменний присудок може бути виражений іменною частиною (іменником, прикметником,

числівником, займенником, дієприкметником) у поєднанні з дієсловом-зв'язкою.

У ролі дієслів-зв'язок виступають дієслова *бути* (в теперішньому часі звичайно опускається), *стати*, *робитися*, *здаватися*, *вважатися*, *називатися*, *лишатися*, *могти*, *хотіти* тощо: *Вона була у батька асистентом, сестрою, помічницею* (О. Гончар).

До складеного іменного присудка можуть входити частки *як*, *ніби*, *наче*, *неначе*, *мов*, *мовби*, *немовби*. Кома перед такими частками не ставиться, іноді ставиться тире: *У нього очі – **наче волошки** в житті* (А. Головка). *Ти **будеш мені як радісний, чарівний сон*** (У. Самчук).

2. Зв'язок між підметом і присудком

Між підметом і присудком існує тісний смисловий і граматичний зв'язок, що виявляється в уподібненні їхніх форм. Такий зв'язок ми називаємо **координацією**.

1. Якщо підмет виражений одним словом, то присудок набирає тих самих часових і родових форм (у минулому часі та умовному способі) або особових (у теперішньому, майбутньому часі та наказовому способі), що й підмет: *Без жалю, без туги, скоріше радіючи, **кинула б вона цей світ...*** (Панас Мирний)

2. Якщо підмет позначає посаду, професію, звання тощо, то присудок узгоджується з власною назвою: *Професор **Станіслав Олександрович читав** лекцію голосно і чітко.*

3. Якщо підмет виражено незмінною власною назвою, то рід присудка визначаємо за родовою (загальною) назвою: ***Капрі зустрів нас теплом** (острів).*

4. Якщо підмет виражено аббревіатурою, то присудок узгоджується з головним словом (яке входить до

складного найменування): *Цей статут розробило МОНУ країни (Міністерство освіти і науки України)*

Запам'ятайте! При деяких абревіатурах, зокрема тих, що закінчуються на приголосний, присудок набуває чоловічого роду: **Мінфін заборонив продавати акції.**

5. При однорідних підметах дієслово-присудок ставиться як у множині (частіше), так і в однині: **Раділи і садок, і поле, і долина (Л. Глібов). Чорніє поле, і гай, і гори (Т. Шевченко).**

6. Коли підмет виражений іменником (або особовим займенником у Н.в. та іменником/займенником) в О.в. з прийменником, присудок вживається у множині: **Батько й мати щогодини скрізь були біля дитини (О. Головка).** Якщо ж дія стосується тільки першого компонента, то присудок має форму однини (інший предмет в орудному відмінку – додаток): **Батько з сином розмовляє допізна.**

7. Якщо підмет виражений сполученням слів *багато, чимало, мало, кілька, декілька, більшість, ряд, низка, група, сотня* із залежними від них повнозначними словами в Р.в., присудок найчастіше має форму однини: **Прошло в мовчанні кілька хвилин (М. Коцюбинський)**

8. Якщо підмет виражений сполукою іменника зі значенням сукупності (*гурт, натовп, згряя, група, табун, стадо, рій* тощо) в Н.в. множини з іменником у формі Р.в., то присудок вживається в однині: **І рій дітей привітненьких на той горбок несе вінок з фіалочок блакитненьких (Л. Глібов).**

9. Якщо підмет виражений сполуками типу *хтось із нас, кожен з нас, хтось із них, кожен з них*, то присудок вживаємо в однині: **Кожен з нас проявляє якісь творчі здібності.**

3. Тире між групою підмета і групою присудка

Тире ставиться	Тире не ставиться
1. Якщо перед присудком є вказівна частка це, то, ось або їх можна поставити: [Це] <i>Обов'язок лікаря – лікувати хворого. Наш народ – то ж океан.</i>	1. Якщо підмет – особовий займенник, а іменна частина присудка – іменник: <i>Він герой цієї війни.</i>
2. Якщо іменна частина присудка виражена іменником або кількісним числівником: <i>Три по три – дев'ять.</i>	2. Якщо іменна частина присудка виражена порівняльним зворотом: <i>Степ як море. Очі мов небеса.</i>
3. Якщо підмет і присудок виражені неозначеною формою дієслова (зокрема, коли перед присудком стоїть частка не): <i>Життя прожити – не поле перейти. Жити – правді служити.</i>	3. Якщо перед присудком (вираженим іменником у Н.в.) стоїть частка не : <i>Серце не камінь, кров не вода.</i>
4. Один із головних членів виражений іменником у Н. в., а другий – неозначеною формою дієслова: <i>А поміч подати – даремна турбота...</i>	4. Якщо присудок виражений прикметником, дієприкметником або іменником із прийменником: <i>Марія весела, а Петро сумний.</i>

Запам'ятайте! Тире між групами підмета і присудка також ставимо тоді, коли хочемо виділити присудок: *Твій кожен мур, твій кожен камінь – рідний, твій кожен дім – знайомий, любий, свій (М. Бажан).* Якщо між підметом і присудком (виражені іменником) стоїть вставне слово, то тире не ставимо: *Книга, безперечно, джерело знань.*

Тема 17

Другорядні члени речення

План

1. Додаток
2. Означення. Прикладка як різновид означення
3. Обставина
4. Порівняльний зворот

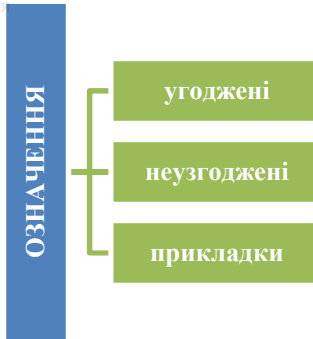
1. Додаток

Додаток – це другорядний член речення, що означає предмет, якого стосується дія, ознака, стан, процес і відповідає на питання всіх непрямих відмінків іменника: **кого? чого?; кому? чому?; кого? що?; ким? чим?; на кому? на чому?** (крім **хто? що?**): Мене любов ненависті навчила. (Леся Українка)

Додаток залежить від присудка, рідше – від підмета.

2. Означення. Прикладка як різновид означення

Означення – це другорядний член речення, що вказує на ознаку предмета і відповідає на питання прикметника і числівника: **який? чий? котрий?** (у всіх відмінках, родах і числах); **скільких? скільком? скількома? на скільких?** (крім скільки?): У нашого хлоп'ятонька блакитні оченятонька, волоссячко м'якесеньке, а личенько білесеньке (О. Олесь)

1. **Угоджені означення** стоять у тому ж роді, числі й відмінку, що й головне слово, як би воно не змінювалося. Вони здебільшого виражаються прикметниками (діеприкметниками), числівниками, займенниками: *З кожної гілочки на калині звисають важкі червоні грона* (Б. Харчук).

2. Усі інші означення **неугоджені**. Вони виражаються іменниками у формі непрямих відмінків з прийменниками чи без них, інфінітивом, прислівником (діеприслівником): *На ній були чобітки з високими каблучками, спідниця в рубчик, тепла байкова кофта*. (В. Земляк).

3. **Прикладка** – різновид означення, яке називає ознаку предмета і водночас, будучи виражена іменником, дає йому ще одну назву: *Дуба-велетня я чую мову, він – сама історія жива* (О. Ющенко).

Пригадайте! Прикладки можуть писатися окремо й через дефіс з означувальним словом. Через дефіс пишемо, якщо:

- прикладка і означувальне слово – загальні назви: *учитель-хімік, художник-пейзажист;*

- означувальне слово стоїть після прикладки (виражена власною ознакою): *Дніпро-ріка, Рівне-місто;*

• прикладка стоїть у постпозиції до пояснювального іменника й виражає ознаку, що можна замінити прикметником: *дуб-велетень, вовк-жадняга, дівчина-красуня (велетень дуб, жаднюга вовк, красуня дівчина).*

3. Обставина

Обставина – це другорядний член речення, що означає обставину дії стану або ознаки; пояснює, доповнює у реченні тільки присудок: *Я іду, і в'ються спогади незримо.* (В. Сосюра).

Обставини відповідають на питання залежно від свого значення:

1) обставини способу дії, міри і ступеня – **як? яким способом? скільки разів? на скільки? якою мірою?** *Сповнилось серце ушертъ* (Леся Українка);

2) обставини місця – **де? куди? звідки? яким шляхом?** *Біг і прибіг я до вільного моря* (О. Олесь);

3) обставини часу – **коли? від коли? доки? як довго?** *Все те в ньому з колиски* (Ю. Мушкетник);

4) обставини причини – **чому? через що? з якої причини?** *Вицвіли в матері очі від чекання* (О. Довженко);

5) обставини мети – **навіщо? для чого? з якою метою?** *Стомилися хлопці, присіли спочити* (П. Воронько);

6) обставини умови – **за якої умови? коли?** *Не знайшовши броду, не лізь прожогом у воду* (Нар. творчість);

7) обставини допустовості – **всупереч чому? незважаючи на що?** *Наперекір усьому існує ж таки спадкоємність людяного в людині* (О. Гончар)

4. Порівняльний зворот

Порівняльні звороти вводяться в речення словами *як, мов, немов, наче, неначе, ніби, нібито, ніж* і под. Порівняльні звороти виконують роль членів речення (крім підмета і прикладки).

Порівняльні звороти не відокремлюються, якщо:

- вони входять до складу присудка: *А дівчинка в неї була як квітка* (Марко Вовчок)
- вони стали фразеологізмом: *Я почервонів як рак*
- перед ними наявні прислівники *майже, зовсім*, частка *не*: *Ходжу на лижах майже як пінгвін* (Л. Костенко)

Запам'ятайте! Не ставиться кома у реченнях зі словосполученнями типу *не раніше як (ніж), більш як (ніж), менш як (ніж), як слід, як треба, як повинно бути*, незважаючи на наявність слова *як* у їх складі: *Подумай як слід. Цього більш як достатньо.*

Порівняльні звороти відокремлюються, якщо:

- ❖ виконують роль означення: *Стоїть дівка, як калина*
- ❖ починаються словами *як і*: *Олена слухала все те, але в розмову не вступала, мучилася одна і, як і раніше, цуралася людей* (Г. Тютюнник)
- ❖ вони виконують роль обставини: *Час летів, немов на крилах, і мов сон, життя минало* (Леся Українка).

Запам'ятайте! Виділяються вставні словосполучення, які мають форму порівняльного звороту: *як завжди, як звичайно, як і раніше, як правило, як виняток* (оцінка повідомлюваного з т. з. звичайності), *як навмисне* (емоційна оцінка) і под.: *Мати, як завжди, читає йому Нечуя-Левицького* (В. Шевчук)

Тема 18

Односкладне речення. Просте ускладнене речення

План

1. Граматична основа односкладного речення
2. Типи односкладних речень за способом вираження та значенням головного члена
3. Речення з однорідними членами. Розділові знаки
4. Речення зі звертаннями
5. Речення зі вставними словами, словосполученнями, реченнями, їх значення

1. Граматична основа односкладного речення

Односкладні речення – це такі речення, граматична основа яких складається лише з одного головного члена (підмет або присудок), а другий головний член непотрібний тому, що зміст речення і так зрозумілий.

Залежно від способу вираження та значення головного члена односкладні речення поділяються на два типи:

- із головним членом-присудком: *Вечоріє. Пахне м'ятою.*

- із головним членом-підметом: *Літо. Погода. Краса.*

Односкладні речення, як і двоскладні, можуть бути непоширеними (*Літо. Ранок*) і поширеними (*Найкраще літо. Казковий ранок*), а також можуть бути частинами складного речення: *Заграй мені мелодію любові, ту, без якої холодно, словам* (Л. Костенко).

2. Типи односкладних речень за способом вираження та значенням головного члена

За способом вираження головного члена односкладні речення поділяються на:

1) **Означено-особові речення** позначають дію, яку виконує конкретна особа. Головний член (присудок) виражається тільки особовими формами дієслова:

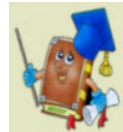
- у I та II особі одн. чи мн. дійсного способу: *Відмикаю світанок скрипичним ключем (Л. Костенко);*
- у II особі одн. або I та II особах мн.: *Не бійся досвітньої мли, - досвітній вогонь запали (Леся Українка)*

2) **Неозначено-особові речення** позначають діють, яку виконує неозначена особа. Присудок виражено дієсловом:

- у III особі мн. теперішнього або майбутнього часу дійсного способу:
- у формі множини минулого часу: *Бо мене хоч били, добре били, а багато дечому навчили (Т. Шевченко)*

3) **Узагальнено-особові речення** означають дію, яка стосується будь-кого. У цих реченнях головний член (присудок) виражається дієсловом у II особі однини, рідше – множини дійсного і наказового способів: *За цю науку цілуйте батькам руку (Нар.творч.)*

Пригадайте! Узагальнено-особові речення вживаються переважно як приказки та прислів'я, крилаті вислови, а також у художньому стилі мовлення: *Журбою біди не пособиш, плачем лиха не збудешся, і голови втрачати не треба (М. Стельмах).*

4) **Безособові речення** означають дію або стан, які здійснюються без активної участі особи. Головний член у таких реченнях буває виражений:

- **безособовою** або особовою формою (має безособове значення) дієслова: *Надворі вже зовсім розвиднилось* (М. Стельмах). *Пахло талою землею* (А. Головка);

- **дієслівними формами на -но, -то**: *Із можливого в чудесне перекинута мости* (М. Рильський);

- **неозначеною формою** дієслова або неозначеною формою дієслова у поєднанні з прислівником чи присудковими словами **треба, можна, жаль, шкода, слід**: **Вибрати не можна** тільки Батьківщину (В. Симоненко);

- прислівником (зі зв'язкою або без неї): *Так тихо, тихо скрізь* (П. Тичина);

- словами **нема, немає, не було, не буде**, при яких є додаток у родовому відмінку: *І на оновленій землі врага не буде супостата* (Т. Шевченко).

5) **Називні речення** стверджують наявність предметів чи явищ. Головний член виражено іменником, займенником: **Весна. Теплінь. Жайворонки в небі** (І. Цюпа). Інокли називні речення можуть починатися вказівними частками **ось, он, от**: *Ось ваш тихий порт* (П. Тичина)

Запам'ятайте! Двоскладним є речення, у якому присудок – дієслово у формі 3-ї ос. одн. теп., майб. часу або у формі одн. мин. часу: *Зустрічав схід сонця.*

3. Речення з однорідними членами

Однорідними називаються члени речення, які подібні за своєю семантико-синтаксичною функцією, пояснюють один і той же член речення, а також виконують однакову синтаксичну функцію: **Глибока, тиха, нерозважна** туга вникає в серце, каменем лягає (Леся Українка)

Пригадайте! Явища, названі однорідними членами речення, повинні бути одного плану, тобто не можна об'єднувати як однорідні поняття «*смородина й кущ*» (бо смородина теж кущ), але можна в один ряд ставити: *сосна й малина* або *кущі й дерева*.

Однорідні члени повинні граматично однаково залежати від головного слова: *Мій друг розуміє й захоплюється мистецтвом* (неправильно). *Мій друг розуміє мистецтво й захоплюється ним* (правильно).

Розділові знаки між однорідними членами речення

КОМА	ДВОКРАПКА	ТИРЕ	ДВОКРАПКА І ТИРЕ
О, О, О (без сполучників)	уз.сл.: О, О (якщо перед однорідними членами стоїть узагальнююче слово)	О – О (на місці ніби пропущеного сполучника а, але)	уз.сл.: О, О, - продовження речення
О, а (але, проте та ін.) О (протиставні сполучники)		О, О, О – уз.сл. (якщо однорідні члени стоять перед узагальнюючим словом)	
і О, і О, і О чи О, чи О (повторювальні сполучники)			
як О, так О не тільки О, але й О (парні)			

Запам'ятайте! Стійкі словосполучки, що становлять тісну смислову єдність: *і сміх і горе, і сьак і так, і вдень і вночі, ні вдень ні вночі, ні світ ні зоря, ні се ні те, ні пуху ні пера, ні живий ні мертвий, ні дати ні взяти, ні сіло ні впало* тощо.

Пригадайте! Якщо перед однорідними членами речення стоять слова **як-от, а саме, наприклад**, то перед

цими словами ставиться кома, а після них – двокрапка: *Всяке птаство, як-от: деркачів, перепілок, куликів, курочок – можна було викосити косою в траві (О. Довженко).*

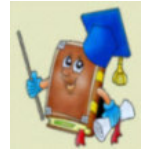

4. Речення зі звертаннями

Звертання – слово або сполучення слів, що називає особу або предмет, до якого звертається мовець: *Не запізнись, друже. Пам'ятай... (О. Довженко).* Звертання виражається іменником у кличному відмінку.

Займенники *ти* або *ви* можуть стояти біля звертань. Їх не слід плутати зі звертанням, бо воно лише конкретизує їх: *Чому ж ти, лицар мій, на герць не виступаєш, а вітром жалібно голосиш на ріллі? (О. Олесь)* Перед звертанням можуть уживатися вигуки *о, ой*. Когою від звертання вони не відокремлюються: *Ой Дніпре мій, Дніпре, широкий та дужий! (Т. Шевченко).* Інші вигуки комами відділяються.

Пригадайте! Звертання ми завжди виділяємо комою. Якщо воно на початку речення, то після нього, якщо в кінці – перед ним, якщо в середині – з обох боків: *Київ мій, ти у серці завжди. Всю кров тобі, Вітчизно, завжди готові ми віддати. О, скільки щастя і тривоги Ви знали, очі молоді! (З тв. В. Сосюри)*

Іноді, якщо звертання вимовляються з виразною окличною інтонацією, то у кінці ставимо знак оклику: *Україно! Ти для мене диво (В. Симоненко).*

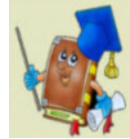
5. Речення зі вставними словами, словосполученнями, реченнями, їх значення

Вставними є такі конструкції, які вказують на особисте ставлення мовця до висловленої ним думки:

Може, мій вчинок – суцільна легковажність?
(П. Загребельний)

Запам'ятайте! Вставні слова і речення не є членами речення. У реченні вони виділяються парними комами, рідко – парними тире.

Групи вставних слів і сполучень за значенням

№ пор.	Що виражають	Вставні слова і сполучення слів
1	Упевненість, невпевненість, сумнів, передбачення тощо	<i>безумовно, безперечно, без сумніву, дійсно, звичайно, правда, певна річ, здається, певно, мабуть, видно, може, може бути, очевидно та ін.</i>
2	Емоційну оцінку повідомлюваного (радість, задоволення, жаль, здивування, незадоволення тощо)	<i>на радість, на щастя, на жаль, на диво, слава Богу, як на біду, як навмисне, на сором, дивна річ та ін.</i>
3	Вказівку на зв'язок думок, послідовність викладу	<i>по-перше, по-друге, нарешті, зрештою, інакше кажучи, крім того, наприклад, проте, однак, навпаки, отже, таким чином, значить, виходить та ін.</i>
4	Вказівку на джерело повідомлення	<i>з погляду, на думку, за повідомленням, як кажуть, каже, мовляв, як відомо, як указано, чую, по-твоєму, по-моєму, по-вашому та ін.</i>
5	Активізацію уваги слухача або читача	<i>знаєте, вірите, уявіть собі, зверніть увагу, зрозумійте, слово честі, чуєте, майте на увазі та ін.</i>

Пригадайте! Деякі дієслова (*здається, кажуть, думаю*), прислівники (*звичайно, видно, можливо*), іменники (*правда, на жаль, на щастя*) тощо в реченні можуть виконувати різні функції – бути членами речення і вставними словами. Якщо до слова в реченні можна поставити питання від інших слів, то воно не вставне і виділяти його комами не потрібно.

Слова, що завжди є вставними	Слова, що ніколи не бувають вставними
ОТЖЕ МАБУТЬ ПО-ПЕРШЕ ПО-ДРУГЕ ЩОПРАВДА А ВТІМ КРІМ ТОГО	АДЖЕ НАВІТЬ ПРИНАЙМНІ ВСЕ-ТАКИ НЕНАЧЕБТО НІБИТО

Порівняйте: *По цих непролазних пуццях, певно, ніколи не ступала людська нога (М. Коцюбинський) – Роби крєвно й ходи певно (Нар. творчість).*

Слова *проте* і *однак* виступають вставними тільки в середині простого речення (і виділяються комами): *Останові пощастило, однак, зачепитись якось за прибережну вербу (М. Коцюбинський).* На початку простого речення ці слова виступають у ролі сполучників (і комами не виділяються): *Однак Соломії здалося, що їй треба йти просто перед себе (М. Коцюбинський).*

Важко буває розрізнити вставні слова і члени речення *звичайно, нарешті, справді*. Вставними ці слова бувають за таких умов:

1) *звичайно* в значенні «само собою зрозуміло»: *Звичайно, вовкулаки — це химери (М. Рильський); але: У комірчині звичайно [майже завжди] стояли бідони з*

молоком та висіли білі халати доярок (Григорій Тютюнник);

2) **нарешті** із значенням задоволення: *І от, нарешті, засиніли Дніпропетровщини лани (В. Сосюра);* але в значенні «після чого-небудь»: **Нарешті** [після всіх зусиль, спроб] *Василькові пощастило вхопитись за гілку (О. Донченко);*

3) **справді** в значенні «правду кажучи», «це правда»: **Справді**, *сонце встало й оглядало світ палаючим оком, а на степовому горизонті немов справді [насправді] зависла хмарка куряви (М. Коцюбинський).*

Запам'ятайте! Для того щоб правильно визначити межі вставлених конструкцій, пробують їх забрати. Якщо будова речення не спотворюється, то це означає, що вставне слово чи словосполучення виділили правильно.

Тема 19

Просте ускладнене речення

План

1. Речення з відокремленими членами
2. Відокремлені означення, прикладки – поширені й непоширені. Розділові знаки
3. Відокремлені додатки, обставини
4. Відокремлені уточнювальні члени речення

1. Речення з відокремленими членами

Відокремлені члени речення виражають додаткове повідомлення або доповнюють основне твердження, набуваючи самостійності й смислових відтінків: *Дні летять, повні сонця й музики (В. Сосюра).*

Відокремлені члени речення	
означення	Непорушно стоять дерева, <i>загорнені в сутінь</i> , рясно вкриті краплистою росою (М. Коцюбинський).
прикладки (як різновид означення)	Бійці, <i>здебільшого вусаті статечні чоловіки</i> , зриваються на ноги, нагледівши офіцерів, і завмирають у готовності (О. Гончар).
додатки	<i>Крім запорожчан</i> , набилося, звичайно, багато і місцевих (Я. Баш).
обставини	<i>Розплющивши очі</i> , Леонід побачив над собою каламутне небо (О. Гончар).

2. Відокремлені означення, прикладки – поширені й непоширені. Розділові знаки

Здебільшого відокремлюються означення, що виражені дієприкметниковим зворотом чи прикметником. Означення, як правило, відокремлюються комами, рідше – тире.

ОЗНАЧЕННЯ ВІДОКРЕМЛЮЮТЬСЯ	
якщо вони стоять після означуваного слова й виражені дієприкметниками або прикметниками із залежними від них словами	<i>Гола <u>земля</u>, бита крилами вітру</i> , безнадійно сіріла під олив'яним небом (М. Коцюбинський).
два або кілька непоширених означень, якщо вони виражені дієприкметниками або прикметниками й стоять після означуваного слова, перед яким є означення	<i>Сивий полин п'янив повітря гіркими пахоццями, густими і задушливими</i> (М. Коцюбинський).
якщо вони стосуються члена речення, вираженого особовим займенником і становлять пару	<i>Схвильовані і вражені, веселі й замислені</i> , дивляться <u>вони</u> на перетворені свої простори (О. Довженко).

узгоджені означення, що стоять перед означуваним словом, коли мають додаткове обставинне значення (вказують на причину дії тощо)	<i>Збентежений з такої зустрічі, <u>хлопець</u> ледве не випустив хлібини (О. Донченко).</i>
неузгоджені означення, виражені іменниками в непрямих відмінках, тоді, коли стоять поруч з узгодженими	<i>Над ставком стояла Довбишева хата, вся в черешнях (І. Нечуй-Левицький).</i>
означення виражене інфінітивом перед ним можна поставити a same	<i>Це вже <u>звичка</u> у мене така – поговорити (Б. Харчук)</i>
НЕ ВІДОКРЕМЛЮЮТЬСЯ ОЗНАЧЕННЯ	
два або більше непоширених означень, що стоять після означуваного слова, перед яким немає означення	<i>Пішли <u>дощі</u> дрібні та безперестанні з сивими непроглядними туманами (Панас Мирний).</i>
виражені дієприкметниковим зворотом, який безпосередньо стоїть перед означуваним словом	<i>Розбуджений подихом весни <u>Дніпро</u> гнівно трусонув могутніми плечима й скинув із себе крижаний панцир зими (Л. Дмитренко).</i>
які стосуються не лише підмета, а й присудка	<i>Стоїть ліс темний і пустий (М. Рильський)</i>

Прикладка – різновид означення, тож і відокремлюються вони в тих же випадках, що й означення, а саме:

поширені прикладки після означувального слова (коми)	<i><u>Солов'ї</u>, ці невтомні співці весни і кохання, заливисто перетьохкуються у вербах (О. Гончар)</i>
поширені прикладки, що стоять перед означувальним словом і мають обставинний відтінок причини (коми)	<i>Вірний син трудової поневоленої України, <u>Шевченко</u> став найглибшим виразником народних дум і надій... (О. Гончар)</i>
прикладки, навіть непоширені, стоять після власної назви (коми)	<i><u>Денисе</u>, брате, з лейтенантом Сагайдою ми всі тут – стояли на смерть (О. Гончар).</i>

завжди відокремлюються приклади, які приєднуються до означуваного іменника словами <i>тобто, як-от, або (= тобто), чи (= тобто), наприклад, зокрема, особливо, на ім'я, на прізвище, родом, так званий (коми)</i>	<i>Ви забуваєте другу любов поетів, наприклад любов Данте до Беатріче, а я власне таку мала на думці (Леся Українка)</i>
приклади, що відносяться до особового займенника (коми)	<i>Щасливиця, я маю трохи неба і дві сосни в туманному вогні (Ліна Костенко)</i>
прикладка із словом як відокремлюються лише тоді, коли вона має відтінок причини (коми); в інших випадках прикладка із словом як не відокремлюється	<i>Як справжній лірик [через те, що він був справжній лірик], Сосюра надзвичайно різноманітний у своїх переживаннях (Д. Білоус) Соняшник як декоративна рослина довго прикрашав тільки квітники та оранжереї (В. Уткін)</i>
поширені приклади в кінці речення, якщо перед ними можна вставити a саме (тире)	<i>Я тільки тепер побачив <u>село</u> – нужденну купку солом'яних стріх (М.Коцюбинський)</i>

3. Відокремлені додатки, обставини

Відокремлюються **додатки**, що мають значення виключення, виділення, заміщення і починаються словами *крім, окрім, oprіч, за винятком, зокрема, замість, навіть, включаючи, особливо, наприклад, на відміну від: Густі, непрохідні ліси закривали весь простір, **окрім високих полонин** (І. Франко)*

Запам'ятайте! Не відокремлюються додатки, якщо прийменник **замість** можна замінити синонімічним **за, взамін**: *Візьми блокнот **замість** зошита.*

Відокремлені обставини можуть бути виражені:

- ★ одиничними дієприслівниками;
- ★ дієприслівниковими зворотами;
- ★ іменниками з прийменниками.

Обставини, виражені дієприслівником й дієприслівниковим зворотом, **виділяються комами:**

1. Обставини, виражені дієприслівниковим зворотом, незалежно від його місця в реченні: *Жовте листя, **тремтячи і коливаючись у повітрі**, тихо раз по раз сідало на землю...* (Б. Грінченко)

2. Обставини, виражені одиничним дієприслівником: ***Поспішаючи**, кудись ховаються осанні шуми й гуки довгої літньої днини* (С. Васильченко)

НЕ відокремлюються:

1. Обставини, виражені дієприслівниковим зворотом фразеологічного типу: *Говорити **не переводячи духу**.*

2. Обставини, виражені одиничним дієприслівником, який означає спосіб дії і найчастіше стоїть після дієслова-присудка: *Миколка йшов **не поспішаючи**.*

3. Дієприслівниковий зворот, що за змістом тісно пов'язаний з дієсловом-присудком: *Оксана читала **лежачи на піску**.*

4. Дієприслівниковий зворот (незалежно від його місця в реченні), який виступає в ролі однорідного члена речення разом з іншим невідокремленим членом речення: *Увесь наш народ захищав свою Вітчизну мужньо **й не шкодуючи свого життя**.*

5. Дієприслівниковий зворот (утворений дієприслівником і сполучним словом **який**) у складі підрядного означального речення: *Він з радістю залишив будинок, **живучи в якому** зазнав стільки лиха.*

6. Дієприслівниковий зворот, на початку якого стоїть підсилювальна частка **і, й**: *Можна переказати зміст статті **і не перечитуючи її вдруге**.*

Відокремлені обставини, виражені сполученням іменника з прийменником, **відокремлюються комами:**

1. Обставини доступу, виражені іменником з прийменником **незважаючи на** (завжди відокремлюються): *Аліна, незважаючи на свій жвавий веселий характер, читала серйозні книжки (О. Іваненко)*

2. Обставини, виражені іменниками з прийменниками у зв'язку з, залежно від, завдяки, на відміну від, з причини, внаслідок, відповідно до, згідно з, залежно від, на випадок, можуть відокремлюватися і не відокремлюватися (за бажанням автора, наскільки зворот поширений, за близькістю змісту до основної частини речення та ін.): *Всупереч тим віщуванням проходили грози (М. Рильський). Чіпка, наперекір світові й людям, якийсь веселий, радий (П. Мирний).*

Відокремлені уточнювальні члени речення

Уточнювальні члени речення пояснюють, конкретизують, уточнюють зміст того члена речення, з яким вони пов'язані синтаксично: *Море синє, аж чорне, тільки білою піною б'є об берег (М. Коцюбинський).* Уточнювальні члени речення відповідають на питання **а коли саме? а де саме? а як саме? а що саме? а який саме?** тощо. У вимові вони виділяються інтонацією, а на письмі – з обох боків комами, зрідка тире.

Можуть відокремлюватися:

1. Означення, яке уточнює попереднє: *За круглим, чорного дерева столом, сиділи сухорлявий і жовчний князь Ярема Вишневецький, Стефан Потоцький (Н. Рибак).*

2. Обставини (місця, часу, причини та ін.), які виражено іменниками з прийменниками або прислівниками, що уточнюють попередню обставину: *Отут, в низенькій цій хатині, моя любов жила колись (А. Малишко).*

Запам'ятайте! Якщо обставини різні за значенням (одна – місяця, інша – часу), то між ними розділових знаків нема: *Серед ночі над степом ані хмаринки.*

3. Уточнюючі члени речення, приєднані за допомогою слів *або, тобто, себто, а саме, навіть, зокрема, у тому числі, особливо*: *Приємно було всім, особливо переможцям олімпіади.*

Тема 20

Складне речення

План

1. Типи складних речень за способом зв'язку їх частин. Сурядний і підрядний зв'язок між частинами складного речення
2. Складносурядне речення. Розділові знаки в складносурядному реченні
3. Складнопідрядне речення. Розділові знаки в складнопідрядному реченні

1. Типи складних речень за способом зв'язку їх частин. Сурядний і підрядний зв'язок між частинами складного речення

Складне речення – це синтаксична одиниця, що складається з двох і більше граматичних основ (синтаксичних центрів), які становлять структурну, семантичну та інтонаційну єдність: *Дитяче довір'я до вчителя – це крапля чистої роси на квітці троянди, треба так зірвати квітку, щоб не струсити цю краплю* (В. Сухомлинський).

Основними засобами поєднання частин в складному реченні є *сполучники, сполучні слова та інтонація.*

Сполучники і сполучні слова – це один із найпоширеніших засобів зв'язку предикативної одиниці, які є показниками підрядного чи сурядного зв'язку.

Отже, частини складного речення – прості речення – можуть об'єднуватися між собою різними зв'язками:

1) Сурядним – за допомогою сполучників сурядності: *Сичі в гаю перекликались, та ясен раз у раз скрипів (Т. Шевченко)*. Ці сполучники лише сполучають частини простого речення в складносурядному й не належать до жодної з цих частин.

2) Підрядним – за допомогою сполучників (сполучних слів) підрядності: *Людині треба, щоб її робота залишалася після неї жити (Ю. Яновський)*. Підрядні сполучники завжди належать до підрядної частини, підпорядковуючи її головній. Сполучні слова, поєднуючи підрядну частину з головною, виступають членами підрядного речення.

3) Безсполучниковим – за допомогою лише інтонації: *Поглянь у себе: море там вирує, міниться і грає (Л. Горлач)*.

Якщо в складному реченні поєднуються різні види зв'язку між простими реченнями, то таке речення називають **складною синтаксичною конструкцією**.

2. Складносурядне речення. Розділові знаки в складносурядному реченні

Складносурядним називається складне речення, частини якого синтаксично рівноправні і поєднані між собою сполучниками сурядності: *Десь шумлять дощі осінні, і вітри лютують, а у нас на Україні літечко літує (О. Орач)*.

Для зв'язку частин складносурядного речення використовуємо різні сполучники сурядності:

★ єднальні (**і, й, та, ні...ні, ані...ані**): *Зумійте жити – і будете живі (І. Франко)*

★ протиставні (**а, але, та** (в значенні **але**), **зате, проте, однак**): *Слова – полова, але вогонь в одежі слова – безсмертна, чудотворна фея, правдива іскра Прометея (І. Франко)*

★ розділові (**або, чи, чи...чи, то...то, чи то...чи то, не то...не то**): *Або розумне казатъ, або зовсім мовчатъ (Нар. творч.)*

★ парні (**не тільки..., але й; не тільки..., а й; не лише..., а й**): *Не тільки той поет, що засіває віршами папір, але й той, що має в душі радощі й тривогу хліба, радощі й тривогу людини (М. Стельмах).*

Між частинами складносурядного речення ставиться **кома**: *Трава сивою росою була запорошена, і холодок приємно дихав в лице (В. Винниченко).*

Не ставиться кома між частинами складносурядного речення, якщо:

1) обидві частини мають спільне слово (не обов'язково член речення, це може бути й частка або вставне слово) або підрядне речення: *Мабуть, батько ще дужче посивів і мати ще дужче зігнулась (А. Головка). Коли ж одчинили вікно, світло впало на ціле море напружених, схвильованих облич і крізь вікно в хату влетіла стоока тривога (М. Коцюбинський)*

2) питальне, спонукальне, окличне речення: *Хай наше слово не вмирає і наша правда хай живе! (М. Рильський)*

3) виражені двома називними або безособовими реченнями: *Дощило і в повітрі віяло прохолодою (А. Головка)*

4) між однорідними односкладними реченнями: *Глибоке небо, білі хмари та плюскіт срібної води (Є. Маланюк).*

Іноді між двома частинами складносурядного речення ставиться **тире**, якщо друга частина виражає різке протиставлення, наслідок або вказує на раптову зміну подій: *Зима летіла над землею, і от весна – і все в цвіту (В. Сосюра).*

Між досить поширеними або далекими за змістом частинами складносурядного речення з'єднаного сполучниками **а, але, проте, однак, все ж** і рідше єднальними **і, та**, ставимо **крапку з комою**: *Не всі серця дадуться хробаку, не всі шляхи у круг закуто; і проросте зелена рута на жовтому піску (М. Бажан).*

3. Складнопірядне речення. Розділові знаки в складнопірядному реченні

Складнопірядним називається складне речення, частини якого синтаксично нерівноправні, тобто одна з них пояснює, доповнює або розкриває зміст другої і приєднується до неї сполучником пірядності або сполучним словом: *Добре жити тому, чия душа і дума добро навчилася любить (Т. Шевченко).*

Пригадайте! На початку пірядного речення звичайно стоїть сполучник пірядності або сполучне слово (за цією ознакою й відрізняємо пірядне речення від головного).

Сполучник пірядності тільки приєднує пірядне речення до головного, але членом речення не виступає: *Щоб прийшло на землю сподіване щастя, треба великої праці (М. Коцюбинський).*

Сполучне слово, крім того, що приєднує пірядне речення до головного, є ще й членом пірядного речення: *Де синім медом лється літо, бринить бджолиний спів (Є. Маланюк)*

У ролі сполучних слів виступають:

1) відносні займенники **хто, що, який, чий, котрий, скільки** в будь-яких відмінках: *Хто не живе для інших, той, отже, й для себе не живе (Ю. Мушкетик);*

2) відносні прислівники **як, наскільки, де, куди, звідки, коли, доки, відколи, чому, навіщо**: *Ми вийдем з тобою на листя опале, де сяє повітря, як сиві опали (Д. Павличко).*

Слова **що, як, коли** в одних випадках виступають сполучниками, в інших – сполучними словами.

Пригадайте! Якщо слово **що** є сполучним словом (займенником), то його можна замінити синонімічним займенником **який** або іменником, при цьому зміст речення не зміниться: *Минувшину вивчавши, зрозумів красу подій, що сталися допіру (Є. Плужник).*

Сполучник **що** так замінити не можна: *Настрії у нього був такий, що він хотів обняти весь світ (О. Донченко).*

Сполучні слова (прислівники) **як** і **коли** можна замінити відповідно прислівниками **так** і **тоді**: *Я піду й буду скрізь так, як мій батько зерно, сіяти добре, розумне, чесне слово (У. Самчук).* Але сполучники **як, коли** так замінити не можна: *Коли хочеш ти добро зробити, поспішай його робити швидше (Б. Грінченко).*

Типи складнопідрядних речень

Тип підрядного речення	Питання / сполучники чи сполучні слова	Приклад
означальне	який? яка? яке? які?	<i>Життя – це оббирання з реп'яхів, що пазурами уп'ялися в душу (Л. Костенко)</i>
	спол.: що, щоб, ніби; спол. сл.: який, ний, котрий, що, де, куди, звідки	

з'ясувальне	хто? що? кого? чого?	<i>Не можна допустити, щоб людиною керував страх (О. Гончар)</i>
	спол.: <i>що, як, щоб, мов, ніби, наче, аби, якби, коли, поки, доки, чи</i> спол. сл.: <i>який, чий, котрий, що, де, куди, звідки, як, чому</i>	
обставинне місце	де? куди? звідки?	<i>Тепер я скрізь, де світло і любов (П. Филинович)</i>
	спол. сл.: <i>де, куди, звідки</i>	
обставинне часу	коли? як довго? доки? з яких пір?	<i>Доки сонце зійде, роса очі виїсть (Нар. твор.)</i>
	спол.: <i>як, після того як, відколи, відтоді як, з тих пір як</i> спол. сл.: <i>коли, поки, доки</i>	
обставинне способу дії, міри і ступеня	як? яким способом? якою мірою? наскільки?	<i>Сердега так перелякався, що аж тремтить (Л. Глібов)</i>
	спол.: <i>що, чим...тим, аж, що аж</i> спол. сл.: <i>як, скільки, наскільки</i>	
обставинне порівняльне	як?	<i>Зацвіла в долині червона калина, ніби засміялась дівчина-дитина (Т. Шевченко)</i>
	спол.: <i>як, ніби, наче, мовби</i> спол. сл.: <i>як</i>	

обставинне умови	за якої умови?	<i>Якби ви вчилися так, як треба, то й мудрість би була своя (Т. Шевченко)</i>
	спол.: <i>якщо, коли, якби, як, раз, аби</i>	
обставинне причини	чому? через що? з якої причини?	<i>Нам з тобою, видно, по дорозі, бо ігили й нікуди не прийшли (Л. Костенко)</i>
	спол.: <i>бо, що, оскільки, адже, тому що, через те що, внаслідок того що, у зв'язку з тим що</i>	
обставинне мети	з якою метою? навіщо? для чого?	<i>Пішла вночі до ворожки, щоб поворожити (Т. Шевченко)</i>
	спол.: <i>щоб, аби, для того щоб, з тим щоб</i>	
обставинне допустове	незважаючи на що?	<i>Хоч не рідний син Ярема, а щира дитина (Т. Шевченко)</i>
	спол.: <i>хоч, хай, незважаючи на те що, дарма що</i>	
обставинне наслідку	умовно можна поставити питання <i>і що ж? і який наслідок?</i>	<i>Теплий туман наливав балку по самі вінця, так що дерева потопали в ньому (М. Коцюбинський)</i>
	спол.: <i>так що</i>	

Запам'ятайте! У підрядних обставинних наслідку кома ставиться перед сполучником **так що**. Якщо кому поставити перед словом **що**, то утвориться підрядне міри і ступеня.

Розділові знаки в складнопідрядному реченні:

1. Підрядна частина відокремлюється від головної комою: *Таке це літо золоте, що забуваються жалі (Г. Чубач).*

2. Якщо підрядна частина стоїть після головної й поєднується з нею сполучником підрядності **тому що, через те що, завдяки тому що, незважаючи на те що, внаслідок того що, в міру того як, з тих пір як, після того як, перед тим як**, то кома ставиться, або в середині його, або перед ним, але тільки один раз: *Довго не вгамовувалася спрага через те, що вода була смачною.*

3. Якщо підрядна частина стоїть перед головною, то складений сполучник не розділяємо комою: *Перед тим як одхилити ляду, вона закриває ліхтар, прислухається (Леся Українка).*

4. Якщо підрядна частина містить у собі складені сполучники **в той час як, перш ніж, лише коли, тоді як, тимчасом як**, то кома ставиться лише перед сполучником: *Але я теж ніразу там не була, після того як ми відтіля виїхали в шістдесят дев'ятому році (В. Канівець).*

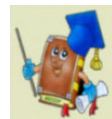
Кома не ставиться:

1. Якщо перед підрядним сполучником (сполучним словом) стоїть сурядний: *Микола Петрович не знав й коли розпочнеться співбесіда.*

2. Якщо перед підрядним сполучником (сполучним словом) стоїть заперечна частка **не**: *Він хотів усвідомити не як сюди прийшов, а для чого це було зроблено.*

3. Перед сполучниками **як, ніби** стоять слова **майже, зовсім**: *Син виріс заввишки майже як батько.*

Пригадайте! Кома не ставиться в стійких виразах: *упав як підкошений, білий як сніг, пролетів як стріла, все йде як по маслу, свіжий як огірок, зробіть як слід, робіть як хочете,*

невідомо скільки, зробив скільки міг, зробили хто коли зміг, сиділи де попало, все одно який, байдуже хто і под.

Якщо підрядні речення значно поширені й між ними є розділові знаки, то можна ставити **крапку з комою**: *Я люблю їхати на поле тоді, як ниви зеленіють та хвилюються зеленими хвилями; коли обважнілі колоси черкаються об голову, об вуха; коли ниви поцяцьковані синіми волошками та червоними маківками. (І. Нечуй-Левицький).*

Якщо підрядна з'ясувальна частина відноситься до слова в головній частині, яке потребує роз'яснення, перед нею ставиться **двокрапка**: *Лисичка подала у суд таку бомагу: що бачила вона, як попелястий Віл на панській винниці пив, як мошенник, брагу, їв сіно, і овес, і сіль. (Л. Глібов).*

Якщо у допустовому складнопідрядному головна частина вимовляється з різким підсиленням тону (з метою інтонаційного і смислового її виділення), то між частинами складнопідрядного речення ставиться **кома і тире**: *Скільки б ми таких кубків гірких не пили, – це зостанеться цілеє море (Леся Українка).*

Тема 21

Безсполучникове складне речення.

Складне речення з різними видами сполучникового й безсполучникового зв'язку. Способи відтворення чужого мовлення

План

1. Безсполучникове складне речення. Розділові знаки в безсполучниковому складному реченні
2. Складне речення з різними видами сполучникового й безсполучникового зв'язку,

розділові знаки в ньому

3. Пряма й непряма мова. Заміна прямої мови непрямою. Розділові знаки
4. Цитата як різновид прямої мови. Розділові знаки
5. Діалог. Розділові знаки

1. Безсполучникове складне речення. Розділові знаки в безсполучниковому складному реченні

Безсполучникові складні речення – це такі речення, граматичні основи яких об'єднуються в одне ціле без сполучників і сполучних слів: *На все впливає мови чистота: зір глибшає, і крацають уста, стає точнішим слух...* (Д. Павличко)

У складних безсполучникових реченнях важливу роль відіграє інтонація. Вона передає різні відтінки зв'язку між частинами складного речення. На письмі інтонація відображається за допомогою розділових знаків, а саме: коми, крапки з комою, тире, двокрапки.

Кома ставиться між двома відносно рівноправними частинами, які виражають одночасність, послідовність чи сумісність дій: *Летять хмарки в блакиті неозорій, шумлять листки зелених верховіть* (В. Сосюра).

Крапка з комою ставиться між двома досить поширеними або далекими за змістом частинами безсполучникового складного речення: *Пройшовши по небу, тепла, тиха червнева ніч стала оволодівати і землю; безмежний степ вицухав, корився, ніжнішав і м'якшав від її пестоців; птахи затихали...* (Тригорій Гютюнник).

Двокрапка між двома частинами ставиться:

1) якщо друга частина виражає причину того, про що говориться в першій (між ними можна вставити

сполучник **бо**): 1. *Тріпоче серце: [бо] я люблю у спразі, в радості, в жалю (А. Малишко);*

2) якщо друга частина доповнює або розкриває зміст першої частини (до неї можна поставити питання **що? а що саме? який? і що побачив?**): *І все здається: в темні ночі ти ждеши мене, ти ждеши мене (А. Малишко).*

Тире ставиться в усіх інших випадках, а саме:

1) якщо перша частина вказує на час або умову дії, про яку говориться в другій (перед першою частиною можна, як правило поставити сполучники **коли, якщо, хоч**): *Забудеш рідний край — тобі твій корінь всохне, вселюдське замовчиш — обчухраним зростеш (П. Тичина)*

2) якщо друга частина виражає наслідок або висновок з того, про що говориться в першій (до неї можна поставити питання **і який наслідок? і що це означає?**): *Танцюють зорі — на мороз чималий показують (М. Рильський);*

3) якщо зміст обох частин зіставляється або протиставляється (між ними можна поставити сполучники **наче, а**): *Говорить – шовком вишиває (Нар. творчість).*

2. Складне речення з різними видами сполучникового й безсполучникового зв'язку, розділові знаки в ньому

Складними синтаксичними конструкціями вважатимемо складні речення, у яких поряд існують сурядний і підрядний, сполучниковий і безсполучниковий зв'язки.

У складному реченні може співіснувати:

• безсполучниковий і сурядний сполучниковий зв'язок: *Вітрило напнулось, хвиля загомонила, і човен помчав прудко (І. Драч).*

- **сурядний і підрядний:** *Спустився вечір, і одразу похолоднішало, хоч удень була нестерпна спека (О. Гончар).*

- **безсполучниковий і підрядний:** *Не може кермувати той людьми, хто сам не бачить шляху із п'їтьми, не може дати волю той народу, хто душу закував у темноту(Д.Павличко).*

- **сполучниковий і безсполучниковий, сурядний і підрядний зв'язки:** *І я подумав: як то добре отако вірити в когось, покластися на когось, **але** все те до пори, **бо** надходить час і ти мусиш узяти на себе всю відповідальність не тільки за власне життя, а й за життя інших, близьких, а часом і не близьких людей та справи (Ю. Мушкетик).*

Розділові знаки між кожними частинами таких складних синтаксичних конструкцій ставимо відповідно до типу зв'язку.

3. Пряма й непряма мова. Заміна прямої мови непрямою. Розділові знаки

Пряма мова – це чуже висловлювання, передане від імені того, кому воно належить. Вона дає змогу відтворити всі особливості живого усного мовлення: експресивність, звертання, вигуки тощо.

При прямій мові є **слова автора**, які вказують, кому належить дане висловлювання чи думка і в якій спосіб висловлена.

Розділові знаки в реченні з прямою мовою:

1. Пряма мова береться з обох боків у лапки. *«Мамо, – питаю, – то льони цвітуть?» А мати сміються: «То, – кажуть, – Дніпро». – «А чого він такий синій?» – «Від неба», – кажуть (О. Гончар)*

2. Якщо пряма мова починається з нового рядка, то перед нею ставиться тире:

– Ну, скажи, Андрію, коли висушить мене праця та негода, чи буду любою для того, що спокусився красою?

– Не знаю, Ольго, — щиро зітхнув хлопець. — Не знаю, хто б тебе зміг не любити отаку!

– Я не весь вік такою буду, Андрію, — мовила сумно. — Так мені можна нарвати квітів? (В. Симоненко).

3. **А:** «**П**». : Знов питає небо і питає хата: «За весняним щастям чи жалкуєш ти?» (В. Крищенко)

4. «**П**»,– **а.** («**П?**» –**а.**) : «Дідусю, струмок висихає!» – схвильовано повідомили хлоп'ята (В. Чухліб)

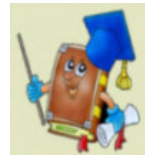
5. Якщо слова автора стоять в середині прямої мови, то лапки ставляться на початку і в кінці прямої мови. Інші розділові знаки ставимо так:

➤ «**П**, – **а**, – **п**». «Наші діти, – вчив Макаренко, – це майбутні творці історії»

➤ «**П?** – **а.** – **П**». «А може, син дома? — думала мати. – Можливо, все-таки дібрався сам».

➤ **А:** «**П?**» – **а:** – «**П**», – **а:** «**П**». Його непокоїло, коли діти на питання: «Яким ти хочеш вирости?» – відповідали: «Сміливим, хоробрим, дужим»,– але майже ніхто не говорив: «Чесним і добрим» (І. Цюпа)

Пригадайте! Якщо одна частина слів автора стосується першої частини прямої мови, а друга – іншої, то після слів автора ставимо двокрапку й тире («**П**, – **а:** – **П**».): «**Чи бачили таке!** – сказав батько і, помовчавши, додав: – **Готовий хлібороб, одним словом.**» (А. Головка)

Заміна прямої мови непрямою

Непряма мова – це чужа мова з дотриманням змісту, але без збереження форми та інтонації.

Пряма мова: «**Мене** звать Олена Пилипівна», – сказала вчителька. (О. Іваненко.) Непряма мова: Вчителька сказала, що **її** звать Олена Пилипівна.

У непрякій мові опускають вигуки, повторення, іноді – вставні слова, частки, а звертання або опускають, або роблять підметами чи додатками: «**Діду, здрастуйте!**» – сказав я йому, спинившись. (О. Довженко.) – Я, спинившись, **привітався до діда.**

Після непрямого запитання знак питання не ставиться: «**Чи воли, бабусю, говорять?..**» – питає Чіпка в Оришки (Панас Мирний). – Чіпка питає в бабусі Оришки, **чи воли говорять.**

4. Цитата як різновид прямої мови. Розділові знаки

Цитата – це дослівно наведений уривок з якогось тексту, твору або дослівно наведені чиїсь слова для підтвердження або ілюстрації власної думки. Вона обов'язково береться в лапки і у ній не можна нічого змінювати, навіть розділові знаки.

Якщо цитата наводиться не повністю, то пропуски в ній позначаються трьома крапками: *Слово для Лесі Українки — це «гострий, безжалісний меч..., що здіймає вражі голови з плеч».*

Цитування буває двох видів:

❖ у вигляді *прямої мови* (розділові знаки при ній ставляться так само, як і при прямої мові): *Шевченко був глибоко переконаний, що український народ порве кайдани колоніалізму, тому й заявляв: «Встане правда! встане воля!»*

❖ у вигляді *непрямої мови* (такі самі вимоги, як і до непрямої мови): *Поета не лякає, що, може, десь у «снігу на чужині» доведеться йому загинути, «в неволі*

плачучи», умерти. Йому болить лише те, що «Україну злії люди присплять, лукаві, і в огні її, окрадену, збудять...»

Якщо цитата подається у формі вірша, то вона в лапки не береться: *Тарас Шевченко вірив у велике майбутнє України й українського народу і палко закликав своїх земляків:*

*І чужому научайтесь,
Й свого не цурайтесь,
Бо хто матір забуває,
Того Бог карає,
Того діти цураються,
В хату не пускають...*

Вказівка на джерело, звідки взято цитату, подається в дужках безпосередньо після цитати або у виносці внизу сторінки: *«Підручник – це навчальна книга, у якій викладаються основи знань з певного навчального предмета на рівні сучасних досягнень науки й культури відповідно до освітніх стандартів і програм» (Гончаренко С. Український педагогічний словник. К., 1997. С. 260).*

Різновидом цитати є епіграф. Епіграф у лапки звичайно не береться. Вказівка на джерело пишеться під епіграфом справа без дужок, і крапка після неї не ставиться. Наприклад, епіграф до вірша Максима Рильського «Землі»:

*Земле, моя всеплодющая мати...
Іван Франко*

5. Діалог. Розділові знаки

Різновидом прямої мови є діалог.

Діалог – це відтворена розмова двох або кількох осіб. Окремі повідомлення й запитання, висловлення з

яких складається діалог, називаються **репліками**. При репліках слова автора часто бувають відсутні.

– *Сонце запитало:*

– *Ти старий?*

– *Ні, лиш весняними променями зігрітий, – промовив дуб (П. Воронько).*

МОДУЛЬ V

СТИЛІСТИКА. РОЗВИТОК МОВЛЕННЯ

*Мова – втілення думки. Що багатша думка,
то багатша мова. Любімо її, вивчаймо її, розвиваймо її!
Борімося за красу мови, за правильність мови,
за приступність мови, за багатство мови...*

Максим Рильський

Тема 22

Стилістика

План

1. Стилї мовлення, їх основні ознаки, функції:

- а) розмовний;
- б) науковий;
- в) художній;
- г) офіційно-діловий;
- д) публіцистичний.

Стилістика – це розділ мовознавства, що вивчає стилі літературної мови та мовні засоби, які створюють їх особливості.

Мовний стиль – це сукупність мовних засобів вираження, зумовлених змістом і цілеспрямованістю висловлювання.

У сучасній українській літературній мові нині виокремлюють такі функціональні стилі: *науковий, офіційно-діловий, публіцистичний, художній, розмовний (стиль побутового мовлення), конфесійний.*

СТИЛІ МОВЛЕННЯ

Назва стилю	Сфера застосування	Мета спілкування	Основні види висловлювань
Розмовний	Побут, сімейні, дружні стосунки	Обмін інформацією, думками, встановлення стосунків	Діалоги, записки, особисті листи
Науковий	Наука, техніка, освіта	Виклад наукової інформації, пояснення явищ	Виступи, доповіді, лекції, монографії, підручники
Офіційно-діловий	Офіційні стосунки	Регулювання стосунків між людьми, підприємствами, установами	Договори, угоди, постанови, закони, ділові папери
Публіцистичний	Суспільне життя	Формування ставлення людей до суспільно важливих справ	Виступи, доповіді, лекції, статті, брошури
Художній	Мистецтво слова (фольклор, художня література)	Естетичний вплив через образне відтворення дійсності	Оповідання, повісті, романи, п'єси, вірші, казки, легенди тощо
Конфесійний (церковний)	Церква, релігія	Регулювання стосунків між людьми та церквою	Молитви, проповіді тощо

ПУБЛІЦИСТИЧНИЙ СТИЛЬ

Публіцистичний стилю, покликаний формувати громадську думку, впливати на слухача або читача в

соціально-політичному плані, найхарактернішим є вживання **суспільно-політичної лексики** (закон, перспектива, держава та ін.).

Публіцистичний стиль має дві форми:

- писемна (статті, фейлетони, нариси);
- усна (публічні виступи).

Зразок публіцистичного стилю:

Результати загальнонаціонального соціального дослідження «Земельна реформа», проведеного Центром соціальних експертиз Інституту соціології Національної академії наук, були несподіваними.

При досить консервативній суспільній свідомості (всього 20 відсотків селян хочуть господарювати на своїй землі) кількість прихильників земельної реформи з позаторишніх 22 відсотків зростає до 38 у минулому році.

НАУКОВИЙ СТИЛЬ

Для **наукового стилю** (підстилі – науково-популярний і науково-навчальний), мета якого – виклад наукової інформації, найхарактернішими ознаками є **вживання термінів, логічність, аргументованість викладу**.

Науковий стиль існує у двох формах:

- писемній (підручники, дослідження, дисертації, наукові праці);
- усній (повідомлення, наукова доповідь та ін.).

Для наукового стилю *характерні:*

- вживання слів у прямому значенні;
- стрункність викладу думки;
- логічна побудова;
- наявність специфічних термінів;
- широке використання складних речень, зокрема складнопідрядних з чітким логічним зв'язком між компонентами.

Зразок наукового стилю

Податки – одна з найважливіших фінансових категорій. Історично це найдавніша форма фінансових відношень між державою та членами суспільства.

Саме виникнення держави призвело до появи платежів і внесків до державної казни для фінансового забезпечення виконання державою її функцій.

Основою всієї господарчо-фінансової діяльності підприємства є отримання прибутку.

Прибуток – це економічна категорія госпрозрахункового підприємства та його структурних одиниць. Він є самим головним джерелом обов'язкових відрахувань у бюджет, джерелом формування фондів підприємства, його госпрозрахункових одиниць.

ОФІЦІЙНО-ДІЛОВИЙ СТИЛЬ

Для **офіційно-ділового** стилю характерна точність, повна відсутність **емоційно забарвлених засобів**, особлива (більша чи менша в різних жанрах) **стандартність** оформлення та розміщення частин тексту.

Офіційно-діловий стиль вживається в указах, резолюціях, текстах законів, заяв, постанов та інших офіційних документах.

Особливості офіційно-ділового стиля:

- кожний документ має усталений зразок;
- слова вживаються виключно в прямому значенні;
- переважають слова-терміни, пов'язані з діловодством;
- відсутні художні засоби, пестливі та згрублі слова, питальні, неповні і незакінчені речення.

Зразок офіційно-ділового стилю

Стаття 383. Порядок розглядання касаційною інстанцією приватних скарг та протестів.

Приватні скарги та протести розглядаються в такому ж порядку, як і касаційні скарги та протести.

РОЗМОВНО-ПОБУТОВИЙ СТИЛЬ

У **розмовно-побутовому** стилі вживаються мовні засоби з емоційним забарвленням, допускаються просторічна лексика, жаргонізми. Він перш за все використовується у побуті, в усному спілкуванні.

Для розмовно-побутового стилю характерне:

- широке використання загальноновживаних слів;
- вживання слів з суфіксами пестливості, зневаги чи згрубілості;
- вживання простих речень, звертань та ін.

Зразок розмовно-побутового стилю:

Пішли горі селом. Батько нічого і Гриць нічого. Аж прийшли перед просторий старий будинок під соломою, з комином наверху. До того будинку йшло багато хлопців, таких як Гриць, або й більших. Поза будинком по городи ходив пан у камізельці.

Грицю! – сказав батько.

Га! – сказав Гриць.

Видиш оту хату?

Видзу.

Пам'ятай собі, се школа.

Ба, – сказав Гриць.

Сюди будеш ходити вчитися.

Ба, – сказав Гриць (І. Франко).

ХУДОЖНІЙ СТИЛЬ

Художній стиль – це переважно стиль художньої літератури, де слово не тільки щось називає, а ще й часто, будучи художнім засобом, є знаряддям естетичного впливу на читача чи слухача. Із цією метою можуть вживатися

засоби, властиві будь-якому стилю. Вибір мовних засобів залежить і від індивідуальних уподобань письменника.

Зразок художнього стилю

Жили собі дід та баба. Вже ї старі стали, а дітей нема. Журяться дід та баба: «Хто нашої ї смерті догляне, що в нас дітей нема?»

От баба ї просить діда:

– Поїдь, діду, в ліс, вирубай там мені деревинку, та зробимо колисочку, то я положу деревинку в колисочку та ї буду колихати; от буде мені хоч забавка! (Нар. твор.)

Тема 23

Розвиток мовлення

План

1. Види мовленнєвої діяльності. Вимоги до мовлення
2. Основні ознаки тексту. Зміст і будова тексту
3. Способи зв'язку речень у тексті

Види мовленнєвої діяльності. Вимоги до мовлення

Мовленнєва діяльність виявляється в таких видах: *говоріння, слухання, читання, письмо.*

Мовлення може бути усним і писемним, монологічним (говорить одна особа) або діалогічним (говорять дві особи або більше). Мовець, який говорить або пише, – **адресант**; той, хто сприймає (слухає, читає), – **адресат** мовлення.

Мовленнєва культура особистості великою мірою залежить від її зорієнтованості на бездоганне, взірцеве мовлення. Щоб бути зразковим, мовлення має характеризуватися такими найважливішими **ознаками**:

правильністю, тобто відповідати літературним нормам, що діють у мовній системі (орфоепічним, орфографічним, лексичним, морфологічним, синтаксичним, стилістичним, пунктуаційним);

змістовністю, яка передбачає глибоке осмислення теми і головної думки висловлювання, докладне ознайомлення з наявною інформацією з певної теми; різнобічне та повне розкриття теми, уникнення зайвого;

послідовністю, тобто логічністю та лаконічністю думок; багатством, яке передбачає використання різноманітних засобів вираження думок у межах відповідного стилю, уникнення не виправданого повторення слів, однотипних конструкцій речень;

точністю, яка великою мірою залежить від глибини знань та ерудиції особистості, а також від активного словникового запасу. Виражаючи власні думки, слід добирати слова, які найповніше відповідають висловлюваному змісту;

виразністю. Щоб мовлення було виразним, слід наголошувати найважливіші місця свого висловлювання й виражати своє ставлення до предмета мовлення;

доречністю та доцільністю, що залежать насамперед від того, наскільки повно й глибоко людина оцінює ситуацію спілкування, інтереси, стан, настрої адресата. Треба уникати того, що могло б уразити співрозмовника, викликати в нього роздратування. Вказувати на помилки слід у тактовній формі.

Отже, високу культуру мовлення людини визначає досконале володіння літературною мовою, її нормами.

Основні ознаки тексту. Зміст і будова тексту

Текст (від лат. *textum* – тканина, сплетіння, з'єднання) – максимальна одиниця мови.

Для тексту характерні такі ознаки:

- структурна єдність (всі мовні елементи пов'язані між собою за структурою);
- смислова єдність (всі мовні елементи пов'язані між собою за смислом);
- комунікативна цілеспрямованість;
- жанрова віднесеність.

Тема – це те про що повідомляється у тексті.

Текст складається з таких мовленнєвих одиниць, об'єднаних смисловим зв'язком: **речень, висловлювань, абзаців, розділів**.

Текст ділиться на **абзаци**. Абзац включає в себе одне або декілька речень, зв'язаних між собою за змістом. Вони також зв'язані між собою за змістом, а також починаються з нового рядка.

Будь-який текст умовно можна поділити три логічні частини:

- **зачин**(початок розповіді);
- **основна частина** (розгортання думки чи подій у тексті);
- **висновок**(кінець розповіді).

ВИДИ ТЕКСТІВ

за стилістичними ознаками	<i>художні</i>
	<i>наукові</i>
	<i>офіційно-ділові</i>
	<i>публіцистичні</i>
	<i>розмовно-побутові</i>
за мовленням	<i>усні</i>
	<i>писемні</i>
за типом мовлення	<i>тексти-розповіді</i>
	<i>тексти-описи</i>
	<i>тексти-роздуми</i>

ТИПИ МОВЛЕННЯ

РОЗПОВІДЬ	ОПИС	РОЗДУМ
послідовний виклад подій, фактів, явищ. Розповідь є основним елементом прозового художнього твору.	це текст, у якому послідовно виділяємо ознаки, характерні для людини, явища, зображуваного предмета або історичної епохи. Описи дуже часто використовуємо у художніх творах.	найчастіше це міркування героя (або автора) над тим чи іншим явищем, з обґрунтуванням, розкриттям причиново-наслідкових зв'язків. Часто у зачині (початку) тексту ставимо питання, на яке далі в логічній послідовності даємо відповідь. Тексти-роздуми найчастіше зустрічаємо в науковому (зокрема, в науково-популярному) та публіцистичному текстах.

Розглянемо приклади творів розглянутих типів мовлення

ТЕКСТ-РОЗПОВІДЬ

І ось що він мені розповів.

Начебто сто років тому у цьому будинку жив привід. І не просто якийсь там звичайний, а... Як би його краще назвати? Своєрідний, чи що?..

Річ у тім, що кожного дня народження одного із членів родини (будь-кого!) робив цей привід ювілярові "подарунок", власноручно з'являючись перед усіма мешканцями цього будинку одночасно.

ТЕКСТ-ОПИС

У давніх слов'ян Новий рік пов'язувався із землеробним календарем.

З 10 століття вже християнська Русь святкувала його 1 березня, розпочинаючи сільськогосподарчі роботи, а

через п'ять століть Новий рік перенесли на 1 вересня, знаменуючи кінець збору врожаю.

І лише з 1700 року за наказом Петра Першого християнське літочислення ведеться з 1 січня.

ТЕКСТ-РОЗДУМ

Вважається, що коли у людини немає друзів, вона починає вести себе агресивно.

Свідки стверджують, що саме це й привело Володимира до злочину.

Можливо, так воно і було, але є, мені здається, ще якась причина, яка спричинила цьому лиху.

Способи зв'язку речень у тексті

Речення в тексті пов'язані за допомогою таких мовних засобів:

❖ Лексичний повтор – це повтор слова або використання спорідненого слова для досягнення точності та зв'язності тексту, що дозволяє зберегти єдність теми: *...Озеро розташоване недалеко від Водяного у Чорному лісі. За що ж причислили озеро до Найзагадковіших місць України? Згадане Берестувате озеро має, принаймні так вважають, загальну площу 16 гектарів... Озеро має кілька таємниць. Одна з них – глибина озера, яке, як кажуть, не має дна. Вода в озері дуже холодна і має майже однакову температуру у всі пори року.*

❖ Синонімічна заміна – це заміна слова в одному реченні синонімом або синонімічним виразом в іншому реченні. Доцільне використання синонімів уточнює або підкреслює нашу думку, урізноманітнює наше мовлення і надає йому додаткової виразності: *лев – цар звірів, Стус дисидент.*

❖ Родові та видові назви: *Львів – місто.*

- ❖ **Метафори:** *морські хвилі – синя одежа моря.*
- ❖ **Метонімія:** *Євросоюз – Брюссель.*
- ❖ **Вставні слова:** *таким чином, отже, по-перше.*
- ❖ **Сполучники, частки:** *але, адже; начебто*
- ❖ **Прислівники** зі значенням часу та простору, які дозволяють уточнювати хронологічну та просторову характеристику тексту: *у давнину – тоді.*
- ❖ **Речення-скрепи:** *Переходимо до наступної частини висловлювання; Про це говорилося раніше; Як вже було визначено та ін.*

Тема 24

Власне висловлювання

План

1. Методичні поради щодо написання власного висловлювання
2. Критерії оцінювання власного висловлювання

1. Методичні поради щодо написання власного висловлювання

Тести зовнішнього незалежного оцінювання знань з української мови передбачають перевірку вмінь та навичок, якими ви володієте при створенні власного висловлення. Виконання творчого завдання з'ясує, наскільки учасник тестування уміє сформулювати і грамотно написати зв'язне повідомлення у вигляді тексту, чи може проаналізувати поставлену проблему, дати свій варіант її бачення та розуміння. Також важливим є вміння логічно структурувати це повідомлення, дотримуючись правил композиційної побудови тексту і відтворюючи всі її рівні.

Зауважимо, що **власне висловлювання** – невеликий роздум на дискусійну тему. Учасник тестування, який створює власне висловлення, проходить в процесі написання свого тексту 7 таких взаємопов'язаних етапів:

1. Аналіз теми для власного висловлення.
2. Формування власної позиції щодо проблеми, порушеної в завданні.
3. Попереднього змістово-композиційного конструювання власного висловлення (план).
4. Послідовного написання змістово-композиційних частин власного висловлення.
5. Критичного аналізу змісту й структури начорно написаного власного висловлення.
6. Перевірки мовного оформлення начорно написаного власного висловлення.
7. Переписування на чистовик і остаточної перевірки власного висловлення.

Із цього випливає висновок, що ретельна підготовка до написання власного висловлення має включати навчання, під час якого вдасться сформуванню стійкі вміння діяти на всіх означених вище етапах.

Отже, що необхідно знати про текст? Як упоратись із написанням творчого завдання? Почнемо з найголовнішого – з тексту.

Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів подає таке визначення терміну «*текст*» (лат. textum – зв'язок, побудова, тканина) – зв'язне письмове чи усне повідомлення, що характеризується змістовою і структурною цілісністю й завершеністю, орієнтацією автора на певного адресата. Складниками тексту виступають речення, а також лексико-граматичні засоби зв'язку речень у цілісну комунікативну одиницю.

Отже, **текст** – це змістова єдність вищого порядку, ніж речення, в ній можливе панорамне розгортання думок,

більший обсяг інформації. Для того, щоб думки набули вигляду зв'язного повідомлення, вони мають бути об'єднані однією темою, яка й формує зміст тексту, визначає його структуру, тобто композицію.

Структура передбачає дотримання позицій, які вважаються необхідними для кращого сприймання, розуміння й усвідомлення поданої у тексті інформації. Ці позиції відомі: **вступ, основна частина, висновок**.

Важливо, аби всі думки (й у вступі, й в основній частині, й у висновках) мали між собою логічний зв'язок, який у тексті реалізується граматично.

Наші думки, знання, спостереження, споглядання, емоції можуть виражатися вербально – словами, об'єднаними у зв'язний текст. Залежно від характеру викладу думок (тобто мовлення) текст має такі різновиди: **роздум, розповідь, роздум**. Формат зовнішнього незалежного оцінювання передбачає написання власного висловлювання у формі **роздуму**.

Як відомо, **роздум** - такий тип мовлення, який передає хід міркувань мовця, його ставлення до світу, до людей, певних явищ, дій, враження від них. У роздумах відтворюються не лише вербальні здібності мовця, а й його інтелект, обізнаність, психологічні характеристики (тип психіки, темперамент, характер). Як правило, роздум має внутрішню та зовнішню мотивацію, яка стає приводом до міркування (наприклад, якийсь життєвий факт чи подія, прочитана книга чи зустріч із непересічною людиною й ін.)

Зауважимо, що власне висловлення як текст за своїми характеристиками, а саме:

- **тематичними** (обговорюється актуальна особистісна й суспільна проблематика),
- **функційними** (здійснюється переконання інших у правильності ваших поглядів, доведення вашої позиції)

стосовно певної проблеми, донесення вашого погляду на певне питання),

- **КОМПОЗИЦІЙНИМИ** (структурується як риторичний текст (теза, аргументація, ілюстрації, висновки)),

- **МОВНИМИ** (використовується як нейтральна, так й емоційно-оцінна лексика; як нейтральні, так й експресивні синтаксичні конструкції)

— найбільш подібний до текстів, що створюються засобами публіцистичного стилю як функціонального стилю сучасної української літературної мови.

Таким чином, при створенні власного висловлення варто дотримуватися вимог **публіцистичного стилю**, тобто не зловживати надмірною художністю, чи розмовністю, чи науковістю під час викладу своїх міркувань.

Разом із тим власне висловлення може бути створене й у формах, притаманних іншим функціональним стилям, наприклад, художньому, науковому, розмовному, оскільки в умові завдання стильова належність тексту, який повинен бути створений учасником тестування, однозначно не вказана.

Увага! При створенні власного висловлення **головним повинен бути принцип реалізації одного стилю** в межах тексту. Відповідно, у процесі створення власного висловлення варто зважувати стилістичну відповідність тих чи тих мовних засобів основній, обраній вами для цього тексту, манері викладу думок. Погодьмося, дуже негарно звучатиме в будь-якому тексті така, наприклад, фраза: *Виключно часто індивіди, яким так і кортить добитися свого, готові ледь не рідну неньку й батечка продати в неволеньку ворогам яким-небудь проклятим, яких як тільки та земля виносить наша українська,* – адже в ній науковоподібний початок

змінюється розмовною стилістикою, унаслідок чого виникає стилістичний дисонанс (тобто стилістична вада, яка засвідчує, що автор цієї фрази не має стійких навичок використання засобів одного стилю, не відчуває мовної гармонійності).

Публіцистичний стиль, або, як його ще називають, газето-публіцистичний, – це один із функціональних стилів сучасної української мови. Він є одним із найдавніших стилів: із часу, коли виникла необхідність переконання громади в певних питаннях або донесення до неї якої-небудь інформації, з'явилися й люди, які вміли це майстерно робити, а отже, у мові почали оформлюватися риси публіцистичного стилю.

Сферою функціонування публіцистичного стилю є засоби масової інформації (ЗМІ) – газети, журнали, радіо, телебачення, а також різноманітні форми й жанри агітації та пропаганди (література на суспільно-політичні теми, публічні виступи тощо). Основне призначення стилю – формування громадської думки шляхом донесення інформації та переконання слухача/читача.

У публіцистичному стилі вплив, переконання виступає як головна функція мови, більше того – цей вплив має концентрований, відкритий, підкреслено агітаційний характер.

Стиль знаходить своє вираження в писемному й усному варіантах, причому обидва з них характеризуються відносною однотипністю мовних засобів і стилістики.

Публіцистичний стиль реалізується в таких жанрах, як стаття, замітка, допис, звіт, нарис, інтерв'ю, репортаж, кореспонденція, рецензія, огляд, есе, лист, реклама, сатира тощо.

До стилетворчих засобів публіцистичного стилю належать:

- яскраво виражена інформативність;

- сугестивний (навіювальний) спосіб подання інформації;
- прагнення переконати слухача/читача;
- «усеосяжність» мовних засобів, якими може користуватися автор для донесення своєї позиції й переконання читачів/слухачів.

Добір і специфіка мовних засобів зумовлюються тим, що публіцистичний текст формується поєднанням двох протилежних тенденцій – з одного боку, тенденцією до посилення логічності, із другого – до посилення емоційності висловлення. Удале поєднання цих тенденцій у відповідних мовних засобах дає бажаний результат – ефективний і цілеспрямований вплив на читача, успішне донесення автором своєї думки до інших, можливість переконання інших у своїх поглядах.

Мовні особливості стилю такі:

- *лексичні*: використання синонімів, емоційно-оцінної лексики;
- *синтаксичні*: використання риторичних питань, заперечних конструкцій у функції ствердження, закликів-звертань, інверсивних конструкцій з метою емоційного впливу слова;
- *морфологічні*: варіювання часових форм дієслів для підкреслення образності розповіді та ін.

Отже, схематично зобразимо структуру власного висловлювання:

- **Теза** (слід використовувати такі мовні конструкції: *я вважаю, на мою думку*).
- **Аргументи** (два або три) (слід використовувати такі мовні конструкції: *тому що, це доводить, підтвердженням цього є, це засвідчує, свідченням цього є, доказом цього може бути тощо*).
- **Один приклад із художньої літератури чи іншого виду мистецтва** (слід використовувати такі мовні

конструкції: *наприклад, прикладом може слугувати, яскравим прикладом цього може слугувати, не можна не згадати тощо*)..

- **Один приклад із історії, суспільно-політичного чи власного життя**

- **Висновок** (слід використовувати такі мовні конструкції: *отже, таким чином, можна зробити висновок, висновком може слугувати тощо*). Висновок повинен відповідати тезі й органічно впливати з прикладів і аргументів.

ОБОВ'ЯЗКОВО СТРУКТУРУЙТЕ РОБОТУ ЗА АБЗАЦАМИ!!!

Саму постановку проблеми, її формулювання висловлюємо у **тезі**, яка є важливим текстоорганізуючим – змістовим, композиційним, логічним – ланцюгом розвитку думки.

Теза – коротко сформульована провідна думка твору, статті, доповіді, правильність якої необхідно довести. У тезі ми презентуємо гіпотезу висловлення проблеми, тож саме теза є відправним пунктом наших міркувань. Для того, щоб шлях розгортання думки, її аргументації та резюмування був правильним, слід чітко сформулювати тезу, виголосивши таким чином проблему. Найчастіше теза складається з одного речення, у якому актуалізовано окреслено проблему, яку слід розгорнути, прокоментувати, а власну позицію аргументувати вдало дібраним і застосованим доказовим матеріалом.

Аргументація має бути переконливою і спиратися на такі рівні: логічність доказів та послідовність їх мовної презентації, доречність аргументів, їх життєвість (тобто конкретність, а не абстрактність) та різноманітність.

Важливим засобом аргументування є **приклад** з творів художньої літератури, історичні факти, власний досвід. Однак варто розуміти, що сила цих прикладів не

однозначна; більшої уваги у переконанні мають факти з історії чи життя відомих історичних осіб, які є частиною загального історичного досвіду людства. Залучення до засобів аргументації прикладів із художньої літератури збагачує міркування, підсилює авторську позицію і характеризує вас як вдумливого, розумного читача, обізнаного зі світовою літературою як мистецтвом слова.

Однак, не всі пам'ятають зміст творів, що вивчали у школі, не знають літературних героїв та їх творців – авторів. А всі вони могли б стати вашими помічниками, адже обмежень у виборі творів не існує, до ваших послуг увесь контекст світової літератури – від української до зарубіжної.

Удало дібрані аргументи з історичного минулого або сьогодення, з творів художньої літератури чи власного життєвого досвіду допоможуть переконати читача в правомірності ваших думок і засвідчать рівень вашої вікової, знанневої, суспільної та громадянської компетентності. Варто ретельно продумати, наскільки застосований вами аргумент виконує покладене на нього смислове навантаження і логічно вписується у хід вашого міркування.

Логічність дуже важлива у викладі вашої точки зору й у переконанні опонента в її слушності. **Логічність** виявляється у композиційному структуруванні етапів розгортання думки, послідовному викладі власних міркувань і наведених аргументів, у дотриманні причинно-наслідкових зв'язків між попередньою та наступною думкою, доречністю використаних фактів, їх смисловою мотивацією. Саме логіка торує шлях до оптимального розуміння думки мовця, зумовлює прийняття, а нелогічність – неприйняття його позиції. Логікою називають здатність людини правильно, тобто логічно мислити, послідовно викладаючи власні міркування.

Окрім логічності важливим змістовим організатором тексту є **послідовність викладу думок**, яка реалізується дотриманням смислових зв'язків між попереднім і наступним реченнями. При цьому попереднє речення, як правило, є смисловим підґрунтям для подальшого розгортання думки. Допомагають логічно й послідовно передати хід думок автора в тексті вставні слова й словосполучення, які унеможливають виявлення власної констатуючої (*на мою думку; я вважаю; як мені здається й ін.*) та емоційної (*на щастя; на радість; на жаль; як не прикро*) позиції автора, визначають черговість застосованих аргументів (*по-перше; по-друге, у першому випадку; з одного боку; з іншого боку*).

Висновок, як правило, конкретніше, ніж теза, яка пропонує гіпотезу вирішення проблеми, абстрактно окреслюючи її ідею. У висновку резюмується чітка позиція автора щодо гіпотетичного розв'язання поставленого питання, і ця позиція є наслідком усього міркування, пошуку потрібної мисленнєвої константи, яка й конкретизується висновком. Допомагають оформити висновок такі слова і вирази: *отже; тож; що ж; як бачимо; підбиваючи підсумки; з огляду на сказане; обміркувавши проблему* тощо. Зверніть увагу на те, що кожен висновок чітко акцентує позицію автора, навіть якщо проблема неоднозначна і знайти її розв'язання складно.

Висновок, якщо він: 1) сформульований грамотно й конкретно; 2) послідовно впливає із попередніх міркувань; 3) логічно пов'язаний із висунутою тезою, – свідчить про ваше вміння конструювати мислення і, відповідно, мовлення за законами логіки, послідовності, змістовності. А також демонструє навички структурування думки, вміння побачити головне і другорядне, знайти раціональну зернину в обдумуванні поставленої проблеми.

Якщо при виконанні творчого завдання ви максимально виявили всі мовленнєві компетенції, були логічні, послідовні та переконливі у доборі аргументів, завершили міркування умотивованим висновком і при цьому засвідчили орфографічну та пунктуаційну грамотність, лексичну, граматичну, стилістичну вправність, ви заслуговуєте на високий бал оцінювання і гарантований успіх.

(Сайт Osvita.ua)

Візуально ваше висловлювання повинне виглядати орієнтовно так:

Я вважаю, що поразка – це наука, і ніяка перемога так не вчить людину...

Теза (1-2 речення)

По-перше, поразка якнайкраще загартовує людину, робить її стійкішою в сучасному суспільстві, сповненому стресів і різноманітних викликів. **Переконливим прикладом** щодо цього аргументу є, на мою думку, образ Корнія з роману «Марія» Уласа Самчука...

Аргумент 1 і приклад, що його ілюструє (4-5 речень)

По-друге, людей, які вміють визнавати свої помилки й, зробивши відповідні висновки, у майбутньому їх уникати, поважають у суспільстві, адже лише сильна особистість здатна працювати над собою. **Ось приклад із життя**. Мій батько змалку...

Аргумент 1 і приклад, що його ілюструє (4-5 речень)

Отже, поразка навчає людину жити, перемога ж не завжди...

Висновок (1-2 речення)

Орієнтовний обсяг роботи – 1 сторінка (200-250 слів). Текст обсягом до 100 слів екзаменатори не перевірятимуть.

2. Критерії оцінювання власного висловлювання

Критерій	Змістовий вияв і композиційне оформлення критерію	Бали
1. Теза	Учасник вправно формулює тезу	2
	Учасник не формулює тези вправно	1
	Учасник не формулює тези або формулює тезу, яка не відповідає запропонованій темі	0
2. Аргументи	Учасник наводить принаймні два доречні й переконливі аргументи	2
	Учасник наводить принаймні один доречний аргумент Аргументи дублюють один одного, тобто другий аргумент перефразовує зміст першого.	1
	Один з аргументів не є доречним стосовно сформульованої тези	0
	Учасник не наводить жодного аргументу або наведені аргументи не є доречними	0
3а. Приклад із літератури чи інших видів мистецтва	Один з аргументів підкріплено принаймні одним розгорнутим, добре поясненим прикладом з художньої літератури чи інших видів мистецтва	2
	Немає мотивації наведення прикладу. Приклад не конкретизований через художній образ У прикладі є фактичні помилки	1
	Прикладу з літератури чи інших видів мистецтва немає, або він не є доречним	0
3б. Приклад, що є історичним фактом або	Учасник наводить принаймні один доречний приклад або з історії, або із суспільно-політичного життя, або з власного життя	2

Критерій	Змістовий вияв і композиційне оформлення критерію	Бали
випадком із життя	Немає мотивації наведення прикладу; приклад не конкретизований; у прикладі є фактичні помилки	1
	Прикладу з історії, суспільно-політичного чи власного життя немає, або він не є доречним	0
4. Логічність, послідовність	Висловлення демонструє зосередженість на обговорюваній проблемі, цілісний, послідовний і несуперечливий розвиток думки (логічність і послідовність викладу)	2
	У роботі є порушення логічності, цілісності, послідовності й несуперечливості розвитку думки	1
	Логіку викладу, цілісності, послідовності й несуперечливості розвитку думки немає	0
5. Висновок	Висновок відповідає запропонованій темі й органічно впливає зі сформульованої тези, аргументів і прикладів	2
	Висновок лише частково відповідає тезі або не пов'язаний з аргументами та прикладами	1
	Висновку немає; висновок не відповідає сформульованій у власному висловленні тезі; висновок не пов'язаний з аргументами та прикладами	0

Мовне оформлення власного висловлення оцінюють за двома критеріями (**6а** та **6б**)

Критерій	Кількість помилок	Бали
ба. Орфографія та пунктуація	0–1	4
	2–6	3
	7–11	2
	12–16	1
	17 і більше	0
бб. Лексика, граматики та стилістика	0–1	4
	2–4	3
	5–7	2
	8–10	1
	11 і більше	0

Під час оцінювання орфографічної й пунктуаційної нормативності роботи **2 (дві) негрубі** помилки рахують як **1 (одну) грубу**.

До негрубих зараховують такі помилки:

- у написанні великої літери в складних власних назвах;
- у випадках написання разом і окремо префіксів у прислівниках, утворених від іменників з прийменниками;
- у випадках нерозрізнення *не/ні* (*не хто інший / ніхто інший ...*);
- у випадках, коли замість одного розділового знака поставлений інший;
- у пропуску одного зі сполучуваних розділових знаків або в порушенні їхньої послідовності.

Негрубу орфографічну й негрубу пунктуаційну помилки не сумують і не зараховують як **1 (одну) грубу**.

Систематичне порушення норм милозвучності (**3 (три) і більше** випадків порушення на одне з правил: *у–в, і–й–та*) рахують як **1 (одну)** орфографічну помилку.

Національний університет
водного господарства
та природокористування

Роботу, що **не відповідає темі** власного висловлення, оцінюють у **0** балів. Роботу **обсягом до 100 слів** оцінюють у **0** балів.

(Сайт Українського центру оцінювання якості освіти)

Національний університет
водного господарства
та природокористування

ДОДАТОК А

СКЛАДНІ ВИПАДКИ НАГОЛОШЕННЯ СЛІВ

На першому складі	На другому складі	На третьому складі	На четвертому складі	Подвійний наголос
<i>ваги (мн.)</i>	<i>агент</i>	<i>болотистий</i>	<i>асиметрія</i>	<i>весняний</i>
<i>випадок</i>	<i>бородавка</i>	<i>буриштиновий</i>	<i>ветеринарія</i>	<i>завжди</i>
<i>вистіти</i>	<i>боязнь</i>	<i>бюлетень</i>	<i>одноразовий</i>	<i>мабуть</i>
<i>відомість (список)</i>	<i>відомість (дані)</i>	<i>вантажівка</i>	<i>щодобовий</i>	<i>назавжди</i>
<i>вірші</i>	<i>вимога</i>	<i>горошина</i>		<i>помилка</i>
<i>глибоко</i>	<i>вишиваний</i>	<i>діалог</i>		<i>правописни й</i>
<i>грошей</i>	<i>вітчим</i>	<i>документ</i>		<i>простий</i>
<i>дециця (трішки)</i>	<i>визнання</i>	<i>ідемо</i>		<i>розбір</i>
<i>догмат (думка, постанова)</i>	<i>граблі</i>	<i>інженерія</i>		<i>слізьми</i>
<i>донька</i>	<i>данина</i>	<i>каталог</i>		
<i>дрова</i>	<i>дичавіти</i>	<i>кілометр</i>		
<i>жсєврїти</i>	<i>добуток</i>	<i>компроміс</i>		
<i>загадка</i>	<i>дочка</i>	<i>кропива</i>		
<i>закрутка</i>	<i>живопис</i>	<i>кулїнарїя</i>		

<i>заставка</i>	<i>завдання</i>	<i>листопад</i>		
<i>звисока</i>	<i>застопорити</i>	<i>металургія</i>		
<i>зозла</i>	<i>засуха</i>	<i>мозолистий</i>		
<i>камбала</i>	<i>зубожіння</i>	<i>монолог</i>		
<i>кидати</i>	<i>ім'я</i>	<i>некролог</i>		
<i>колія</i>	<i>експерт</i>	<i>одинадцять</i>		
<i>копчений</i> (дієприкм.)	<i>кінчити</i>	<i>осетер</i>		
<i>косий</i>	<i>копчений</i> (прикм.)	<i>осока</i>		
<i>кроїти</i>	<i>котрий</i>	<i>піала</i>		
<i>курятина</i>	<i>квартал</i>	<i>порядковий</i>		
<i>лате</i>	<i>мережа</i>	<i>посередині</i>		
<i>маркетинг</i>	<i>надлишок</i>	<i>псевдонім</i>		
<i>начинка</i>	<i>ненавидіти</i>	<i>розв'язання</i>		
<i>ніздря</i>	<i>новий</i>	<i>рукописний</i>		
<i>олень</i>	<i>обруч</i>	<i>середина</i>		
<i>причіп</i>	<i>ознака</i>	<i>співробітник</i>		
<i>підлітковий</i>	<i>оптовий</i>	<i>стовідсотковий</i>		
<i>піна</i>	<i>отаман</i>	<i>текстовий</i>		
<i>приятель</i>	<i>пеня</i>	<i>течія</i>		
<i>разом</i>	<i>перекис</i>	<i>травестія</i>		

<i>решето</i>	<i>пізнання</i>	<i>уподобання</i>		
<i>розпірка</i>	<i>перепис</i>	<i>урочистий</i>		
<i>свердло</i>	<i>перепустка</i>	<i>фаховий</i>		
<i>солодощі</i>	<i>позаторік</i>	<i>черговий</i>		
<i>слина</i>	<i>правопис</i>	<i>чарівна</i>		
<i>спина</i>	<i>проміжок</i>	<i>ярмарковий</i>		
<i>титульний</i>	<i>рівнина</i>			
<i>тигровий</i>	<i>рукопис</i>			
<i>фейсбук</i>	<i>середина</i>			
<i>фольга</i>	<i>фартух</i>			
<i>форзац</i>	<i>феномен</i>			
<i>царина</i>	<i>хаос (безлад)</i>			
<i>центнер</i>	<i>цемент</i>			
<i>щелепа</i>	<i>цінник</i>			
<i>щипці</i>	<i>чорнозем</i>			
	<i>чорнослив</i>			
	<i>шофер</i>			
	<i>щавель</i>			

ДОДАТОК Б

ПОДВОЄННЯ У СЛОВАХ ІНШОМОВНОГО ПОХОДЖЕННЯ

АННАЛИ мн. (лат., *рік*) записи по роках найважливіших подій у Стародавньому Римі й деяких країнах Західної Європи за середніх віків.

БІЛЛЬ (англ., від лат., *печатка, документ з печаткою*)

БОННА (фр., *служниця*) вихователька дітей в буржуазних або дворянських сім'ях.

БРУТТО (іт., букв. – *грубий, брудний*) вага товару з упаковкою

БУЛЛА (лат.) Папська грамота, написана на пергаменті, з металевою чи золотою печаткою.

ВАННА (нім.) 1. Приміщення (купільня) або посуд (купільниця) для купання. 2. Купіль, купання у ванні.

ВІЛЛА (лат., *сільський будинок, маєток*) 1. В Стародавньому Римі сільська садиба. 2. Комфортабельний будинок з парком або садом в околицях.

ДУРРА (араб., перлина) вид трав'янистих однорічних рослин роду сорго родини злакових.

МАДОННА ж. (іт., *моя пані; Богородиця*) 1. У католицькій релігії назва Богородиці, а також її зображень в образотворчому мистецтві. 2. Застаріле звертання до заміжньої жінки в Італії.

МАННА (гр., з давньоєвр.) 1. За біблійною легендою – їжа, що падала євреям з неба під час їх мандрівки по пустелі. 2. Застиглий сік деяких рослин (ясена, тамариксу та ін.), що вживається як їжа чи ліки. 3. діал. молоко.

МІРРА (гр.) *ароматична смола деяких тропічних дерев.*

МОТТО (іт., букв. – *слівце, дотеп*) 1. Кмітливий, влучно дотепний вислів з добродушним або сатиричним відтінком. 2. Епіграф на початку книги, брошури, розділу твору, плакату, статті.

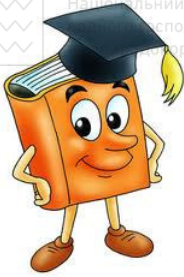
МУЛЛА (араб., *пан, володар*) в ісламі нижчий сан служителя релігійного культу. Часто мулла виконує також функції вчителя й судді.

НЕТТО (іт., букв. – *чистий*) 1. Вага товару без упаковки(тари). 2. Ціна товару за вирахуванням знижок. 3. Чистий прибуток або дохід бюджету після вирахування витрат.

ПЕННІ (англ., фін., від лат., *плачу*) розмінна монета Великобританії, Фінляндії. Інша назва – пенс.

ТОННА (фр., з кельт.) 1. Одиниця маси в метричній системі (1000 кг). 2. Реєстрова тонна – міра об'єму морських торговельних суден (близько 2,83 м³)

ПАННО (фр., від лат., *шматок тканини*) декоративний живописний або скульптурний твір, призначений для оздоблення стіни чи стелі.

ДОДАТОК В

НАЙУЖИВАНІШІ ФРАЗЕОЛОГІЗМИ

Крутити хвостом – вдаватися до нечесних вчинків.

Крутиться, як білка в колесі – бути постійно зайнятим.

Стріляний горобець – про людину, яка багато зазнала у житті.

Пекти раків – червоніти від сорому.

Душі не чути – самовіддано любити.

Підсунути свиню – зробити неприємність.

Бігати як курка з яйцем – приділяти незаслужену увагу.

Укрутити хвоста – приборкати, домогтися послуху.

Ламаний гріш – нікуди не годиться.

Поставити крапку – здати в архів.

Ридма ридати – захлинатися від плачу.

Не покладати рук – працювати багато й старанно.

Наливатися кров'ю – червоніти від злості, напруження.

Дісталось на горіхи – мати від кого-небудь покарання.

Загрібати жар чужими руками – привласнювати наслідки чужої праці.

З легким серцем – без роздумів, без тривоги.

Замилювати очі – обдурювати кого-небудь.

Збитися з пуття – ступити на похилу стежку.

Вибити з сідла – позбавляти когось упевненості в собі.

Шукати вчорашнього дня – марно сподіватися повернути те, чого вже нема

Збити з пантелику – дезорієнтувати, заплутати кого-небудь

Заговорювати зуби – переводити розмову на щось інше

Сісти на голову – знахабніти.

Чухати потилицю – задумуватися.

Уставляти палиці в колеса – заважати.

Без тижня день – недавно.

Вискочити на суше – уникнути покарання.

Спуститися з небес на землю – сприймати дійсність за реальне.

Викладати карти – розповідати, нічого не приховуючи.

Відвести душу – довіритися.

Замазати рота – змусити замовкнути.

Кадити фіміам – вихваляти кого-небудь.

Бити лихом об землю – бути оптимістом.

Витрачати порох – докладати всіх зусиль для досягнення мети.

Дерти кирку – триматися гордовито.

Розуму не позичати – про розумну людину.

Продавати зуби – сміятися.

Витикати носа – з'являтися.

Два чоботи на одну ногу – бути схожим між собою світоглядом.

Немов з мрамору виструганий – величний.

Взяти голими руками – зробити нескладну справу.

Ускочити вище халяв – набратися неприємностей.

Ганяти вітер по світу – ледарювати.

Давати хropaка – спати.

Вуха пухнуть – нестерпно

П'ята колона – зайва допомога.

Мастити п'яти салом – підлещуватися.

Вбивати в колодочки – підростати.

Заткнути за пояс – перевершити.

Зачепити за живе – дошкулити.

Вискалити зуби – сміятися.

Аж дим іде – інтенсивно.

Заливати за шкуру сала – дошкуляти комусь.

Колоти очі – докоряти.

Як за водою піти – зникнути безслідно.

Важким духом дихати – гніватися.

ДОДАТОК В

УНИКАЙТЕ ПОМИЛОК

<i>Неправильно</i>	<i>Правильно</i>
дякуючи підтримці	завдяки підтримці
співпадають думки, погляди	збігаються думки, погляди
співставляти результати	зіставляти результати
згідно вимог згідно з вимогами	згідно вимог згідно з вимогами
перевести на українську	перекласти українською мовою
подумати за брата	подумати про брата (подбати за брата)
учбовий корпус	навчальний корпус
ідеї отримали широке розповсюдження	ідеї набули великого поширення
поставити задачу	поставити завдання розв'язати задачу (і завдання певне)
протиричити комусь	суперечити чомусь (заперечувати комусь)
діючий правопис	чинний правопис
здавати екзамен, залік	складати іспит (екзамен), залік
понести матеріальні втрати	зазнати матеріальних збитків (втрат)
гарна тюль	гарний тюль
спішна справа	нагальна справа
оточуюче середовище	навколишнє (довколишнє) середовище, довкілля

підписка на газети і журнали	передплата на газети і журнали
привести приклад	навести приклад
за вимогою установи	на вимогу установи
не зустріли за адресом	не зустріли за адресою
не зустріли за адресом	не зустріли за адресою
багаточисельний	численний
завідуючий	завідувач
вільна вакансія	вакансія
забезпечити безпеку	гарантувати безпеку
заклучити договір	укласти договір
важке положення	важке становище
здійснити злочин	скоїти злочин
використати службове положення в корисних цілях	скористатися службовим становищем у корисливих цілях
підняти надто актуальне питання	порушити надзвичайно...
прийняв участь у засіданні	узяв участь
іти по вулиці	іти вулицею
кожний раз	щоразу
крайня необхідність	гостра потреба
жорсткі рамки	вузькі рамки
жорсткі умови	тяжкі умови
жорсткий контроль	суворий контроль
відволікати	відвертати увагу
вести себе впевнено	впевнено поводитися
взяти себе в руки	опанувати себе
вийти з себе	втратити витримку

ДОДАТОК Г

ВАЖКІ ВИПАДКИ ПРАВОПИСУ СКЛАДНИХ ПРИКМЕТНИКІВ

абсолютно чистий	морально стійкий	матеріально забезпечений
абсолютно прозорий	науково аргументований	матеріально зацікавлений
абсолютно сухий	науково обґрунтований	рівномірно рухомий
безпосередньо близький	науково розроблений	рівномірно уповільнений
безпосередньо залежний	нервово збуджений	різко окреслений
(але взаємозалежний)	обернено пропорційний	соціально активний
вертикально розташований	об'єктивно зумовлений	соціально значний
взаємно обернений	обмежено придатний	соціально зумовлений
взаємно однозначний	офіційно оформлений	соціально корисний
взаємно перпендикулярний	паралельно сполучений	соціально небезпечний
всесвітньо відомий	перехресно ввімкнений	соціально свідомий
(але загальновідомий)	поверхово засвоєний	структурно різнорідний
діаметрально протилежний	поздовжньо розрізаний	суб'єктивно оцінений
документально точний	позиційно зумовлений	суспільно корисний
експериментально перевірений	помірно континентальний	суспільно небезпечний
електрично заряджений	помірно морський	суспільно необхідний
емоційно забарвлений	помірно сухий	тенденційно

		налаштований
емоційно насичений	помірно холодний	теоретично важливий
емоційно відповідальний	послідовно ввічливий	традиційно усталений
єдино правильний	послідовно миролюбний	умовно захищений
життєво важливий	послідовно розташований	функціонально пов'язаний
життєво необхідний	потенційно небезпечний	хімічно активний
ідейно витриманий	правильно розташований	хімічно зв'язаний
індустріально розвинений	правильно складений	хімічно стійкий
інтенсивно забарвлений	принципово важливий	хімічно чистий
інтонаційно виділений	принципово новий	художньо вірогідний
історично необхідний	прогресивно налаштований	художньо повноцінний
капітально відремонтований	професійно виконаний	художньо яскравий
контекстуально залежний	професійно непридатний	шарнірно з'єднаний
локально змінений	прямо пропорційний	широко розповсюджений
легко одягнутий	прямо протилежний	штучно підвищений
максимально близький	психологічно складний	якісно новий
максимально збільшений	радіально спрямований	яскраво (ясно) виражений
матеріально вигідний	рівномірно прискорений	яскраво освітлений
матеріально відповідальний	рівномірно розподілений	

СКЛАДНІ ВИПАДКИ ВЖИВАННЯ ПРИЙМЕННИКІВ

<i>Неправильно</i>	<i>Правильно</i>
згідно угоди	згідно з угодою
у відповідності з положенням	відповідно до положення
лекції по педагогіці	лекція з педагогіки
робота по сумісництву	робота за сумісництвом
повідомити по факсу	повідомити факсом
не дивлячись на це	незважаючи на це
комісія по питанням	комісія з питань
по замовленню	на замовлення
прийшов по справі	прийшов у справі
по формі	за формою
зупинка по вимозі	зупинка на вимогу
сталось по недбалості	сталось через недбалість
при допомозі	за допомогою
по останній моді	за останньою модою
при житті	за життя
у весь зріст	на весь зріст
підручник по літературі	підручник з літератури
ходити в школу	ходити до школи
вступати в інститут	вступати до інституту
в п'ять годин	о п'ятій годині
в останній час	останнім часом
при допомозі друзів	за допомогою друзів
на днях	днями
розмовляти на українській мові	розмовляти українською мовою
на слідуючий день	наступного дня
із-за тебе	через тебе
по вимозі	на вимогу
гуляти містом	гуляти по місту

йти по березі	йти берегом
по цілих днях	цілими днями
відправив по пошті	відправив поштою
екзамен по математиці	екзамен з математики
по тій причині	з тієї причини
по моїй вині	з моєї вини
пливти по течії	пливти за течією
по зразку	за зразком
по власному бажанню	за власним бажанням
туга по батьківщині	туга за батьківщиною
назвати по імені	назвати на ім'я
по адресу	за адресом
старший по віку	старший віком (за віком)

ДОДАТОК Ж

ТИПОВІ ПОМИЛКИ В БУДОВІ СЛОВСПОЛУЧЕНЬ

Неправильно	Правильно
три хлопця	три хлопці (числівники два, три, чотири вживаються з іменниками у формі називного відмінка множини)
бити по вікнам	бити по вікнах (іменники у формі місцевого відмінка слід уживати із закінченням -ах (-ях))
перетворитися в тополю	перетворитися на тополю
вищий брата	вищий за брата, вищий від брата
знущатися над кимось	знущатися з когось
хворіти грипом	хворіти на грип
не чути промову	не чути промови
дякувати батька	дякувати батькові

ДОДАТОК И

Перелік тем для написання власного висловлювання

Підтримайте або спростуйте думку:

1. Книжка здатна змінити життя людини
2. Будь-яка проблема – це можливість стати кращим
3. Довгий шлях починається з першого кроку
4. Будувати повітряні замки легше, ніж у них жити
5. Ми – не безліч стандартних «Я», а безліч всесвітів різних
6. Зміни – найцікавіше в житті
7. Потрібно цінувати те, що маєш, а не те, про що мрієш
8. Великий талант вимагає великої працелюбності
9. Поразка – це наука, ніяка перемога так не вчить
10. Характер людини творить її долю
11. Розум – це не посудина, яку треба наповнити, а вогонь, який належить запалити
12. Зміна переконань – ознака слабкості?
13. Двічі перемагає той, хто, здобуваючи перемогу, перемагає й самого себе
14. Найважчий труд – це творення самого себе
15. Зовнішність для людини важлива, але внутрішня краса важливіша
16. Що допомагає людині долати життєві проблеми?
17. Робити щасливим інших – найпевніший спосіб стати щасливими
18. Немає честі більше, ніж любити і не шукати навзаєм нічого
19. Краще вибирати фах престижний чи за

покликанням?

20. Немає нічого сильнішого за материнську любов

21. Я людина, і це мене багато до чого зобов'язує

22. Національні традиції і звичаї – це спадок, який треба передати наступним поколінням

23. Людина має жити, а не існувати

24. Без дружби життя не повноцінне

25. Вища освіта не престиж, а потреба, щоправда, не для всіх

26. Немає нічого небезпечнішого за підступного ворога, але немає нічого отруйнішого від удаваного друга.

27. Ким краще бути в сучасному світі – романтиком чи раціоналістом?

28. Солодке пізнає пізніше той, хто може проковтнути неприємне

29. Хіба може говорити про біле той, котрому невідоме, що таке чорне?

30. Чи може людина обійтися без інших?

31. Чи не дивина, що один у багатстві бідний, а інший у бідності багатий?

32. Не називай солодким те, що породжує гіркоту.

33. Чи є людина гармонійною часткою природи?

34. Не дивина дорогу віднайти, але ніхто не хоче шукати, кожен своїм шляхом бреде та іншого веде - в цьому і важкість

35. Чи можливе ідеальне суспільство без ідеальної сім'ї?

36. Чи важливо людині бути розумною?

37. Чому важливо знати свій родовід?

38. Як краще досягати успіху – самотужки чи в колективі?

39. Чи можна пробачити зраду?

40. Зрадити державу – злочин, а людину можна?!

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Авраменко О., Блажко М. Українська мова та література : довідник. Завдання в тестовій формі. К., 2015. 560 с.
2. Бодик О., Рудакова Т. Сучасна українська літературна мова. Лексикологія. Фразеологія. Лексикографія : навч. посіб. К. : Центр учбової літератури, 2011. 416 с.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови / В. М. Білоножка та ін. К. : Дніпро, 2009. 1332 с.
4. Діденко Н. М. Тестові завдання до ЗНО. Орфографія. Спрощення в групах приголосних. *Українська мова й література в школах України* : щомісячний науково-методичний та літературно-мистецький журнал. 2018. № 7-8, С. 54–59.
5. Діденко Н. М. Українська мова для ОКР «Молодший спеціаліст» [1курс] : Наказ від 30 червня 2016 р. № 347. К. : Київський ун-т ім. Б. Грінченка, 2016. URL: <http://e-learning.kubg.edu.ua/course/view.php?id=2505> (дата звернення: 20.03.2021).
6. Сучасна українська літературна мова : навч. посіб. / Караман С., Караман О., Плющ М. та ін. К. : Літера, 2011. 560 с.
7. Лисенко А., Дорошенко С., Ісаєнко Т. Українська мова (за професійним спрямуванням) : навч. посіб. К., 2015.
8. Малевич Л., Кочубей А. Українська мова (за професійним спрямуванням) : інтерактивний комплекс навчально-методичного забезпечення. Рівне : НУВГП, 2008. 95 с.
9. Мацько Л., Сидоренко О., Мацько О. Стилїстика української мови : підручник. К. : Вища шк., 2003. 462 с.

10. Мацюк З. Українська мова професійного спілкування : навч. посіб. 4-ге вид. К. : Каравела, 2011. 352 с.

11. Овсієнко Л. М. Текст як об'єкт вивчення лінгвістики і лінгводидактики. *Теоретична і дидактична філологія* : зб. наук. праць. Переяслав-Хмельницький : ФОП Лукашевич, 2014. Вип. 17. С. 114–131.

12. Пентилюк М. Культура мови і стилістика : пробний підруч. для гімназій гуманіт. профілю. К. : Вежа, 1994. 240 с.

13. Тихоша В., Плющ М., Караман С. Рідна мова : підручник для 10 кл. гімназій, ліцеїв та шк. з поглибл. вивченням укр. мови. 2-ге вид. К. : Освіта, 2006. 352 с.

14. Українська мова : підручник для 11 класу загальноосвітніх навчальних закладів з навчанням укр. мовою: академічний рівень, профільний рівень / С. Караман, О. Караман, М. Плющ, В. Тихоша. К. : Освіта, 2011. 416 с.

15. Українська мова : підруч. для учнів старших кл. сер. навч. закладів нефілол. профілю та абітурієнтів / А. Галетова, І. Гайдаєнко, О. Горошкіна, О. Паламарчук, М. Пентилюк. К. : Ленвіт, 2003. 272 с.

16. Український правопис. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi/ukrayinskij-pravopis-2019> (дата звернення: 20.03.2021).

17. Шевчук С., Кабиш О., Клименко І. Сучасна українська літературна мова : навч. посіб. К., 2011. 544 с.

18. Шульжук К. Синтаксис української мови : навч. посіб. К. : Видавничий центр «Академія», 2004. 410 с.

19. Ющук І. Практикум з правопису української мови. К. : Освіта, 1997. 254 с.

20. Ющук І. Рідна мова. Поглиблене вивчення. К. : Видавничий дім «Освіта», 2009. 307 с.

21. Ющук І. Уроки української мови (підготовка до зовнішнього незалежного оцінювання). К. : Видавничий дім «Освіта», 2009. 184 с.

22. Якимчук М. Українська мова 11 клас для роботи з лінгвістично обдарованими учнями : навч.-метод. посіб. Рівне, 2014. 177 с

23. Якимчук М., Кочубей А. Навчально-методичний посібник до самостійного вивчення дисципліни «Українська мова» для лінгвістично обдарованих абітурієнтів (слухачів вечірніх курсів) відділення доузівської підготовки НУВГП. Рівне, 2014. 153 с.

Національний університет
водного господарства
та природокористування

Навчальне видання

*Якимчук Мирослава Юрійвна
Діденко Наталія Миколаївна*

МОДУЛЬНИЙ КУРС З УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ДЛЯ СЛУХАЧІВ ПІДГОТОВЧИХ КУРСІВ

Національний університет
водного господарства
та природокористування

Навчальний посібник

Технічний редактор

Г.Ф. Сімчук

*Видавець і виготовлювач
Національний університет
водного господарства та природокористування
вул. Соборна, 11, м. Рівне, 33028.*

*Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до
державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів
видавничої продукції РВ № 31 від 20.04.2005 р.*